

An aerial photograph of a town, likely Sant Cugat del Vallès, showing a dense cluster of buildings with red-tiled roofs. In the background, a green hill rises, topped with a tall, slender tower. The sky is clear and blue. An orange square is overlaid on the image, containing the text 'Bloc 2' in white.

Bloc 2

El paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. Aspectes generals

El present bloc s'inicia amb una descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona –com el clima, el relleu i la hidrografia–, i també dels elements naturals que s'han desenvolupat sobre aquest substrat –com les formacions vegetals i els hàbitats.

En el segon capítol es descriu la seqüència evolutiva del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona i dels principals factors que hi han afavorit els canvis al llarg de la història. Aquest capítol dona pas a un altre que descriu el paisatge actual de la Regió Metropolitana de Barcelona, és a dir, la combinació i la interacció dels elements que constitueixen l'estructura actual del paisatge i que en defineixen el caràcter.

Aquest tercer capítol també entra de ple en les tendències i els canvis que es produeixen –i en els que es poden produir– en el paisatge, fruit de les principals activitats i processos que hi incideixen, i com a conseqüència de la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials vigents.

El capítol següent tracta el paisatge de muntanya, agrari i urbà de la Regió Metropolitana de Barcelona des de diferents expressions artístiques (pintura, literatura, postals, rondalles, cançó, llegenda, etc.). El llegat artístic i literari mostra paisatges que responen a una determinada concepció social i que influeixen enormement en l'imaginari col·lectiu de la Regió Metropolitana de Barcelona i mostren com aquest ha anat evolucionant al llarg de la història.

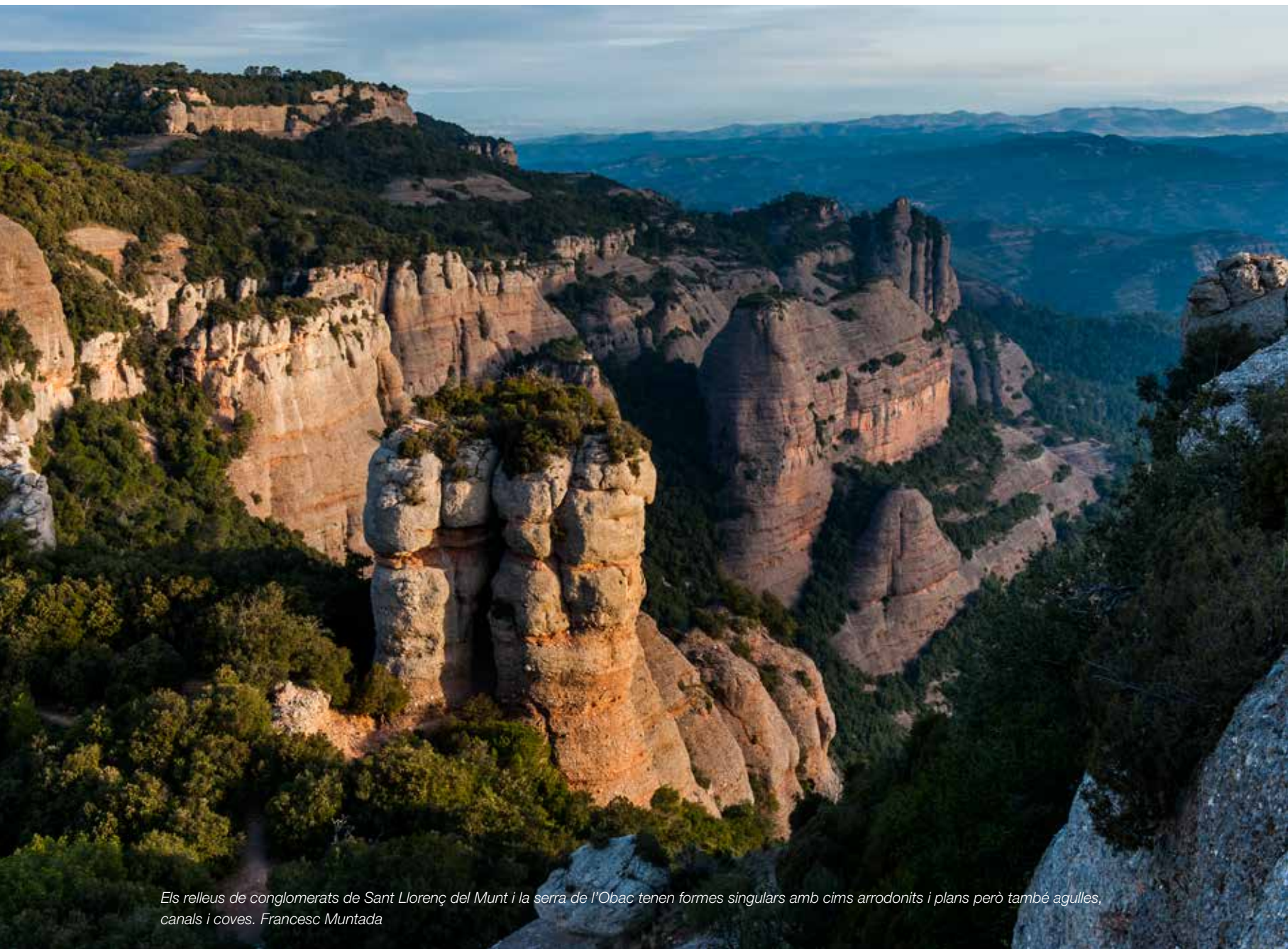
Aquest capítol enllaça amb el cinquè, que fa una descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, i diferencia entre els naturals, els estètics, els històrics, els d'ús social, els productius i els simbòlics, considerant la riquesa i la diversitat dels paisatges culturals de la Regió Metropolitana de Barcelona i la necessitat imperant de deixar constància dels seus valors.

En el sisè capítol s'identifiquen i es descriuen les principals rutes i punts que permeten observar, interpretar i descobrir el caràcter dels paisatges d'aquest àmbit.

Finalment, s'avalua el paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona identificant-ne les principals debilitats, amenaces, fortaleses i oportunitats que cal considerar a l'hora de protegir-lo, gestionar-lo i ordenar-lo.

1. Elements naturals

Els relleus de conglomerats de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac tenen formes singulars amb cims arrodonits i plans però també agulles, canals i coves. Francesc Muntada

El paisatge és el resultat d'una interacció complexa i de caràcter dinàmic, en el decurs del temps, entre un gran nombre de factors i processos, alguns de tipus natural i d'altres de caràcter antròpic. La configuració i la percepció dels paisatges estan fortament condicionades, en primer lloc, per la base geomorfològica del territori. Així, la topografia, i, per tant, les característiques geològiques del relleu, però també els factors climàtics condicionen la distribució dels éssers vius en el medi. De la combinació de relleu i climatologia resulta la xarxa hidrogràfica, tant superficial com subterrània,

fonamental per comprendre els contrastos que es produeixen en el paisatge. Per últim, cal tenir present que l'acció antròpica, al llarg de la història, ha deixat una empremta substancial en la transformació del paisatge, i en un territori amb una presència humana tan intensa i perllongada com la Regió Metropolitana de Barcelona aquesta empremta ha incidit també en el conjunt de les comunitats vegetals. Tots aquests factors són fonamentals per entendre la distribució i les característiques actuals de la vegetació a la Regió Metropolitana de Barcelona, element clau per comprendre la con-

figuració del paisatge. Però també els factors i processos naturals són determinants, per exemple, en la distribució pel territori de les activitats lligades al sector primari, en la mesura que condicionen els possibles usos del sòl. Aquest fet s'evidencia en aspectes tan rellevants com el tipus de conreus i l'explotació forestal, el parcel·lari, la tipologia i els materials de les construccions vinculades als usos rurals, l'estructura dels camins, etc. Pel que fa a les implantacions urbanes residencials o relacionades amb les activitats econòmiques deslligades del sector primari, la matriu territorial té una importància menor i el condicionant principal n'és el relleu i la disponibilitat de sòls relativament planers.

1.1. La fisiografia del territori

Un relleu contrastat de planes i serralades

Si es disposa d'una fotografia aèria o de satèl·lit del conjunt de la Regió Metropolitana de Barcelona, es pot observar una gran diferència entre dos tipus de cobertes del sòl que es relacionen directament tant amb les grans unitats estructurals del relleu regional com amb els usos del sòl d'èpoques recents. D'una banda, s'aprecien dues extenses i allargades franges verdes paral·leles d'orientació NE-SW. De l'altra, un mosaic de diferents coloracions que separa la primera franja verda, la més propera al mar, de la línia costanera, i aquesta primera franja verda, d'una segona més interior. En realitat, les franges verdes es corresponen amb els sistemes muntanyosos (la Serralada Litoral i la Serralada Prelitoral) i els mosaics de matisos heterogenis són les planes (la plana Litoral i la Depressió Prelitoral). Les muntanyes tenen una cobertura predominantment forestal, resultat del procés d'abandonament rural que han patit les darreres dècades, i només les urbanitzacions i les pedreres esquitxen ací i allà la massa verda contínua. La matriu forestal i arbustiva, d'aparença força uniforme, distingeix molt bé el sistema de muntanyes de la resta del territori. A les planes, per contra, hi ha una gran diversitat d'usos que es manifesten en les diferents tonalitats que es perceben per teledetecció o per fotografia aèria.

A grans trets, doncs, es pot dir que el territori metropolità s'estructura a partir del relleu catalanídic central, caracteritzat per la presència de dues alineacions paral·leles, la Serralada Litoral i la Prelitoral, que tanca la Regió respecte a la Catalunya interior. Les dues depressions que queden delimitades entre les serres esmentades –Depressió Prelitoral i plana Litoral– acullen els usos més intensos de la Regió i del conjunt del territori català.

La plana Litoral és en general força estreta i sovint està interrompuda pel contacte directe entre la Serralada Litoral i el mar, sobretot al massís de Garraf o a l'Alt Maresme, i puntualment en indrets com el turó de Montgat (40 m), Miralpeix (109 m) o el racó de Santa Lúcia (27 m). D'una banda, hi ha les superfícies que constitueixen una conquesta molt recent al mar, en la mesura que estan formades per l'aportació de materials sedimentaris de l'actual període geològic, l'holocè. Les representacions més notòries d'aquest avanç són els deltes, que formen unes planes molt amples i nítides. A la Regió hi ha el delta del Llobregat –d'uns 90 km²–, el del Besòs

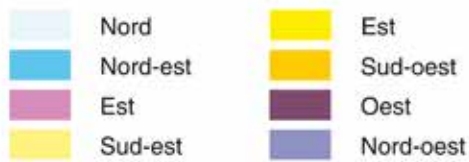
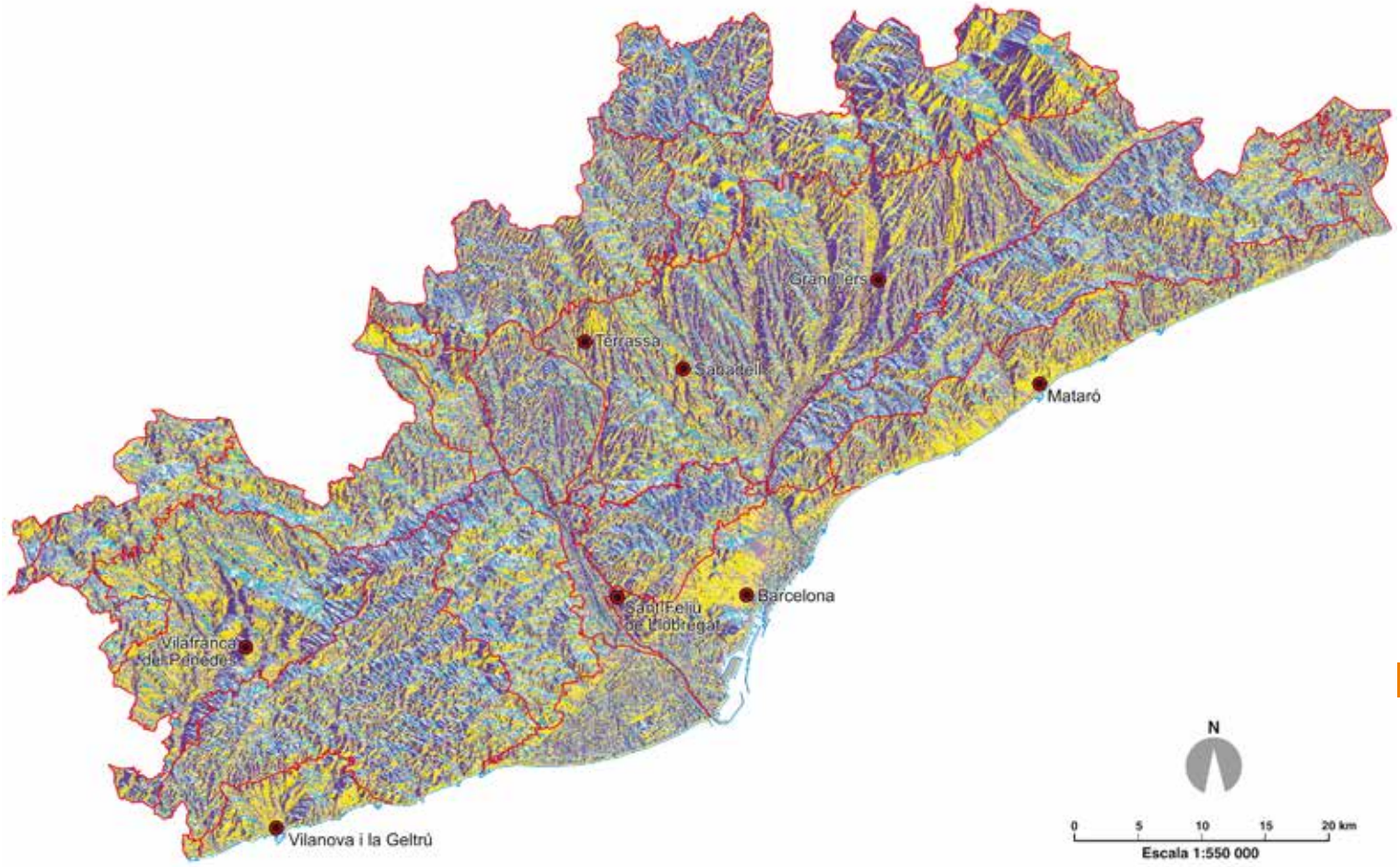
–d'uns 16 km²– i el de la Tordera –d'uns 8 km². També el Foix ha generat un petit delta entre Cunit i Cubelles. La majoria d'aquestes terres han evolucionat molt al llarg del temps: hi ha registres arqueològics que mostren el ràpid avanç de la línia costanera en els darrers segles i també la regressió notable experimentada en els darrers decennis. D'altra banda, hi ha una estreta plataforma planera, del plistocè o quaternari antic, constituïda per graves, argiles, conglomerats, etc., que generalment provenen de l'erosió de la Serralada Litoral o bé són terrasses molt antigues. La plataforma plistocènica només és relativament àmplia al pla de Barcelona, en què ultrapassa els 5 km d'amplada de mar a muntanya; a la resta de la Regió en cap cas arriba a ser tan extensa com al voltant del casc antic de la capital catalana. Al pla de Barcelona històricament es podia percebre la línia divisòria entre el plistocè i l'holocè sobre el terreny, l'anomenat «graó barceloní» (Casassas i Riba, 1995), per bé que ha quedat molt desdibuixat amb la urbanització de l'Eixample.

La Serralada Litoral presenta diferències sensibles segons el tram considerat, sobretot al nord i al sud de la falla del Llobregat. Al nord, la serra de Miramar, Collserola, Conreria – Sant Mateu – Céllers i Corredor-Montnegre es troben alineades de forma sensiblement paral·lela a la línia costanera, amb un carener únic fins a la serra del Corredor-Montnegre, moment en què el massís s'eixampla notablement i apareixen diverses alineacions secundàries, no sempre paral·leles a la principal, i una vall alta o penjada entre el carener principal i el secundari, que tanca la plana litoral. En canvi, al sud de la falla del Llobregat, al massís de Garraf-Ordal, el sistema prelitoral inicialment té molta amplada (uns 45 km) i està solcat per moltes alineacions o crestalls secundaris, i passa a estretir-se progressivament fins arribar a la seva mínima expressió al massís de Bonaire, al límit del Garraf amb el Penedès. El turó Gros del Montnegre (773 m) és l'altitud més important de la Serralada Litoral. Aquesta serralada presenta un fort contrast entre els relleus antics de pissarres i granits hercinians, que afloren al nord de la falla del Llobregat, i els potents estrats de calcàries i dolomies mesozoïques, que apareixen al sud de la serra de Miramar. De fet, el contacte entre aquestes dues grans unitats no és el riu Llobregat, sinó que es troba enmig de les muntanyes d'Ordal, on el sòcol paleozoic encara penetra uns quants quilòmetres al sud i genera uns paisatges molt contrastats, entre els fons de vall pissarrosos i humits i les parts altes amb la eixutesa calcària característica, separats per una franja d'amplada variable de conglomerats i gresos vermells del triàsic.

Entre les dues grans serralades hi ha la Depressió Prelitoral o del Vallès-Penedès, una fossa tectònica enfonsada fruit de les falles longitudinals paral·leles que la separen amb força claredat de les serralades. La seva amplada màxima és d'uns 25 km al centre del Vallès i presenta una altitud mitjana d'uns 100-200 m. Té una morfologia generalment ondulada, trencada per les incisions fluvials de rius, rieres i torrenteres. La Depressió Prelitoral s'estrangula vers el nord, on a penes deixa pas de sortida per a la Tordera, i també –de manera molt menys accentuada– vers el sud, entre el Castellot (Castellví de la Marca) i Castellet (Castellet i la Gornal), on amb prou feines assoleix els 10 km. La Depressió Prelitoral té continuïtat vers el nord a la plana selvatana i vers el sud fins al litoral. La quarta de

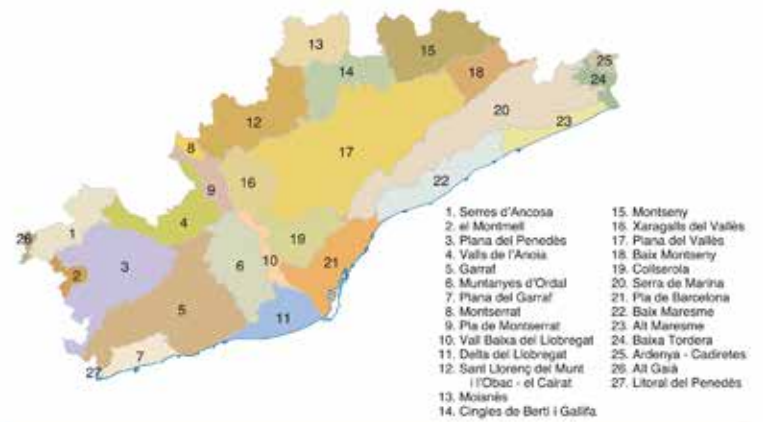
Orientacions de la Regió Metropolitana de Barcelona

 Unitat de paisatge

 Cap de comarca

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

El territori metropolità s'estructura a partir de dues alienacions muntanyoses paral·leles, la serralada Litoral i la Prelitoral. Les planes que queden delimitades entre les serres acullen els usos més intensos. Francesc Muntada

les grans unitats de relleu de la Regió queda ben delimitada entre la Depressió Prelitoral, d'una banda, i les planes de la Catalunya interior –Òdena, Bages o Osona– de l'altra. Tanmateix, bona part dels cims de la Serralada Prelitoral pertanyen a materials de la depressió geològica de l'Ebre, de naturalesa sedimentària, de manera que la separació entre ambdues unitats (la Depressió Central i la Serralada Prelitoral) no coincideix, des del punt de vista geològic, amb la línia tectònica que delimita els aixecaments i que deu el seu origen als plegaments alpins. Des del punt de vista geològic, la Serralada Prelitoral consta, a més dels materials antics que estan al seu sòcol i que tenen més gruix vers el nord (principalment al Montseny), de conglomerats i gresos terciaris que afloren a Montserrat o Sant Llorenç del Munt. Des del punt de vista estructural, el més rellevant és el fet orogràfic que tanca pel nord la Regió –i que determina canvis en el clima i la vegetació–, que en la seva línia de carenes principals sobrepasa els 1.000 m. Una altra cosa són els territoris que formen part administrativament de la Regió Metropolitana però que són, tant des d'un punt de vista orogènic com estructural, part de la Depressió Central: es tracta de retalls de petites dimensions pertanyents a planes i altiplans de les Comarques Centrals, com ara Aiguafreda, a l'alt Congost, o bé els municipis moianesos que pertanyen a la Regió Metropolitana de Barcelona. Dins de la Serralada Prelitoral destaquen, d'est a oest, el massís del Montseny (turó de l'Home 1.706 m) –de naturalesa pissarrosa i granítica–, les cingleres deformades dels cingles de Bertí (Puigfred, 947 m) –de naturalesa calcària i gresosa–, el massís de Sant Llorenç del Munt i serra de l'Obac (la Mola, 1.104 m) i Montserrat (Sant Jeroni, 1.236 m) –aquests dos darrers, conglomeràtics, el primer amb els seus relleus culminals arrodonits i el segon amb els seus característics pinacles. De Montserrat cap al sud, la Serralada Prelitoral perd potència; s'hi distingeixen, però, algunes serres com la del Bolet, la d'Ancosa (el puig Castellar d'Ancosa assoleix els 944 m) i el Montmell –de naturalesa calcària i dolomítica– que formen alineacions més estretes –a vegades tot just crestalls– i deixen entre elles petites depressions, planes relativament àmplies constituïdes per materials margosos: plana de Mediona, plana de la Llacuna, etc. És aquest un paisatge que té continuïtat cap a l'Anoia: Miralles, Carme, Orpí, etc.

La litologia i l'edafologia

A la Regió Metropolitana hi ha una gran diversitat de litologies o materials geològics que afloren a la superfície i que tenen una in-

cidència directa en la formació dels sòls, en la vegetació, en els aprofitaments humans i també en molts altres aspectes paisatgístics lligats a la percepció, com el cromatisme. No es pot oblidar que la coloració i la textura dels materials litològics tenen una importància perceptiva cabdal en aquells paisatges en què, malgrat que hi dominen els usos agraris o la vegetació forestal, el rocam o els sòls afloren en part o bé de manera estacional. Així, quan els camps d'horta o cereals estan llaurats, les planes i els deltes de la Regió prenen una tonalitat terrosa característica, situació que també s'esdevé en les vinyes o els fruiters durant l'estació hivernal, quan han perdut la fulla i el paisatge apareix despullat.

Els factors que influeixen la litologia són la història geològica i la posició relativa dels diferents sectors (culminal, de mig vessant, piemont, fons de vall, depressió o gran fossa tectònica, etc.), ja que l'emplaçament específic provoca que aflorin uns o altres materials o que determinats processos geomorfològics (erosió, sedimentació, etc.) siguin més o menys actius.

Les pissarres afloren sobretot a la serra de Collserola, a la Conreria, al Montnegre i a bona part del massís del Montseny. Són, per tant, força presents al nord del Llobregat, mentre que del Llobregat cap al sud només són abundoses a la part més llevantina de les muntanyes d'Ordal.

Els granits i granodiorites afloren fonamentalment a la serra de Marina (Conreria, Sant Mateu, Céllecs, Montnegre i Corredor) i també a la franja de llevant del massís del Montseny, de la vall de Santa Fe cap al nord.

Els conglomerats de tipus massiu, amb roques de matriu sovint calcària, afloren al característic massís de Montserrat i a Sant Llorenç del Munt, mentre que hi ha conglomerats quarsítics, associats a gresos vermells corresponents a la fàcies Buntsandstein, a les muntanyes d'Ordal i als cingles de Bertí –Gallifa. El rocam conglomeràtic és el més visible de la Regió Metropolitana pel fet de no estar normalment cobert per vegetació.

Els gresos apareixen al massís de Cairat, entre Montserrat i Sant Llorenç del Munt, al Moianès, als cingles de Bertí –Gallifa fins a Sant Feliu de Codines i en petits afloraments puntuals.

La roca calcària i dolomia, difícilment distingible, aflora sobretot al Garraf –Ordal i a la meitat meridional de les serralades Litoral i Pre-

Relleu càrstic, al massís del Garraf vora Olesa de Bonesvalls. S'hi pot veure la roca de típica tonalitat grisenca i el sòl vermellós, que es genera a conseqüència de la descomposició de la roca en argiles. Observatori del Paisatge

litoral (serres d'Ancosa i del Bolet, Montmell). Puntualment apareix també en afloraments estrets de calcàries en el Sistema Prelitoral Central, entre Montserrat i els cingles de Bertí, sovint associada amb margues.

Pel que fa a materials sedimentaris més recents que reomplen les principals depressions de la Regió, es troben graves, mesclades sobretot amb argiles, tant a la plana penedesenca com a les valls del Llobregat, Besòs i afluent, i a determinats indrets de la plana vallesana. Se'n poden distingir de tres tipus:

- Terrenys argil·lollimosos, sovint fruit de processos col·luvials o d'erosió no vinculada a cursos hídrics, en el samontà del Baix Llobregat; al piemont de Collserola; a la plana entre Esparreguera i el Bruc; en els terrenys de menor cota entre el riu Ripoll i la riera de Rubí, al Vallès; i en determinats indrets de la plana penedesenca i del Garraf.
- Les sorres de natura quarsítica (de gra gruixut) apareixen a tota la plataforma litoral del Maresme, i també remuntant les rieres principals d'aquesta comarca, així com a bona part de la plana vallesana. Tenen un origen sobretot d'erosió dels relleus superiors, ja sigui per arrossegament fluvial o bé col·luvial. Les sorres fines, d'origen al·luvial i més enriquides amb argiles, es troben sobretot als deltes.
- Finalment, hi ha terrenys de naturalesa predominantment argilosa a diferents indrets de la Regió, entre els quals destaquen: les valls de l'Anoia; les sinclinals a la part de la Serralada Prelitoral del Penedès; determinats indrets de la plana vallesana i penedesenca; bona part del pla de Barcelona i, sobretot, l'àmplia zona aixaragallada entre el Llobregat i la riera de Rubí.

Els afloraments rocosos

A la Regió Metropolitana de Barcelona, les zones on afloren els roquissars o els sòls amb escassa presència de vegetació o d'al-

tres cobertes (també la capa d'urbanització) són molt acotats però tenen una significança considerable des del punt de vista de la percepció visual del paisatge: l'aflorament de la roca nua genera forts contrastos paisatgístics a causa bàsicament de l'oposició de les formes nues del relleu i de la coloració d'aquestes roques. De fet, hi ha sectors als quals l'aflorament de la roca mare confereix una imatge característica. És el cas per exemple de les moles, taules, codines, relleixos, roquissars, esqueis o parets dels cingles de Bertí i Gallifa o de les muntanyes d'Ordal. En aquests indrets, tot i que hi és present una determinada vegetació –sovint rupícola– la contundència del rocam és manifesta i la litologia condiciona clarament la percepció del paisatge. Un cas particular d'aflorament del rocam és el massís de Garraf, especialment perceptible a l'àmbit inclòs dins del parc. En el cas del Garraf, el bloc de calcària massiva domina sobre els altres components visibles del paisatge i la vegetació tendeix a ser esparsa, de manera que el paisatge és predominantment mineral.

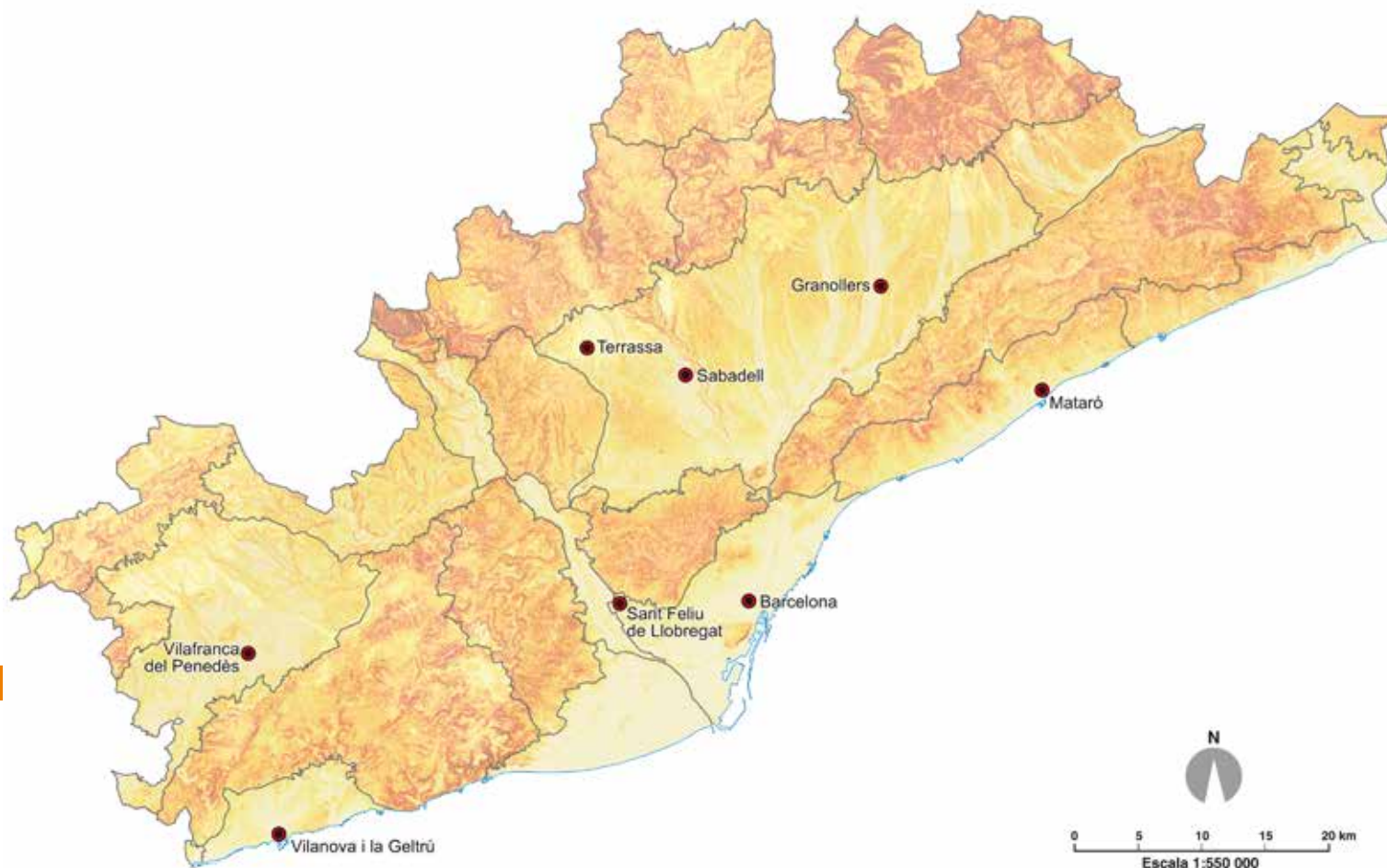
Un altre paisatge on aquests afloraments geològics són molt visibles perquè hi apareixen despulats és el massís de Montserrat, amb les característiques agulles o pinacles d'apex arrodonit, format per conglomerats massius de còdols arrodonits o pudingues de to grisenc, els quals es poden observar des de bona part dels punts enlairats de la Regió Metropolitana i, encara millor, des del territori de les Comarques Centrals. Amb una composició relativament semblant hi ha els relleus conglomeràtics de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac, de tonalitat ataronjada, que determinen també uns cims molt característics, com ara la Mola i el Montcau.

D'altra banda, en alguns paisatges muntanyosos granítics o pissarroso també hi ha alguns sectors amb roca nua, per exemple en alguns costers del Montseny –amb les tarteres i els nínxols de nivació periglacial que va trobar i descriure per primera vegada Llobet (1975)– o en alguns vessants saulonencs del Maresme, nus per efecte de l'erosió; o bé, a la serralada de Marina, els monts illa o inselbergs en què els leucogranits, de gra fi i molt resistents a l'erosió, han donat lloc a turons o relleus prominents que culminen amb petites superfícies costerudes de rocam (Burriac, Montcabrer o el turó de Cèlecs).

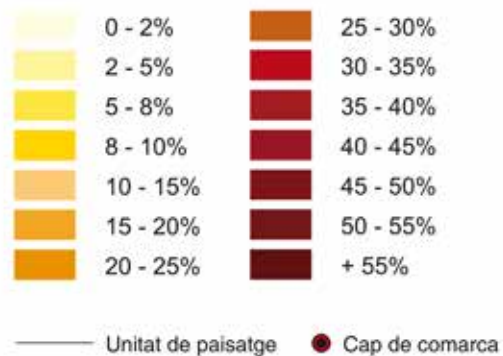
També en alguns sectors de les depressions o planes litoral i prelitoral es poden trobar superfícies en què el rocam caracteritzat de ple el paisatge, per exemple als Xaragalls del Vallès, distribuïts des del Llobregat a la riera de Rubí, de litologia argilosa amb unes incisions molt visibles i un ventall d'estrets careners o esqueses d'ase, tot plegat puntualment amb sòl nu.

Finalment, un ambient molt especial d'element mineral despulat de vegetació (tot i que en determinats indrets pot anar acompanyat de vegetació psammòfila) o urbanització són els sorralis i les platges. Llevat d'indrets molt rocosos com el Garraf, Miralpeix, el turó de Montgat o determinats sectors de l'Alt Maresme, les platges del front litoral metropolità formen una àmplia extensió sorrenca, afavorida per les aportacions torrencials de rius i rieres. Tanmateix, algunes platges han desaparegut i n'hi ha d'altres amb dinàmiques recessives o en creixement a causa de factors naturals (com ara els corrents marins) o antròpics (construcció d'esculleres, ports, etc.).

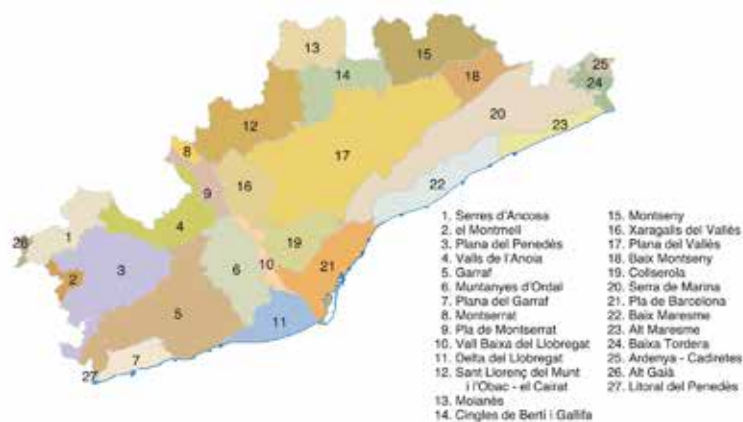
Pendents de la Regió Metropolitana de Barcelona

38

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

1.2. El clima

El territori de la Regió Metropolitana de Barcelona, per qüestions latitudinals, està sotmès a un règim de radiació solar de força contrast entre hivern i estiu. A la vegada, la circulació atmosfèrica general determina que tot el territori estigui afectat per l'anticicló subtropical atlàntic, que genera durant l'estiu una baixa pluviositat i una estabilitat important, associada a elevades temperatures. A l'hivern, les baixes pressions associades al front polar arriben, generalment força atenuades, coincidint amb el retrocés vers el sud del cinturó d'altres pressions tropicals.

La Mediterrània és un focus generador de baixes pressions relatives que, per contrast amb les pressions del territori continental, genera un règim de brises que afecta sobretot les comarques més marítimes, però es deixa sentir a tot el territori, i atenua els rigors climàtics que altrament s'esdevindrien, sobretot, a l'estiu. Una altra característica climàtica d'aquest territori –i en general de tota la franja litoral mediterrània– són les tempestes i riudes que es donen principalment a la tardor, fruit del contrast tèrmic entre l'entrada d'aire fred d'origen polar i l'evaporació d'aigua encara relativament calenta de la Mediterrània, atesa l'acumulació de calor durant la canícula estival.

Les temperatures

El règim de temperatures de la Regió Metropolitana de Barcelona ve determinat pels canvis estacionals i la consegüent desigual duració i intensitat de la radiació solar. A la vegada, hi ha un contrast més o menys accentuat entre les temperatures diürnes i les nocturnes, en funció de la termoregulació del mar i de la brisa marina, que determinen diferències localment rellevants. Finalment, però no menys important, hi ha l'efecte orogràfic, que també incideix sobre el règim de temperatures –cal recordar que cada 100 m de cota es redueix la temperatura aproximadament 1 °C. D'aquesta manera, entre el litoral sud i els cims més enlairats, la temperatura mitjana anual varia més de 10 °C.

El factor fisiogràfic és també molt important per explicar diferències locals de temperatura i el risc diferencial de glaçades que es dona a escala local, com és el cas del Baix i l'Alt Maresme, factor que també influeix, per exemple, en l'elecció del tipus de conreu i, per tant, en la configuració del paisatge.

Alhora és significant, també a escala local, la diferència entre el sol i l'obaga determinada per l'exposició a la radiació solar, que s'evidencia en la ufanor de la vegetació d'obaga, ben visible per exemple en algunes parts de la Serralada Litoral. En aquests indrets

Vistes de la muntanya de Montserrat envoltada de boira des de Sant Llorenç del Munt. A Montserrat la influència de la marjada afavoreix la formació de boira, sovint molt densa. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

més ombrívols i humits la recolonització dels conreus abandonats pel bosc ha estat particularment ràpida i intensa, per contrast amb unes solanes més aspres on encara avui l'escàs recobriments arbòri permet reconèixer un passat agrícola.

Globalment, les temperatures mitjanes anuals màximes són a la franja costanera litoral i disminueixen progressivament vers l'interior, principalment en funció de l'altitud. Al mateix temps, la latitud té un cert efecte, de manera que hi ha un lleu gradient E-O i unes temperatures més elevades en els àmbits més meridionals.

Pel que fa a l'amplitud tèrmica anual, aquesta és mínima –per sota dels 14 °C– a la costa i a les muntanyes, i màxima a la Depressió Prelitoral, on arriba als 20 °C al centre de la plana penedesenca. A la plana del Vallès l'amplitud tèrmica també és prou important, i més si es tenen en compte les inversions tèrmiques que sovint afecten de manera discontinua les parts més enclotades (sobretot els fons de vall del Besòs i de la Tordera), i que donen lloc durant l'hivern a boires potents que de vegades tenen una certa persistència.

Les precipitacions

La distribució i la intensitat de les precipitacions depenen de la circulació atmosfèrica, la distància amb el mar i la topografia. Els períodes més plujosos coincideixen amb les èpoques de canvi en la distribució latitudinal de les grans masses atmosfèriques. Destaquen, en aquest sentit, els màxims tardorals, molt marcats i sovint torrencials, i els submàxims primaverals. Els períodes de menor precipitació s'esdevenen durant l'estiu i l'hivern. És destacable el caràcter torrencial i les característiques avingudes del vessant sud de la serralada de Marina, sobretot al Maresme, fruit del bruscat salt topogràfic que existeix entre l'andana litoral i la Serralada Litoral, així com de la natura saulosa del sòl, que evacua la major part de l'aigua rebuda en un breu interval de temps.

De manera inversa a la temperatura mitjana, la distribució global de la precipitació dona uns valors màxims als cims de la Serralada Prelitoral oriental (Montseny) i uns mínims al litoral, també amb una variació o clima E-O, de manera que el litoral sud és marcadament més eixut que no pas el nord.

En funció de la precipitació anual, el baix Montseny, el Montnegre-Corredor, l'obaga de Collserola, Sant Llorenç del Munt, el Moianès, Montserrat i part de les muntanyes d'Ordal, podrien encabir-se en l'anomenada «Catalunya humida», mentre que la resta de la Regió, separada per la isohieta dels 700 mm de precipitació anual, pertany a la «Catalunya seca». El màxim pluviomètric regional supera els 1.000 mm al Montseny, i el mínim no arriba als 500 mm al Penedès, de manera que el rang pluviomètric és de més del doble.

El tipus de clima a la Regió Metropolitana

A la Regió Metropolitana de Barcelona es troben tres tipus de clima clarament diferenciables: el litoral, el de muntanya mitjana mediterrània i el d'alta muntanya.

El clima litoral, propi de la plana litoral, de bona part de la Serralada Litoral i de zones d'escassa altitud de la Depressió Prelitoral,

es caracteritza per un règim de temperatures força suaus, amb mitjanes anuals superiors als 15 °C i una mitjana del mes més fred superior als 8 °C. Les glaçades hi són infreqüents, sobretot a les zones directament obertes al mar, tot i que es presenten episòdicament i poden arribar a ser determinants per a la presència de conreus sensibles, com ara els tarongers o les oliveres. Les pluges són moderades o escasses, entre els 500 i els 650 mm anuals, amb un màxim força destacat a la tardor, un submàxim primaveral i un mínim estival.

El clima de muntanya mitjana mediterrània es dona a la part més elevada de les serralades litorals i al Sistema Prelitoral, i es caracteritza per una influència marítima més atenuada, amb contrastos tèrmics força més elevats, amb glaçades freqüents i amb un règim de precipitacions menys contrastat entre tardor i primavera, en funció de la continentalitat. Les precipitacions poden assolir els 800 mm, segons l'altitud (Montserrat, Montnegre), però poden ser força més escasses en zones interiors baixes i sotmeses a l'ombra pluviomètrica. En els indrets més favorables, al NE de la Regió, les temperatures estivals moderades, combinades amb les boires freqüents gràcies a la marinada, no arriben a crear estrès hídric a la vegetació i expliquen la presència local de rouredes humides i fagedes (Montseny, Montnegre i Moianès oriental).

El clima d'alta muntanya, a Catalunya propi sobretot del Pirineu, té un únic exponent de caire subalpí a la Regió, específicament localitzat a les zones més elevades del massís del Montseny. Es caracteritza per unes precipitacions anuals més elevades (més de 1.000 mm al turó de l'Home); unes temperatures mitjanes anuals inferiors als 10 °C, però superiors als 10 °C en el període temperat (2 a 4 mesos); unes tardors i, sobretot, uns hiverns força freds i amb glaçades molt freqüents, i unes temperatures estivals suaus, que no arriben a crear estrès hídric a la vegetació.

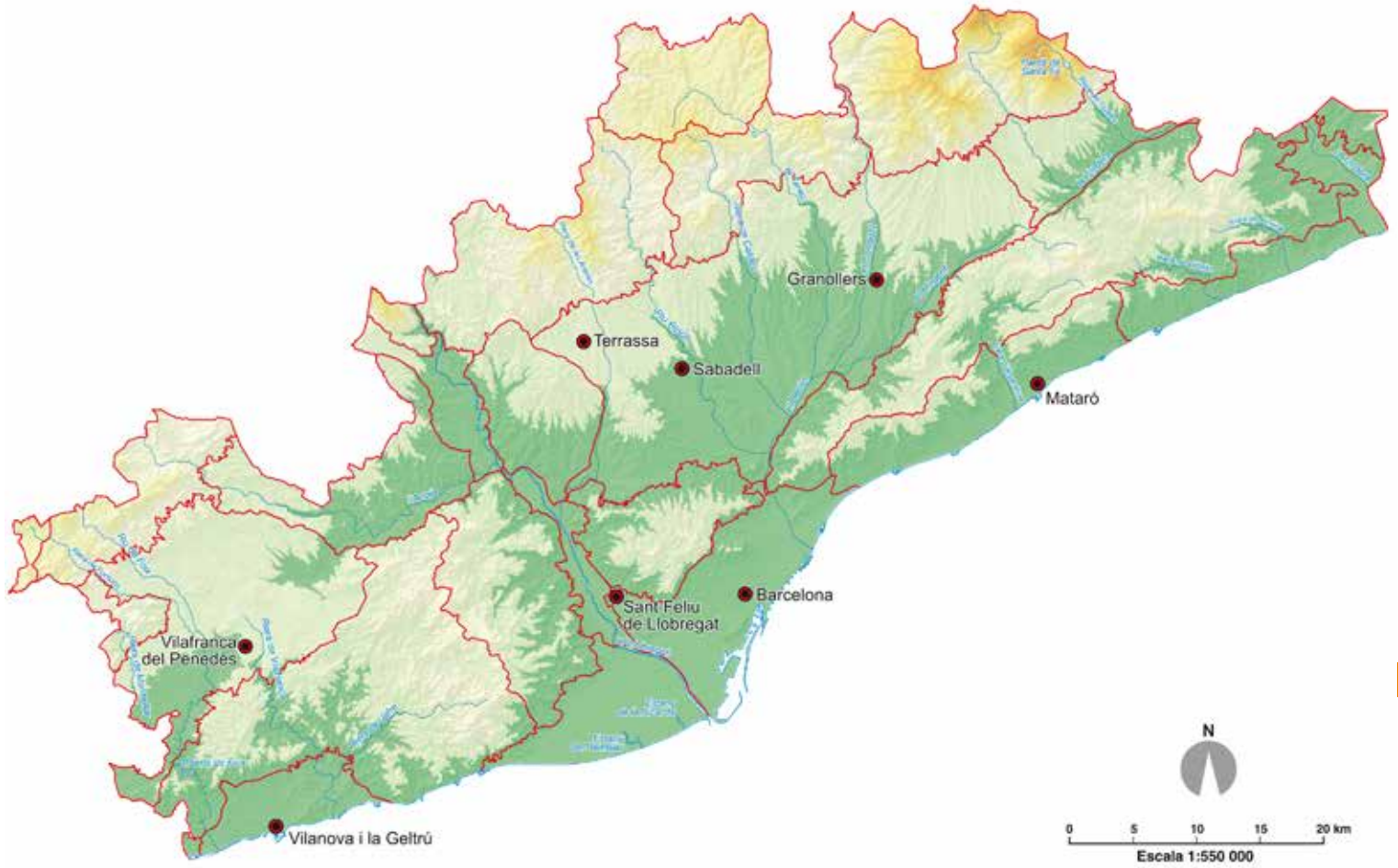
1.3. La hidrologia

La Regió Metropolitana de Barcelona s'estén de riu a riu. Els rius Tordera i Foix la limiten al nord i al sud respectivament. Hi ha dos altres rius importants: el Besòs i el Llobregat. En total són quatre rius de característiques i cabals força diversos. La conca del Besòs se situa dins de la Regió, igual que les del Foix i la Tordera –tot i que part del seu recorregut, en el cas del Foix, i afluents, en el cas de la Tordera, recorren per municipis de les Comarques Centrals i les Comarques Gironines respectivament–, i només la del Llobregat s'estén clarament més enllà. D'altra banda, els cursos fluvials que s'originen a la Regió solen arribar en superfície gairebé secs a la desembocadura durant el període estival. Tanmateix, el Besòs s'ha beneficiat de la generalització de les depuradores, que ha permès mantenir des de fa uns anys un cabal mínim fins i tot a l'estiu. El Llobregat és l'altre riu de la Regió que manté aigua tot l'any.

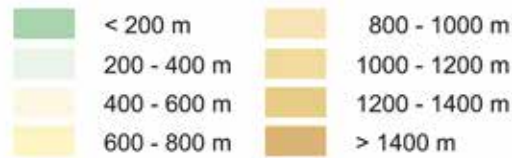
Malgrat la seva marcada estacionalitat, el riu Llobregat també és el més cabalós de la Regió, ja que la conca alta del riu està en terres pirinenques, que tenen un clima més humit. El riu penetra a la Regió a través del congost del Cairat, excavat a la Serralada Prelitoral als peus de Montserrat. Al cap de pocs quilòmetres ha de travessar el congost de Martorell, ja a la Serralada Litoral. De

Mapa hidrològic i de relleu de la Regió Metropolitana de Barcelona

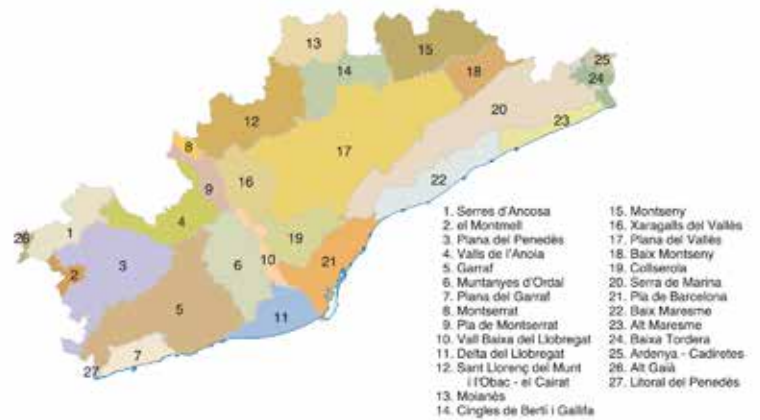

Hipsometria

- Unitat de paisatge
- Xarxa hidrogràfica
- Cap de comarca

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

En els darrers anys s'han invertit molts esforços per millorar la qualitat i la quantitat de l'aigua del riu Besòs. Observatori del Paisatge

Martorell fins al mar, on genera un ampli delta, passa per una vall estreta coneguda com a vall Baixa, de Sant Andreu de la Barca fins a Sant Boi de Llobregat. Només en un indret –a la roca de Droc– el riu arriba als vessants muntanyosos: a la resta de la vall, el curs fluvial discorre gairebé pel bell mig de la plana al·luvial. A Sant Boi de Llobregat la vall Baixa s'obre formant el clàssic ventall al·luvial deltaic, que s'estén des del litoral de Castelldefels fins a la muntanya de Montjuïc. Tanmateix, el confí de l'hemidelta esquerre està totalment fossilitzat per les instal·lacions portuàries, logístiques i urbanes de la Zona Franca i de l'Hospitalet de Llobregat.

Al delta del Llobregat es conserven encara algunes llacunes litorals, molt reduïdes en relació amb les existents fa només uns quants decennis, que són bàsicament testimoni d'antigues desembocadures del Llobregat. És el cas de la llacuna de la Ricarda i l'estany del Remolar. Un cas a part és l'estany de la Murtra, que comparteix l'alineació perpendicular a la línia costanera però en realitat és el romanent d'una antiga gran llacuna de l'extrem occidental del delta (la Murtrassa). La Murtrassa era alimentada per nombroses rieres provinents del Garraf i estava separada del mar per una barra dunar, que originalment possiblement tancava una mena de golf marí que devia existir en època romana. Actualment, la Murtra és alimentada sobretot per la riera de Sant Llorenç, que neix al Garraf.

El riu Llobregat rep dins del seu recorregut metropolità les aportacions de nombrosos afluents, la majoria de petita entitat, tret del riu Anoia pel marge dret i, menys rellevant, la riera de Rubí pel marge esquerre. A la vall Baixa, el Llobregat rep les petites i generalment irregulars aportacions de rieres com ara la de Corbera o la de Cervelló. Cal destacar també l'existència dels dos canals: el de la Dreta del Llobregat, que neix a Sant Vicenç dels Horts i conserva diversos trams amb alineacions de plàtans i vegetació de ribera; i el de la Infanta, que enllaça amb la desembocadura de la riera de Rubí i actualment té una funció molt marginal, sobretot pel caràcter testimonial dels espais agrícoles adjacents. Convé fer menció que una part del Moianès drena vers el Llobregat mitjançant la riera

Gavarresa, fent un gir força notable amb relació als terrenys veïns, tributaris del Besòs.

La segona conca hidrogràfica és la del Besòs, riu que té un tram final sovint gairebé eixut i que a la pràctica té una dinàmica natural més pròpia de riera que no pas de riu, malgrat que sempre porta un cert cabal. El Besòs s'alimenta de diversos afluents que neixen a la Serralada Prelitoral oriental i solquen la plana vallesana, en forma de mà invertida. D'oest a est, hi ha el Ripoll, la riera de Caldes, el Tenes, el Congost i el Mogent; convencionalment s'estableix que el Besòs neix de la unió d'aquests dos darrers, a Montmeló (Vallès Oriental). El Congost és l'únic dels afluents del Besòs que travessa la Serralada Prelitoral, per bé que té un curs curt terres amunt: la seva conca arriba fins a Aigüespartides (Tona, Osona), en terres de la Depressió Central Catalana, pocs quilòmetres al nord de la Serralada Prelitoral. Al Vallès, el sistema fluvial del Besòs determina uns petits fondals i careners secundaris perpendiculars a les alineacions de les serralades Prelitoral i Litoral; tradicionalment s'havia dit que els fondals han acollit els principals creixements urbans i industrials, mentre que les zones agrícoles i forestals han resistit als careners, per bé que aquest patró paisatgístic ha canviat i els espais construïts també estan ocupant algunes carenes.

La Tordera és la tercera conca hidrogràfica en importància i en volum d'aigua de la Regió. Es tracta d'un curs migrat i irregular, que la gent del país, almenys a la part baixa, anomena «la Riera». El riu neix al massís del Montseny, davalla fins al punt més baix de la depressió del Vallès, s'obre pas a través de la Serralada Litoral i desguassa a mar entre Malgrat i Blanes. La notable amplada de la vall baixa, entre Hostalric i la desembocadura, solcada per un ric parcel·lari agrícola amb una forta presència de plantacions de pollancre, no reflecteix la potència del riu actual sinó que té més aviat relació amb cabals pretèrits i, sobretot, amb l'existència d'una falla important que va obrir aquest pas. En el seu recorregut rep les aportacions de nombrosos torrents i rieres del Montseny i del Montnegre, per bé que l'afluent principal és la riera de Santa Coloma, que drena una extensió rellevant de la plana selvatana.

El Foix estructura la quarta conca de la Regió, tot i que el caràcter càrstic de bona part dels terrenys que drena, la baixa pluviometria i la presència d'un embassament important (en relació amb els cabals del riu) donen lloc a un curs discontinu que en el seu tram final, de l'embassament fins al mar, és sovint inexistent, tot i que hi ha registres històrics que el curs solia arribar a la gola de mar i, de fet, hi va generar un petit delta (cap de Sant Pere). Aquest riu s'origina a la serra d'Ancosa i drena la part occidental de l'Alt Penedès. Destaca l'encaixament entre les parets calcàries de la serra Mala i la serra de Bonaire, que determinen un curs meandriforme característic i que han possibilitat la creació d'un embassament de dimensions mitjanes als peus de Castellet, actualment inclòs dins un espai d'interès natural.

Més enllà d'aquests quatre rius, també hi ha rieres de major o menor entitat que desguassen directament a mar, entre les quals destaquen les del Maresme i les del Garraf. En el primer cas es tracta generalment de rieres de forma arborescent però relativament poc ramificades, tret del tram de capçalera, i que tenen la particularitat

El Foix té un règim hídic amb variacions estacionals molt marcades. En el seu recorregut destaca el pantà de Foix, que actualment té un ús principalment lúdic. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

de fer alhora de rieres, de camins o vies d'accés als municipis i de carrers. Històricament han estat objecte de construcció de motes laterals, i actualment estan canalitzades en bastants trams. Entre les rieres més rellevants hi ha les d'Argentona, Arenys, Sant Pol, Santa Susanna, Pineda, Cabriels, Alella o Teià. Destaca el cas d'Arenys de Munt, on la riera encara passa pel centre del municipi sense canalitzar i genera un paisatge urbà singular.

Menys desenvolupades, pel caràcter càrstic del massís, són les rieres del Garraf, gairebé sempre seques, tret de quan plou amb molta intensitat. La major part del massís de Garraf està drenat pel sistema de les rieres de Vilafranca-Begues-Jafre, que als voltants

de Sant Pere de Ribes es converteixen en un sol curs, la riera de Ribes, que desemboca a Sitges; aquesta conca té una superfície molt gran que fins i tot captura, a través de la riera de Vilafranca, un sector de la Depressió Prelitoral, a banda de ser el principal desguàs del massís de Garraf. Tanmateix, la riera de Ribes pràcticament mai no du aigua. Destaquen també, per la seva rellevància, la riera de Vallcarca, el torrent de la Pastera i el de can Parellada, que desguassen directament a mar. Finalment, hi ha la surgència subterrània de la Falconera, que dreña una part important de les aigües del Garraf i que, pel seu elevat cabal, es va intentar canalitzar per dur aigua a Barcelona. Tot i no dur aigua, destaquen com a formes de relleu els fondos o barrancades càrstiques de dissolució, que solquen l'àmbit del Garraf i que es caracteritzen per la seva secció abrupta i la llera de contorn arrodonit.

Amb un caràcter testimonial o fortament alterat, també es poden esmentar el conjunt de rieres actualment desaparegudes sota la trama urbana del vessant sud de Collserola o del Barcelonès, entre el Llobregat i el Besòs; els torrents càrstics al sud del riu Foix –que administrativament s'inclouen com a rieres del Baix Penedès però que tenen les mateixes característiques que les del Garraf– i la plana deltaica del Llobregat, amb les seves corredores o séquies que evacuen més o menys directament al mar o bé creen petits aigüamolls litorals.

1.4. El paisatge vegetal

Actualment, a la Regió Metropolitana de Barcelona es troben, per bé que amb extensions molt desiguals, les tres regions biogeogràfiques presents a Catalunya: la mediterrània –caracteritzada per estius secs i vegetació arbustiva i/o arbòria predominantment pe-

Les pinedes amb sotabosc de brolla són molt abundants a la Regió Metropolitana de Barcelona, especialment a les zones de muntanya, però també hi ha algunes pinedes a les planes. Observatori del Paisatge

rennifolia-, l'eurosiberiana –caracteritzada per un clima temperat i humit i boscúries predominantment caducifòlies– i la boreoalpina –caracteritzada per una altitud o latitud elevada, temperatures hivernals molt fredes i vegetació de coníferes o prats. Com ja s'ha comentat, la distribució territorial de la vegetació, per bé que està condicionada pel clima, les formes de relleu, el substrat edàfic i la hidrologia del territori, ens informa també del conjunt de processos antròpics que s'han esdevingut fins a l'actualitat i que n'han transformat profundament la seva distribució. Com a resultat, el conjunt de la vegetació actual de la Regió està força modificada per l'acció humana, tant en els espais de muntanya (on es troben la major part de les grans masses forestals de la Regió Metropolitana de Barcelona) com en els de la plana, per on es distribueix gran part del mosaic agroforestal metropolità.

Pel que fa a les comunitats mediterrànies –les pinedes de pi blanc i pi pinyer, amb sotabosc de brolla (amb matollars baixos i sovint de caràcter oportunista com ara estepes, brucs, romaní, ginesta, argelaga, gatosa, etc.) i l'alzinar (en una fase més avançada de la successió)–, ocupen una extensió molt important a la Regió Metropolitana de Barcelona.

Sovint les pinedes tenen l'origen en replantacions efectuades després de l'abandonament de conreus en bancals, relleixos o camps marginals, i, per tant, es tracta d'una vegetació que ha estat afavorida per l'ésser humà. Actualment, vora una quarta part del paisatge metropolità està dominada per pins, sobretot per pins blancs i pins pinyoners, que tendeixen a distribuir-se, respectivament, sobre sòls bàsics (calcàries, conglomerats, etc.) i sòls àcids (granits i sorres). Puntualment es troben també pins roigs i pins americans. Els pins blancs i pinyoners no només se situen a les zones de muntanya. Al Vallès també hi ha extenses pinedes a les planes, com les de Can Deu (a Sabadell), a les valls del torrent de Colobrers i el riu Tort, o a l'entorn de Palaudàries (Lliçà d'Amunt), situades al bell mig de la plana vallesana. També són importants les pinedes en àrees planeres de les Valls de l'Anoia i del Baix Montseny. A més, bona part de les urbanitzacions de l'àmbit metropolità –que representen un 10% de la seva superfície– estan recobertes per pins, de manera que pins i pinedes constitueixen, ara per ara, la part fonamental del paisatge forestal de la Regió. En d'altres llocs, com a l'Alt Maresme, apareixen plantacions de coníferes com el pi americà (*Pinus radiata*), d'interès comercial. Cal esmentar el petit clap d'avets de la vall de Santa Fe, al Montseny, de poc més de 12 ha, que també és part dels aciculifolis, tot i que percentualment la seva presència és molt minsa dins aquesta categoria forestal que ocupa gairebé 80.000 ha.

Després de les formacions aciculifòlies, les bosquines i els matollars ocupen vora el 20% de la Regió Metropolitana de Barcelona. Sota aquest paraigua es troben des de garrigues i brolles típicament mediterrànies dominades per estepes –com les que es poden observar a les solanes de Collserola o de la serralada de Marina– fins a landes eurosiberianes com les del pla de la Calma, amb bruguerola, falguera aquilina i ginestell o gòdua, passant per les màquies del Garraf o de les muntanyes de la Serralada Preli-

toral corresponents a l'Alt Penedès. Fins i tot s'inclou en aquesta categoria el reduït espai d'afinitat boreoalpina que existeix al capdamunt del turó de l'Home, amb ginebró. Per tant, aquest 20% de bosquines i matollars forma un conjunt heterogeni que es caracteritza per la manca d'arbres i la configuració del qual respon a diverses circumstàncies: incendis, migradesa del sòl, pastura, estadis diversos de successió vegetal, etc. D'altra banda, les bosquines i els matollars són la vegetació predominant dels reduïts marges de camps que se situen als extrems de les parcel·les, a les terrasses, a les feixes, al contacte de camps amb boscos, a la vora de camins, etc. Aquests marges de camps de conreus (d'esbarzers, aranyoners, rosers, arços, roldors, etc.) tenen una gran importància paisatgística, ja que contrasten amb el conreu, ajuden a marcar-ne els límits i els horitzons i constitueixen un reservori de biodiversitat, tant agrari («males herbes bones» que eviten que les plagues ataquin els conreus) com ambiental (presència d'insectes, petits mamífers i ocells, per exemple). De marges d'aquesta mena se'n troben arreu dels paisatges agraris de la Regió Metropolitana de Barcelona –tant als de secà com als de regadiu– i, tot i que globalment tenen una significació superficial escassa, contribueixen notablement a l'heterogeneïtat paisatgística.

Tanmateix, convé tenir en compte que cada vegada té més pes la vegetació d'esclerofil·les, sobretot alzinars, però també suredes. L'alzinar apareix regenerant-se a redós de les capçades dels pins fins anar, a poc a poc, desplaçant-los. Aquesta vegetació, que té un caràcter de vegetació potencial, previsiblement incrementarà la seva importància els propers anys si l'ésser humà no hi intervé, a mesura que els pins vagin morint i no puguin ser reemplaçats per altres pins, sinó per alzines, mitjançant un procés natural de successió vegetal. Això passa, per exemple, a la serralada de Marina, Collserola o a les muntanyes del Baix Llobregat. Actualment, les principals masses d'alzinar es concentren en tres massissos muntanyosos: el Montseny, el Montnegre i Sant Llorenç del Munt. Tendeixen a ocupar estatges mitjans, ja que els piemonts, generalment provinents d'antics conreus, són ara pinedes i a les parts culminals (llevat de bona part de Sant Llorenç) hi ha sobretot boscos caducifolis. Als indrets més afectats per incendis o per altres perturbacions, generalment en els vessants solells, proliferen bosquines i matollars, amb les espècies de brolla abans esmentades, o bé prats sabanoides d'albellatge. L'alzinar, desplaçat juntament amb les rouredes de les planes de la Depressió Prelitoral on es trobaven històricament, es manté en indrets més o menys abruptes, no repoblats o cremats els darrers decennis, de la Serralada Prelitoral, les muntanyes del Baix Llobregat, alguns fondals de Collserola, les obagues de la Serralada Litoral i el Maresme. També n'hi ha algunes superfícies de poca entitat per la plana vallesana. L'alzinar muntanyenc, a causa de la seva distribució altitudinal, s'ha conservat millor fins avui dia i es distribueix encara de Montserrat al Montseny, de manera discontinua. Ocupa espais humits de l'estatge montà, que al Montseny han estat parcialment substituïts per castanyeda. Els boscos d'esclerofil·les representen, per tant, un xic més del 8% de la Regió Metropolitana de Barcelona. Pràcticament tots són alzinars d'alzina, però n'hi ha de suros en determinades parts del Montseny i del Montnegre, afavorits en el

El procés natural de successió està desplaçant progressivament els pins en benefici de vegetació d'esclerofil·les, sobretot alzinars, però també suredes. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

seu moment per la indústria surotapera. Hi ha també una petita clapa de sureda a Castellví de Rosanes, als boscos del peu del castell de Sant Jaume, i alguns suros aïllats a les obagues de la Vallença, Vallromanès, etc.

Al sud del Llobregat, a les serres litorals calcàries, hi ha la màquia litoral de garric i margalló, força alterada, en molts indrets esdevinguda una brolla o bé un mosaic de prats secs de fenàs. S'hi troba una presència variable de pi blanc, que és especialment abundant en les terrasses agrícoles abandonades i amb sòls més profunds. En aquest cas, els incendis i les repoblacions són els principals agents responsables que la vegetació no evolucioni, tal com seria previsible, vers la reconstitució de les comunitats primitives.

Pel que fa a la vegetació de caràcter caducifoli o eurosiberià, la distribució actual és força restringida, assoleix tan sols el 2% de la superfície metropolitana i només domina en alguns indrets de la Serralada Prelitoral, sobretot al massís del Montseny i a les zones altes i obagues del Montnegre. Les formacions de més prestància són les fagedes i les rouredes, presents sobretot al Montnegre, al Montseny i al Moianès. Al Montseny i al capdamunt del Montnegre hi ha unes formacions caducifòlies que han estat secularment afavorides per l'ésser humà: les castanyedes. Tot i així, les castanyedes, que en les societats tradicionals havien tingut gran importància, tant per l'aprofitament de les castanyes com per la fusta, que diverses indústries empraven com a material, s'estan veient greument afectades tant per les malalties que està patint el castanyer com per la pèrdua del seu valor tradicional. També cal considerar formacions de pollancredes, platanedes i alberedes, generalment plantades i que arriben a tenir una importància superficial prou important, com les pollancredes de la baixa Tordera i del baix Montseny. Són, en tots aquests casos, formacions forestals afavorides per l'ésser humà per aprofitar-ne la fusta, malgrat que ara moltes d'elles estiguin fossilitzades i ja no se'n faci gestió forestal ni aprofitament de cap mena; de fet, els arbres caducifolis esmentats –en especial els plàtans, però també els lledoners o els til·lers– han estat molt aprofitats per a les voreres i les rambles o passeigs urbans, i també per a les carreteres i els camins rurals,

com a arbres ornamentals i per fer ombra. Malgrat que aquests arbres tenen una presència molt puntual en el conjunt del paisatge metropolità, contribueixen a marcar un ritme estacional en les ciutats i doten determinades carreteres i camins d'una alta qualitat paisatgística.

La vegetació caducifòlia també es troba puntualment resseguint els fondals i cursos hídrics, en forma d'estretes franges de vegetació de ribera (àlbers, verns, pollancre, avellaners, etc.), tant a la Serralada Prelitoral com a la Litoral –i fins i tot a la Depressió Prelitoral. En els casos en què l'escassa entitat dels torrents no permet l'establiment de comunitats ripàries, l'estreta franja humida del fondal està ocupada per roures i altres arbres o arbustos caducifolis. La vegetació de ribera de certa entitat es troba sobretot al voltant dels grans cursos hídrics (Llobregat, Besòs, Tordera i afluent principals) i ha estat molt malmesa per la construcció d'infraestructures viàries, l'extensió de conreus i els creixements urbans i industrials. En molts d'aquests casos es troben formacions de vegetació secundària, de caràcter arbustiu o herbaci, com el cas dels canyars d'*Arundo donax* que són tan freqüents en rius, rieres, torrents, etc. Puntualment, però, la vegetació de ribera no només no ha estat eliminada, sinó que s'ha potenciat pel seu interès econòmic, com passa a la Baixa Tordera, on hi ha extensions notables de pollancredes, i en d'altres indrets menys extensos on s'han plantat o afavorit pollancredes i platanedes.

D'altra banda, hi ha altres comunitats vegetals pròpies d'indrets amb condicions especials, que ocupen generalment petites extensions i sovint de manera discontinua. Es tracta de la vegetació rupícola, d'escassa dimensió i tanmateix prou diversa; la vegetació de sorral i platges, molt limitada a punts poc freqüentats o amb una gestió activa de conservació; o bé la vegetació de zones humides, bàsicament aiguamolls, que està circumscrita, a la Regió Metropolitana de Barcelona, a determinats indrets puntuals de la franja litoral, en especial al delta del Llobregat, tot i que també se'n pot trobar al prat de Vilanova (també conegut com del mas de l'Esquerrer) o al delta de la Tordera. En aquests sectors dominen les jonqueres i els canyissars.

Els boscos de vegetació caducifòlia són sobretot fagedes i rouredes. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

2. Procés històric de poblament i la seva influència sobre el paisatge

El castell de Castellet és un conjunt medieval amb gran importància estratègica fins al segle XVI. Román Hereter / Diputació de Barcelona

A la Regió Metropolitana de Barcelona, com passa a la resta del territori català, no es conserva cap vestigi del paisatge anterior als primers homínids. Fins i tot els sectors que presenten un aspecte més primigeni –els boscos o els espais nus– responen en bona mesura a l'activitat antròpica. Així, avui, les zones muntanyoses amb dominància forestal ho són a causa bé d'un abandonament relativament recent de l'activitat agrícola, bé d'una gestió forestal tradicional sostinguda en el temps; al seu torn, els rocams i les codines –al Garraf o als cingles de Bertí– responen a una explotació

prolongada i secular que ha donat lloc a un empobriment general dels sòls i, al capdavall, a una desaparició total de la cobertura edàfica. Per tant, comprendre el procés històric d'humanització del medi és cabdal per entendre el paisatge actual.

En aquest capítol s'aborda de manera sintètica una llarga seqüència evolutiva: des del paisatge natural dels caçadors recol·lectors de la cova del Gegant (Sitges) fins al paisatge urbà dels barris obrers dels nuclis del pla de Barcelona. El capítol s'estructura a partir de grans períodes històrics i es fixa en els efectes sobre el

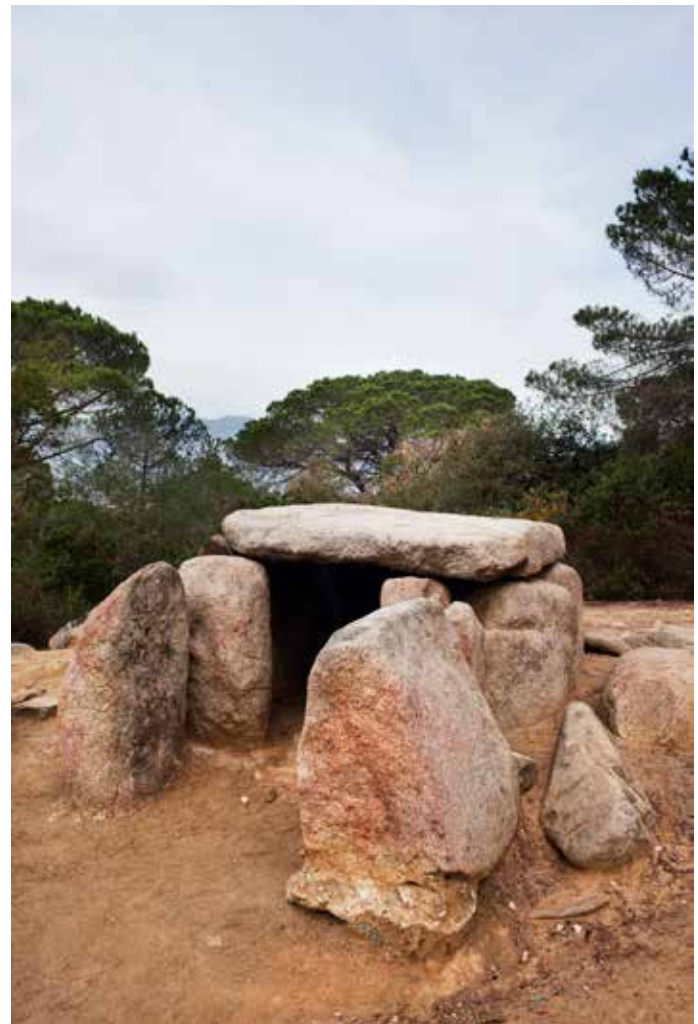
territori de les maneres de viure o de determinats esdeveniments, és a dir, en com les dinàmiques evolutives de les activitats humanes han provocat processos de transformació i en conseqüència una successió de diferents paisatges. Aquest capítol no va més enllà de l'any 1950, quan els canvis s'acceleraren –sobretot per la urbanització generalitzada a partir dels anys 1960– i es forma el paisatge actual. La transformació dels darrers decennis s'analitza al capítol 3, on es fa referència als efectes i a les dinàmiques recents que expliquen el perquè del paisatge actual.

2.1. El paisatge preromà

Els grups de caçadors i recol·lectors del paleolític (per exemple vers el 53000 aC) que recorrien el territori de Can Deu (Sabadell) o que vivien estacionalment prop del mar a la cova del Gegant (Sitges) poc o gens degueren canviar el paisatge natural. A la plana, al Garraf i a les muntanyes d'Ordal, per exemple, devien predominar els boscos de pi roig associats amb roures però també s'hi devien trobar aurons, blades, arços i pomeres. Més al nord de l'àmbit territorial devien créixer les rouredes amb avellaners, freixes i arços. En aquest paisatge natural dominat per boscos d'ambient humit i temperat també hi devia haver espais oberts i àrees d'aiguamolls al llarg de tota la costa. A cadascun d'aquests àmbits hi devien trobar refugi i aliment diferents èquids, cèrvids, bòvids, carnívors i felins.

Les noves maneres de viure i de fer de les comunitats agrícoles i ramaderes del neolític degueren provocar petites illes en els espais forestals. Gràcies a l'artifatge es van obtenir els primers camps de conreu on es van plantar cereals (ordi, blat comú i espelta) i lleguminoses (llenties), que degueren ser abandonats un cop esgotats (al pla de Barcelona els primers pol·lens de cereals conreats són del voltant del 3150 aC). Entre totes les restes conegudes destaquen les mines de Can Tintorer (Gavà), que evidencien l'important capacitat transformadora d'aquestes comunitats. També és en aquest moment que, pel fet de ser utilitzats com a espais funeraris amb la construcció de túmuls i sepulcres megalítics, moltes formes del relleu (fites, miradors) van adoptar un significat nou que reforça la seva condició original d'elements de referència. Alguns dolmens destacats són el de la cabana de Moro (la Roca del Vallès), el de la Pedra Arca (Vilalba Sasserra), el de la roca d'en Toni (Vilassar de Dalt), el de Ca l'Arenes (Dosrius) o el de la Pedra Gentil (Vallgorguina), aquest últim com a exemple de la pervivència de l'ús d'aquests punts fins avui dia com a lloc de culte (església), de trobada (llegendes relacionades amb trobades de bruixes) i com a fita (pescadors).

La progressiva major capacitat transformadora de les societats locals es posa de manifest amb l'aparició d'assentaments urbans estables i fortificats, associats primer a comunitats de l'edat del bronze i després d'ibers. Aquestes últimes comunitats, que a l'àmbit de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona formaven el grup dels laietans (nord del Llobregat) i el dels cossetans (sud del Llobregat), situen els poblats en punts culminants i amb una conca visual àmplia. En aquest moment (segles VI aC i I aC), la capacitat transformadora de la societat ibèrica va comportar l'apa-

El dolmen de Ca l'Arenes és un sepulcre megalític situat a la serra del Corredor, a la unitat Serra de Marina, que data del neolític final. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

riació, a la rodalia dels diferents assentaments, de grans àrees on es van plantar cereals (blat, civada, espelta, mill), lleguminoses (pèsol, llentia, veça), vinya i oliveres. Alguns dels poblats ibèrics més coneguts d'aquest àmbit territorial són Adarró (Vilanova i la Geltrú), Olèrdola (Olèrdola), el puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet), el Calamot (Gavà), Montjuïc (Barcelona), la penya del Moro (Sant Just Desvern), Can Fatjó (Rubí), el turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola), el turó de Montgat (Montgat), el turó d'en Boscà (Badalona), la Torre Roja (Sentmenat), el turó de Burriac (Cabrera de Mar) i el turó del Vent (Llinars del Vallès).

2.2. El paisatge d'època romana

Per dret de conquesta, aquestes terres també van quedar, a partir del 218 aC, sota control de Roma. Per facilitar l'explotació dels camps i els boscos, la construcció d'infraestructures i, sobretot, l'obtenció de recursos econòmics, els romans van ordenar i pla-

nificar el territori. Les decisions preses van comportar una diferent xarxa d'assentaments urbans, una nova distribució parcel·lària i l'organització dels antics camins. El paisatge adquireix per primera vegada una estructura global comuna que s'ha perpetuat fins als nostres dies, tot i que de manera fragmentada. Sobre el que suposa aquest procés de romanització, Marta Prevosti (2005) considera que sense menystenir la bona base sobre la qual van actuar els romans, atès el nivell de desenvolupament urbanístic assolit abans de la seva arribada, que sens dubte va facilitar i accelerar notablement la tasca urbanitzadora romana, el contrast entre unes cultures que encara estaven en un estadi protohistòric i una cultura que va crear el dret romà representa un abisme.

Un dels principals elements sobre el qual es fonamenta la romanització és la ciutat, i per això se'n tracen de noves adaptant un mateix patró a les especificats de cada lloc. En llocs aturonats i davant de maresmes i aiguamolls es van fundar al segle I aC Mataró (Iluro) i Badalona (Baetulo) i cap a l'any 13 aC Barcelona (Barcino); a l'interior destaca només el nucli de Terrassa (Egara). Aquests assentaments van provocar l'abandonament de molts antics poblats ibers. L'actual paisatge urbà d'aquestes poblacions és en bona mesura herència d'aquest passat romà, que explica el perquè de l'elecció del lloc, la direcció dels carrers, l'existència d'una plaça o la presència d'esglésies i catedrals.

Més enllà de les ciutats s'estenia un territori (ager) convenientment dividit en peces quadrangulars (centúries) que va incidir en l'orga-

nització dels camins i dels límits parcel·laris, especialment en les planes. En el cas de Barcelona, Josep Maria Palet (1997) proposa una divisió que s'estendria com a mínim pel pla de Barcelona, de la qual, per exemple, l'avinguda del Portal de l'Àngel, el passeig de Gràcia i el carrer de la riera de Sant Miquel coincidirien amb límits orientats en direcció est-oest; per contra, els carrers de Sant Pere Més Alt, Comtal o de la Creu Coberta coincidirien amb límits orientats en direcció nord-sud. A la Plana del Penedès, a les Valls de l'Anoia i a la Plana del Vallès també s'han documentat restes de centuriacions.

Un altre dels elements importants que van configurar el paisatge en època romana són les vil·les que explotaven el territori centuriat i comercialitzaven els cereals, l'oli i el vi que n'obtenien. Aquestes explotacions agràries, associades amb d'altres de menor entitat (granges, tallers), es van escampar per tot arreu i van transformar els espais forestals de les planes en un mosaic de conreus intercalats amb fragments de bosc. Alguns exemples destacats d'aquestes vil·les i construccions aïllades són la de Torre Llauder (Mataró), la de Can Sent-romà (Tiana), o la de Darró (Vilanova i la Geltrú). Malgrat les transformacions posteriors, els efectes d'aquest model de poblament van perdurar en el temps fins al punt de ser la llavor d'alguns pobles actuals com ara Cornellà, Gavà, Pallejà i Provençana, que porten el nom d'antics propietaris. D'altres, tot i el canvi de nom, tenen un mateix origen: Sant Boi de Llobregat, Sant Just Desvern, Sant Vicenç dels Horts, Viladecans o Castelldefels.

En relació amb l'organització dels antics camins destaca la construcció de la via Augusta cap a l'any 9 aC, que va aprofitar el pas d'una via anterior anomenada Heraclea. Els principals elements d'aquest camí que avui encara perduren són dos estreps del pont del Diable (Martorell), que constituïa al seu torn una fita que delimitava el territori de la ciutat de Tarragona. Molts dels assentaments urbans actuals deuen el seu origen a aquest camí que es manté en ús, no sense variants puntuals, fins al segle XVIII. Alguns d'aquests assentaments són Sabadell (Arragone), Martorell (Ad Fines) o Sant Cugat del Vallès (Castrum Octavianum).

2.3. El paisatge prefeudal

A partir del segle V, en els assentaments urbans es va produir un retrocés progressiu de les àrees de residència i l'abandonament o el canvi d'ús de molts dels espais públics. Aquest procés va comportar en algun cas la quasi total desfiguració de la trama urbana original, com és el cas de Mataró i Badalona. En el cas de Barcelona, malgrat la situació de decadència, la vida urbana es manté. Això explica que encara avui es puguin reconèixer el *cardo maximus* (carrers de Llibreteria i part del Call) i el *decumanus* (carrers del Bisbe i de la Ciutat) d'una trama urbana de fa vint segles. Entre les restes abandonades dels edificis i dels espais públics romans apareixen conjunts episcopals i temples nous que esdevenen noves referències del territori.

A la part baixa del Llobregat i a la plana propera a Barcelona moltes de les explotacions agràries van perdurar fins al segle V i algunes fins al VII. Al camp del baix i alt Maresme es van reduir, i aquelles que van continuar s'allunyaren de la costa. En general, però,

El pont del Diable de Martorell és d'origen romà (segle X aC) i formava part de la via Augusta. Del pont original es conserven els estreps i un arc triomfal al marge esquerre, la resta és fruit de diverses reconstruccions al llarg de la història. ICGC, Fons Cuyàs

aquestes explotacions agràries es van atomitzar en assentaments de menor entitat que continuaven sobre el mateix lloc i el mosaic de conreus romà es va desfigurar amb àrees de pastura.

L'anàlisi pol·línica indica que moltes àrees cobertes de bosc es van desforestar possiblement per obtenir prats. De fet, s'ha situat en aquest període l'origen del paisatge actual del Garraf, de roques nues sense cobertura edàfica ni vegetal.

Amb la conquesta musulmana el paisatge no va canviar de manera significativa. Les evidències més clares d'aquest moment es troben només en la toponímia. Tot i que les opinions no són unànimes, a l'àrea del Penedès es consideren una herència d'aquest moment, per exemple, els noms de Garraf, Gelida o Jafre; i al Vallès, els de Rifà, Gallifa o Marata.

L'ordre territorial preexistent es va reforçar posteriorment per les conquestes carolíngia (segle IX) i dels comtes (segle X en endavant). Així, es van construir arreu castells i esglésies i es van delimitar termes castrals i parròquies fins a formar, sobretot al Garraf i al Penedès, una xarxa extensa, planificada i coherent sense cap espai fora de control. Aquests elements enquadraven i protegien la població però, sobretot, asseguraven la continuïtat de l'antic sistema fiscal romà; per això, nombroses famílies es traslladaven a viure a redós dels seus murs. Fou llavors quan es van començar a consolidar molts dels pobles actuals de la Regió Metropolitana de Barcelona.

L'ermita de Sant Mateu, situada al punt més alt de la serra de Sant Mateu, al terme municipal de Premià de Mar, és un edifici d'estil romànic citat per primera vegada l'any 993. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

2.4. El paisatge feudal

Els castells i les esglésies van provocar l'aparició d'una nova tipologia d'assentaments urbans que, no sense modificacions, han arribat fins als nostres dies. En paraules de Jordi Bolós (2003), els pobles són un element del paisatge creat bàsicament arran de la feudalització. Aquests elements van provocar moviments interns de població dins els respectius límits castrals i parroquials que van

suposar l'abandonament del poblament rural semidispers a favor del concentrat. Segons Maria Soler (2006), es distingien els tipus de nuclis següents:

- Els pobles castrals que, del 950 en endavant, se situen a dins i a fora de les muralles dels castells, com per exemple a Subirats, Olèrdola, Gelida i Castellet. Amb el pas del temps aquest patró de poblament va decaure a favor de les viles de la plana. Alguns nuclis es van traslladar muntanya avall, com és el cas de Subirats (que dona lloc a Sant Sadurn d'Anoia) o Gelida, i d'altres s'abandonen, com Olèrdola. Al Vallès, segons Jaume Vilaginés (2001: p. 50), es va produir una situació similar de desplaçament de la població cap a la plana, la qual cosa explicaria el desdoblament toponímic de Martorelles d'Amunt / Martorelles d'Avall, Lliçà d'Amunt / Lliçà d'Avall, o Corró d'Amunt / Corró d'Avall.
- Els pobles de sagrera que van aparèixer entre els anys 1030 i 1100 es van situar al voltant d'esglésies. Alguns exemples es troben a Lliçà d'Amunt, Montornès, Palau-solità, Polinyà, Premià de Dalt, Santa Maria de Palautordera, Sant Boi de Llobregat, Sant Joan de Mediona, Sant Just Desvern, Argentona, Olesa de Montserrat o el barri de la Sagrera de Barcelona. Aquest patró de poblament també va decaure davant del potencial de les viles mercat, les viles franques i les viles noves.
- Les viles mercat, algunes d'herència antiga com la Granada i Martorell, a partir del segle XI es van desenvolupar en gran manera al voltant d'una plaça o d'un camí. Són d'aquest tipus Granollers, Caldes de Montbui, Cardedeu, Vilamajor, Montornès, Sant Celoni, Sabadell, la Llacuna, l'Arboç i Badalona.
- Les viles franques i les viles noves van proliferar entre els segles XII i XIII i constitueixen exemples de planificació del territori. La donació de privilegis sobre un lloc habitat i central acostuma a ser el factor determinant per al naixement d'una d'aquestes viles. Exemples d'aquest tipus de viles són Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú, Vilanova de Terrassa, o Calella del Maresme.
- Finalment, es distingeixen els nuclis nascuts al voltant d'una font o deu d'aigua i els nascuts d'una confluència de camins. Dins el grup dels pobles font s'inclouen la Garriga, Caldes de Montbui, Caldes d'Estrac o Sant Quintí de Mediona. Dins el segon grup hi ha l'Hospitalet de Llobregat i Olesa de Bonesvalls (on hi havia un hospital), Oleseta i possiblement també Ordal (nascuts a redós d'un hostal).

Entre tots aquests pobles i viles sobresurt la ciutat de Barcelona, que vers l'any 1000 ja fou percebuda com a centre neuràlgic. Durant els segles XI i XII es va densificar l'interior de la ciutat romana i els antics edificis eclesiàstics i aristocràtics es van substituir per edificis romànics. A l'exterior, i associat al mercat del Mercadal (a l'actual plaça de l'Àngel, antiga plaça del Blat, porta d'entrada per levant al recinte emmurallat romà), es va formar el barri de Santa Maria del Mar (inicialment Santa Maria de les Arenes). Altres barris són Santa Maria del Pi, Vilanova de Sant Pere, Sant Martí de Provençals, Sant Pau del Camp i Vilanova dels Arcs. Com a conse-

qüència de l'expansió dels ravals, vers els anys 1260 i següents es va construir una muralla nova que els encerclava (muralla de Jaume I). Als segles **xiv** i **xv** es va enderrocar la muralla romana i el recinte es va ampliar més enllà de la Rambla (muralla de Pere III) per encabir-hi una àrea perifèrica poc urbanitzada (el Raval). En aquest moment el teixit urbà conferia una imatge de ciutat pròspera amb una intensa activitat comercial i manufacturera. Els ciutadans de Barcelona van començar a comprar propietats agrícoles al Pla de Barcelona, al Delta del Llobregat i al Baix Maresme que es van dedicar a produir vi per al mercat urbà.

Més enllà dels assentaments urbans, a partir del segle **xii** l'antic mosaic agrícola es va transformar amb l'expansió dels masos. Aquestes noves explotacions agrícoles disposaven d'un espai de residència amb una peça de terra per al pagès i d'un conjunt de terres (d'1, 2 o 3 mujades) destinades a produir bàsicament cereals panificables, vi i oli per al comerç. En aquestes explotacions hi vivia generalment una família, però en d'altres se n'agrupaven diverses fins al punt de formar una petita unitat de poblament closa. Aquests masos podien arribar a tenir una torre i convivia amb altres construccions aïllades, com ara masoveries, masets o simples habitatges.

Possiblement durant els segles **xiii**, **xiv** i **xv**, com a conseqüència d'un canvi en el sistema d'explotació del bestiar, les terres del Penedès, Garraf i Vallès es van convertir en pastures d'hivern o en llocs de pas de bestiar per a les carnisseries de Barcelona. Aquest moviment de bestiar va afavorir, per exemple, la fira ramadera de Vilafranca del Penedès per Sant Lluç (1316). Un cas particular són les pastures del delta del Llobregat: en aquest sentit, el nom del Prat del Llobregat és molt revelador. Segons Jaume Codina (1966), durant aquest moment hi va haver conflictes constants entre els pagesos deltaics, que procuraven obtenir camps, i les carnisseries barcelonines, que pretenien mantenir les pastures. En aquesta època, aquesta àrea era una immensa superfície aprofitada per a usos ramaders i on l'agricultura hi era difícil i secanera. Les comunitats del Prat i de Provençana (denominació històrica de l'Hospitalet de Llobregat que incloïa també tota la superfície actual de la Zona Franca) vivien de manera precària.

Aquesta dinàmica agrària, conjuntament amb el consum de fusta per generar energia o per a la construcció, va continuar amb el procés de desforestació, del qual van quedar al marge determinats boscos mantinguts pel domini senyorial o comtal, com és el cas de determinades masses forestals del Montseny.

Arreu de l'àmbit territorial, l'aprofitament de l'aigua de rius i torrents fou prioritari per a l'agricultura però també per generar energia (molins hidràulics). Al Pla de Barcelona hi ha un exemple destacat d'aquestes obres de canalització, el Rec Comtal. La iniciativa d'obrir aquest canal, que potser aprofitaria una infraestructura romana, s'atribueix al comte Miró (947-966). El topònim Rec Comtal no va aparèixer fins a finals del segle **xi** en temps de Ramon Berenguer I (1035-1076). Sembla que el traçat original tenia uns 10 km i arribava fins a la ciutat medieval, com ho testimonia el nom del carrer de Regomir (Rec de Mir). Aquesta infraestructura va perdre en ús fins al segle **xix**.

2.5. El paisatge després de la crisi dels segles **xiv** i **xv**

La successió de guerres, pestes, fams, plagues, terratrèmols i brots de violència dels segles **xiv** i **xv** va provocar una davallada de la densitat de poblament. Els barris dels assentaments urbans van quedar mig buits i arreu del camp es trobaven masos rònecs. Els efectes sobre el consum i la producció i la conjuntura politico-econòmica dels segles **xvi** i **xvii** van dificultar una recuperació dels nivells d'abans de la crisi, cosa que va incidir en la transformació del paisatge.

A la franja costanera destaca el paisatge de la vinya, que es mantenia del període anterior amb una producció destinada tant al comerç exterior com al mercat de Barcelona. Pere Gil (1599), en la primera geografia coneguda de Catalunya, destaca que a Mataró es feien excel·lents vins clarets i que a Sitges i Vilanova feien una malvasia excel·lent. Garcia Espuche (1998) remarca l'absència del bosc als voltants de Mataró, Sitges, Cubelles, Ribes i Vilanova i la Geltrú. Per aquest període, a la costa predominava el paisatge agrícola més que no pas el paisatge forestal. Aquesta realitat contrastava amb el rerepaís, on passava tot el contrari a causa d'unes pràctiques agrícoles menys intenses.

Pel que fa al paisatge agrari del Vallès i el Penedès, a partir del segle **xvi** es va produir un fenomen de concentració parcel·l·lària. Les famílies pageses benestants compraven camps abandonats fins al punt que, per terme mitjà, un mas va passar a explotar la terra de tres o cinc masos antics. La modelació agrària no va canviar, però el nombre de construccions aïllades va disminuir. Aquesta transformació va portar associada la proliferació (de nova planta o per reforma) del mas de tres cossos amb la sala central (a la planta pis) que constitueix avui la imatge que simbolitza la masia.

*Un dels pous de glaç de la Ginebreda al terme de Castellterçol que data del segle **xvii**. Els pous de glaç permetien guardar el glaç o la neu que es venia a les ciutats a la primavera i a l'estiu per a usos medicinals i gastronòmics. Observatori del Paisatge*

Durant aquestes centúries, tot i que en general l'extensió dels boscos va augmentar, hi ha àrees que es van desforestar. A la serralada

da de Marina i al Montseny es van talar arbres per a la construcció de galeres a les drassanes de Barcelona, i als marges dels camins es van eliminar els arbres per evitar l'emboscada de bandolers. En aquest moment, al bosc van proliferar els pous de neu o poues de gel. Aquestes construccions es concentraven al Montseny (sobretot al pla de la Calma), al Moianès (especialment a Castellterçol), a la serra de l'Obac i a la Serralada Litoral (Collserola, el Montnegre). Una part important d'aquesta producció de gel es portava a Barcelona però també a Mataró, Granollers, Sabadell i Terrassa.

En aquest període l'àrea urbana de Barcelona es va estabilitzar. Pràcticament el teixit urbà baixmedieval va arribar sense grans canvis fins a començaments del 1700; a intramurs, per exemple, la zona d'horta del Raval es va mantenir sense urbanitzar fins a finals del segle XVIII. Era una ciutat immòbil físicament però dinàmica socialment i econòmicament (Garcia Espuche et al., 1994). De fet, Barcelona va perdre pes respecte al conjunt de Catalunya, tot i que això no vol dir que no articulés el país i que no reforçés la condició de capitalitat. Convé notar que la inestabilitat general de l'edat moderna va motivar el reforçament de les muralles barcelonines pel seu flanc litoral, especialment durant els regnats de Carles I i Felip II, amb l'objectiu de protegir la ciutat dels atacs de pirates. El creixement d'estructures defensives contra els pirates també va afectar altres indrets de la costa, en forma de torres de guaita, com les que encara es conserven a moltes poblacions del Maresme: Montgat, el Masnou, Vilassar de Mar, Caldes d'Estrac, Santa Susanna. Moltes d'elles posteriorment van portar a l'establiment d'una casa quan la situació d'inseguretat va cessar, i per això sovint avui dia es presenten adossades a una masia.

Pel que fa a les ciutats properes a Barcelona, segons Garcia Espuche (1998), van conèixer un redreçament important a mitjan segle XVI, en especial poblacions com ara Mataró, Vilanova o Sitges, o localitats aleshores secundàries com ara Arenys de Mar, Canet, Pineda o Badalona.

Sabadell, Olesa, Esparreguera o Terrassa van créixer a causa d'un increment de l'activitat industrial. Mataró, al seu torn, va experimentar un creixement imponent i de fet s'hi va arribar a plantejar un projecte d'eixample a la part de la vora de mar per tal que l'expansió es dugués a terme de manera controlada. A Vilanova i la Geltrú també es va donar aleshores una notable expansió urbana en direcció al mar. Tot plegat fa pensar que la puixança del litoral degué ser important durant la primera edat moderna malgrat els atacs de pirates, en contra del que tradicionalment s'havia sostingut. Així, bona part de la immigració francesa (occitana) que es produí en tota aquesta època no només va anar a parar al camp, sinó també a les trames urbanes.

2.6. El paisatge de l'expansió

El segle XVIII va ser un període d'expansió de l'agricultura i de l'activitat artesanal, la qual cosa va comportar canvis en la fesomia del mosaic agroforestal i de les trames urbanes. Moltes àrees es van especialitzar en l'àmbit agrícola (vinya, regadiu) i l'activitat artesanal (tèxtil) es va dispersar.

Els testimonis dels nombrosos viatgers del 1700 que transiten pel que actualment és la Regió Metropolitana de Barcelona parlen

d'una transformació important, en especial en forma d'una disminució radical de la cobertura forestal i dels erms per tal de plantar-hi conreus, sobretot vinya. Aquesta disminució es va produir pertot, tant als costers com a les planes, en forma d'artigatges i rompudes. Al segle XVIII es va trencar l'equilibri tradicional de la tríada mediterrània secanera a causa de la gran expansió de la vinya, molt relacionada amb l'extensió d'una innovació: l'aiguarent. Aquest producte permetia el tragí i el comerç per a l'exportació, cosa que amb el vi era impossible perquè es malmetia per les condicions lamentables del sistema de transports de l'època. Cal no perdre de vista que des del 1778 l'activitat comercial entre Catalunya i Amèrica era permessa sense impediments, cosa que va esperonar la producció agrària catalana. En paraules de Pierre Vilar (1964), la vinya va ser el conreu que va caracteritzar i va simbolitzar l'impuls del segle. Les vinyes es van expandir, per tant, pel prelitoral, fins al moment molt blader, sobretot per l'Alt Penedès, i també per les muntanyes. Amb aquesta extensió increïble de vinyes per les muntanyes durant el 1700 és quan es van configurar la major part dels sistemes de feixes, tines, marges i cabanes de pedra seca que resten avui a les nostres muntanyes, estiguin recobertes actualment per vegetació o no. L'augment de superfície vitícola va continuar durant el segle XIX, fins al moment crític en què l'economia vitivinícola es va enfonsar, a finals del XIX, amb l'arribada de la fil·loxera.

Més enllà de la vinya, al segle XVIII es van produir una sèrie de canvis en els conreus, per exemple amb el perfeccionament de les rotacions de cultius o amb la introducció dels llegums als cicles cerealícoles i hortícoles, cosa que va fer possible la multiplicació de les collites anuals. Al Pla de Barcelona, les millores a la infraestructura del Rec Comtal durant el regnat de Carles III van permetre l'extensió dels regadius i l'aparició dels prats d'indianes a la part del baix pla, símbol de la protoindustrialització, prats que també es van estendre per tot el migjorn de l'antic terme de l'Hospitalet (l'actual Zona Franca). Al Maresme, Pierre Vilar descriu una multitud de captacions d'aigua en forma de mines, sobretot per a la producció de cànem amarat també als prats d'indianes, empenta que va crear un nou paisatge de basses, safareigs i bancals de regadiu. Associada a aquest regadiu, es va produir una extensió notable dels tarongers, d'hortalisses i de maduixes, produccions orientades clarament cap al mercat urbà de Barcelona. D'aquesta manera, al segle XVIII es va començar a formar una primera agricultura periurbana de regadiu que proveïa Barcelona i que, incloent-hi el Maresme, ja anava més enllà de la immediatesa del Pla de Barcelona. Tanmateix, el temps de l'agricultura periurbana pròpiament dita serien els segles següents.

Tot aquest impuls agrari del segle XVIII anava acompanyat de la construcció de noves masies i masoveries i d'un increment general del poblament rural. La puixança agrícola del segle es va manifestar amb la creació de noves unitats d'explotació pageses, que es van subdividir de les anteriors –sovint en forma de masoveries, mitjançant diferents relacions contractuals– o bé es van establir en zones antigament forestals que per artigatge i rompudes es van convertir per a ús agrícola. Com a conseqüència, moltes de les actuals masies visibles en el territori tenen els seus fonaments en el XVIII.

Alhora, aquesta expansió agrària generalitzada va tenir com a conseqüència directa la disminució de la superfície forestal, que devia ser molt important si es fa cas de les sèries de preus de la llenya i la fusta estudiades per Pierre Vilar. Segons les estimacions de Vilar, la manca de recursos forestals va provocar una pujada dels preus del 300% entre 1750 i 1800.

Pel que fa als paisatges urbans, convé centrar primer l'atenció en el cas de Barcelona. Al segle XVIII es va produir a la capital un «trencament dels equilibris» (Garcia Espuche et al., 1994). En primer lloc, les imposicions militars per la derrota de 1714 van implicar la destrucció del 17% de les trames urbanes de la ciutat, l'aparició traumàtica de la Ciutadella i la construcció del barri fora muralles de la Barceloneta, amb una morfologia molt pròpia de l'època del neoclassicisme i la Il·lustració. En segon lloc, a finals del segle, es va urbanitzar el Raval, propiciat a partir de l'enderrocament intern de la muralla jaumina (1775) i fruit de l'empenta general que va experimentar la ciutat. El progrés barceloní també es va notar en la protoindustrialització del barri de Sant Pere, en el qual es van instal·lar manufactures i que, junt amb la Ribera, es va densificar fins al capdamunt. Barcelona arriba al segle XVIII amb una població molt semblant a l'assolida al segle XIV, uns 35.000 habitants, però, en canvi, a finals del XVIII ultrapassa els 110.000 habitants, de manera que en cent anys va triplicar el seu contingent demogràfic, símptoma del desvetllament d'una ciutat que havia romàs força estable els segles anteriors. De fet, aquest auge poblacional no fou aïllat, sinó que es va inserir en una dinàmica positiva generalitzada del conjunt del país: al segle XVIII hom creu que Catalunya va multiplicar per dos la seva població en menys d'un segle (1718-1788).

El creixement dels nuclis habitats no es va circumscriure només a Barcelona, sinó que tot el pla i els territoris immediats hi van participar: Gràcia o el Clot (el barri bulliciós, al camí de França, de l'antic terme de Sant Martí), Sant Andreu de Palomar, Esplugues de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat o Sarrià es van expandir notablement. Al Maresme, el viatger Zamora va remarcar l'aparició dels pobles desdoblats: l'antic assentament de la banda de muntanya

Gravat que representa les muntanyes de la Conreria al Baix Maresme, a la segona meitat del segle XVIII. Els vessants es presenten plens a vessar de vinyes. Equipo de Geografía del Paisaje (1945: p. 24)

en generava un de nou a la vora del mar, que al llarg del segle XVIII va tenir una puixança notable; aquest fenomen va succeir a Montgat respecte a Tiana, al Masnou respecte a Alella, a Premià de Mar respecte a Premià de Dalt, a Vilassar de Mar respecte a Vilassar de Dalt, etc. Els barris marítims del Maresme van néixer aleshores, expandint-se i consolidant-se com a poblacions autònomes. Al segle XIX totes aquestes poblacions assoliren la independència municipal. La concentració d'activitat als ports i barris de mar del Maresme –en especial Arenys de Mar, Canet de Mar i Mataró– va produir un creixement molt notable de tot aquest sector, que mantenia lligams comercials directes amb Amèrica, i amb Barcelona a través de la carretera costanera o del cabotatge. Tot plegat va permetre l'aparició d'un model de construcció residencial luxosa, associada a la figura de l'indià retornat de terres americanes, que va donar una evident identitat al paisatge del Maresme.

Dins del llegat paisatgístic del segle XVIII no es pot passar per alt el patrimoni construït de la Il·lustració, en especial l'inici de les obres d'una xarxa de carreteres coherent –els «caminos rectos»– plantejada de manera sistemàtica per primera vegada d'ençà de l'època romana. En el cas de la regió de Barcelona, hi haurien el pont de Carles III de Quatre Camins (entre Molins de Rei i Sant Vicenç dels Horts), una imponent infraestructura de més de 300 m inaugurada el 1761, el mateix any del reial decret que facultava la xarxa radial espanyola sortint de Madrid, i que va ser destruïda per les riuades del 1971. També és de l'època el pont del Lledoner, un monumental i magnífic viaducte que encara avui és utilitzat per la carretera A-7. El traçat rectilini de la carretera d'entrada a Barcelona, des de l'actual plaça d'Espanya i fins més enllà d'Esplugues de Llobregat, que passa per Creu Coberta, Hostafrancs, Sants, Badal i Collblanc, n'és també un llegat perceptible, que es construeix, segons Tarragó (2008), per evitar les inundacions desastroses del Llobregat que afectaven la via d'entrada tradicional al pla per la Bordeta. Les millores urbanes sovintejaven a la Barcelona del segle XVIII, per exemple amb el condicionament de l'esplanada del Born (entre la flamant Ciutadella i el que romanien de la Ribera medieval) o la millora de la Rambla per al passeig ciutadà. A principis del segle XIX es van fer importants operacions de rectificació de carrers, obertura de vials (els carrers Princesa i Ferran) i creació i ennobliment d'espais amb edificis d'estil neoclàssic (pla de Palau o la Rambla).

2.7. El paisatge de la industrialització

El 1800 es va iniciar amb unes dècades molt convulses des del punt de vista polític en què es va produir un fet molt rellevant en l'esfera socioeconòmica: l'arribada de la màquina de vapor (la primera documentada és el 1833, al carrer de Tallers, al Raval barceloní) i la consegüent extensió del fenomen industrial basat en aquesta nova tecnologia. Mentre Barcelona no podia créixer físicament a causa de les disposicions militars (fins al 1858), la indústria s'instal·lava a les trames ja densificades de la Ciutat Vella i fora del perímetre militar, i fins i tot molt més enllà, en altres poblacions que no eren al Pla de Barcelona. La industrialització, al seu torn, va anar acompanyada d'una urbanització espectacular de la població en forma d'enormes migracions del camp a la ciutat i per tant d'un

creixement físic de les urbs, que en la segona meitat del segle XIX es va intentar canalitzar a través de múltiples plans d'eixample, i al segle XX, ja amb noves lògiques urbanístiques. En aquesta nova situació la millora del sistema de comunicacions fou substancial, amb l'aparició del ferrocarril, el 1848, que va revolucionar el territori i el paisatge. Finalment, la progressiva concentració de població en grans ciutats va exigir irremediablement un proveïment d'aliments en quantitats majúscules, cosa que al seu torn va modificar els paisatges agraris heretats del XVIII. L'explicació concisa de tots aquests canvis paisatgístics i també dels nous paisatges creats de bell nou en el segle XIX i començaments del XX és l'objecte de les properes pàgines.

Les noves formes urbanes industrials

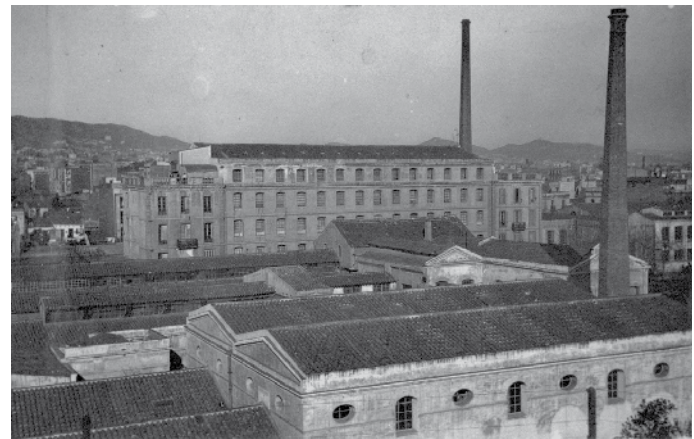
La indústria va arribar a l'actual Regió Metropolitana de Barcelona, com s'ha dit, el 1833. En poc menys de vint anys Barcelona ja es coneixia com «el Manchester de Catalunya», país que hom descriu com el «Lancashire de la península». Per tant, en dos decennis, el salt que es va produir va ser molt profund i correlativament es va transformar el paisatge, amb una explosió d'establiments industrials arreu. Les trames urbanes de la ciutat consolidada de Barcelona o de les altres ciutats de la Regió no oferien al seu interior gaire espai disponible més. De fet, els enormes solars provinents de les desamortitzacions del segle es van ocupar ràpidament, de manera que les indústries es van haver d'instal·lar en nous paquets urbans de característiques noves. Va néixer així la ciutat industrial, en aquest cas fonamentalment tèxtil, tot i que hi havia casos de metal·lúrgia, com per exemple la Maquinista, que es va constituir com a cànon constructiu del ferro, imitat per edificis molt significatius de l'època, com ara el Born, la Boqueria, etc. Les morfologies característiques urbanes del període són dues:

* Els vapors s'ubicaven generalment a la vora o a l'interior de trames urbanes i van constituir grans fàbriques en què es feia ús del carbó, mitjançant una màquina de vapor, al voltant de la qual es creava tot el recinte fabril.

* Les colònies industrials eren nous assentaments disjunts del poblament tradicional, una mena de petita ciutat que girava al voltant de la fàbrica i amb habitatges de l'empresa que ocupaven els obrers i les seves famílies. La localització de les colònies depenia de la proximitat d'un riu, ja que funcionaven amb la força generada per l'aigua.

A diferència d'altres àmbits territorials, en aquest només es troben tres colònies industrials que es poden reconèixer com a tals: la Colònia Sedó (Esparreguera), Can Bros (Martorell) i la Colònia Güell (Santa Coloma de Cervelló), totes elles a recer del Llobregat. La Colònia Sedó és considerada la colònia industrial més gran de tot Catalunya. La Colònia Güell, al seu torn, té una gran importància patrimonial, tant per la trama urbanística de Francesc Berenguer com per la presència de la cripta dissenyada per Gaudí, declarada Patrimoni de la Humanitat.

Pel que fa als vapors, la seva importància era molt destacable en el paisatge industrial de Barcelona, Terrassa o Sabadell. A Barcelona, abans de la construcció de l'Eixample, van atapeir la Ciutat Vella i

A mitjans del segle XIX es van començar a construir fàbriques als voltants de Barcelona. El Vapor Vell fou la primera gran fàbrica tèxtil que es va instal·lar a l'antic municipi de Sants. ICGC, Fons Cuyàs

també es van instal·lar a les poblacions situades més enllà del perímetre militar, en especial Sants (l'Espanya Industrial fou el recinte industrial més gran d'Espanya), Gràcia (que va multiplicar diverses vegades al llarg del XIX la seva població i la seva trama urbana, fins esdevenir municipi independent el 1850, condició que va mantenir durant mig segle) i Sant Martí de Provençals, sobretot el Poblenou, amb conjunts com el de Can Ricart, d'una innegable vàlua paisatgística i un dels escassos conjunts industrials històrics que resten a la Barcelona actual. Nombrosos vapors també es van adaptar al traçat de l'Eixample, com és el cas de Can Batlló, actualment el recinte de l'Escola Industrial. Fora de Barcelona, els vapors es van estendre per altres poblacions, que van passar en molts casos de ser petites viles a convertir-se en veritables grans ciutats. Sabadell i Terrassa són segurament les manifestacions més evidents d'aquest canvi. Ambdues capitals vallesanes van deixar enrere un passat agrari i menestral i van esdevenir veritables ciutats de fàbriques, sobretot vapors, els quals van tenir una forta empremta paisatgística que ha arribat fins a dia d'avui. Així, magatzems, fàbriques i xemeneies formaven part de la trama urbana terrassenca i sabadellenca. El mateix gran canvi en el paisatge es va produir a Vilanova i la Geltrú, a Badalona o a Mataró. En tots els casos hi va haver un creixement de trames residencials i industrials, cosa que va obligar a una planificació urbana vehiculada a través dels anomenats «plans d'eixample».

Els eixamples del 1800 es poden definir com a expansions urbanes sistemàtiques en terrenys rústics que es van projectar de manera unitària per ser construïts seqüencialment, de forma molt diferent a com s'havia practicat el creixement de la ciutat al llarg dels segles anteriors. La primera empara legal d'aquesta figura a Espanya arriba el 1864, però en el cas de Barcelona ja s'havien complert totes les fases prèvies sense marc legal regulador. Abans de la construcció de l'Eixample es va produir un procés de densificació de la Ciutat Vella, de creixement de l'edificació en alçada, especialment a la zona del Raval, i d'empitjorament de les condicions higièniques i d'habitabilitat urbana. Com a conseqüència, el 1854 es van enderrocar les muralles de Barcelona i es van iniciar els

tràmits per eixamplar la ciutat. L'Eixample es va idear com la solució a aquests problemes. Iniciat amb l'aprovació del Pla Cerdà el 1859, pretenia urbanitzar uns 20 km², dels quals se'n van arribar a fer 12. La importància de l'Eixample Cerdà en el paisatge barceloní és fonamental ja que el dota d'una forta identitat, constitueix l'element central de la ciutat i té una presència cabdal en la percepció visual de l'entramat urbà, tant des de Collserola com des de l'aire. El més substancial del llegat de Cerdà, el rigor de les traces dels carrers, s'ha mantingut fins als nostres dies. Aquesta estructura s'ha enriquit a més amb aportacions posteriors com l'arquitectura modernista, que ha contribuït a generar un paisatge urbà de notable qualitat. I el mateix es podria dir de la presència d'indústries o de les intervencions recents, quan continuen respectant les traces de Cerdà.

A partir del model de l'Eixample barceloní, es van plantejar molts altres eixamples que, a partir de l'expressió emprada per Esteban (1976), es coneixen com «eixamples menors». Sense la qualitat morfològica del projecte de Cerdà, representaven operacions urbanístiques de grans proporcions que van implicar la urbanització d'importants peces de sòl agrari. Amb ritmes de creixement desiguals, amb zones que no es van arribar a omplir fins molts decennis més tard –de fet, en la major part dels casos els eixamples es van plantejar en el context de dinàmiques demogràfiques relativament modestes– i amb àrees en què es desvirtuava totalment el plànol, es van configurar unes morfologies relativament ortogonals en moltes ciutats de la regió que actualment es consideren ciutat consolidada, densa i compacta. En aquestes trames moltes vegades es van instal·lar vapors. Els eixamples menors més coneguts del moment són els de Sabadell, Mataró, Terrassa, Vilanova i la Geltrú, Sant Boi de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet i Sant Joan Despí. Les operacions més grans són l'eixample Pascual de Sabadell, amb vora 300 ha de superfície, o l'eixample Pons de Badalona, amb 225 ha. En aquests dos casos les trames urbanes originals es van multiplicar pràcticament per tres, cosa que va representar un avanç notable de la urbanització associada a la dinàmica industrial.

Els plans d'eixample van ser progressivament substituïts al llarg del segle xx per documents més generals que ordenaven tota la ciutat (i no només la seva àrea en expansió) i el seu territori circumdant. Tanmateix, fins a la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) pràcticament tots els plans aprovats o concebuts tenien com a objectiu principal el creixement de la ciutat. D'aquesta manera, les lògiques de l'expansió urbana planificada i induïda van continuar ben presents, tot i que amb morfologies urbanes certament diferents. Així, el Pla Jausely (1905) proposava acabar d'urbanitzar tot el Pla de Barcelona, quan de fet aleshores encara no s'havien ocupat –ni de bon tros– les trames urbanes de l'Eixample Cerdà. Els altres plans d'enllaços d'aquella època i els dos documents emblemàtics de planejament metropolità de la II República, el Regional Planning (1932) i el Pla Macià (1934), al capdavant també projectaven noves grans extensions de la ciutat, extensions que es plantejaven cada vegada més lluny i per donar servei a un creixement demogràfic molt notable.

La ciutat industrial implicava, en definitiva, un creixement constant dels teixits urbans, que vers 1956 ja ocupaven unes 11.500 ha,

mentre que a començaments del segle XIX s'estima que no hi havia més de 1.000 ha urbanes a tota la regió i la Ciutat Vella de Barcelona –que era el recinte urbà més extens abans de la industrialització– amb prou feines ocupava 200 ha. A mitjan segle XX, el pla de Barcelona ja estava pràcticament tot urbanitzat, cosa que va implicar la desaparició de tots els paisatges agraris associats al Rec Comtal que hi havien tingut una presència secular.

La Barcelona de finals del segle XIX i començaments del XX és, emprant el títol de la coneguda novel·la d'Eduardo Mendoza, la ciutat dels prodigis, protagonitzada pels grans esdeveniments de l'Exposició Universal de 1888 i l'Exposició Internacional de 1929. L'esplendor de l'època està relacionada amb la puixança industrial: en aquest context van aparèixer iniciatives de grans parcs urbans (la Ciutadella, Montjuïc, etc.); operacions de reforma sistemàtica del nucli antic; projectes i execucions de places monumentals (Catalunya, Espanya, etc.), i corrents culturals com el modernisme o el noucentisme amb innegables conseqüències en el paisatge urbà. Les iniciatives de ciutat jardí a la part alta de la ciutat de Barcelona també s'inserien en aquesta lògica: Tibidabo, Parc Güell, etc. D'altra banda, no es pot perdre de vista que el terme municipal de la ciutat va assolir en aquest moment la dimensió territorial actual, annexant els vuit municipis del pla entre 1897 i 1921.

De totes maneres, no ha de passar per alt que els plans d'eixample i aquestes altres operacions urbanístiques esmentades van quedar bastantes vegades com a mers exercicis retòrics, i que el crei-

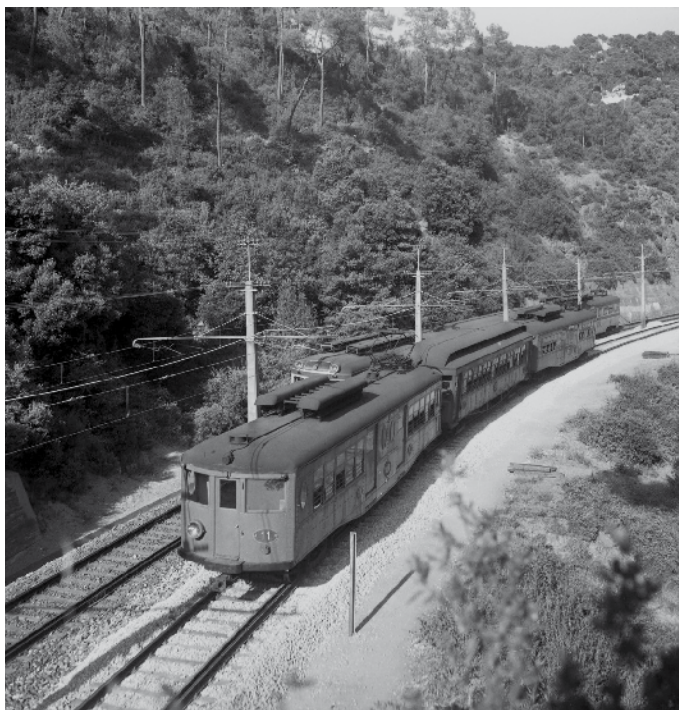

L'any 1900 Antoni Gaudí va començar a construir el Park Güell amb l'objectiu de fer una urbanització seguint el model de ciutat jardí però només es van acabar construint dos dels seixanta habitatges previstos. ICGC, Fons Cuyàs

xement en bosses d'urbanitzacions de característiques marginals suburbanes o, com a mínim, no planificades, era general, en especial durant el primer terç del segle xx, període en què es va produir una gran aflluència demogràfica al pla de Barcelona. Si bé molts d'aquests barris posteriorment han tingut processos de reforma i s'han dignificat, o bé han desaparegut sencers mitjançant operacions urbanístiques, molts altres encara subsisteixen, fins i tot amb densitats urbanes molt altes i morfologies molt bigarrades. És el cas, per exemple, de molts barris de l'Hospitalet de Llobregat, impulsats en bona mesura per l'arribada del ferrocarril metropolità el 1926. Més enllà dels casos de barraquisme, molt corrents a Barcelona i a la resta de ciutats industrials d'aquesta època, a poc a poc es va desvetllar un interès per la qüestió de l'habitatge i van sorgir d'aquesta manera els barris de cases barates, com ara Baró de Viver, amb dimensions molt modestes en relació amb les formes d'urbanització descontrolades.

El paisatge al voltant del ferrocarril

El 1848 es va inaugurar la primera línia de ferrocarril de Catalunya i de la Península, entre Barcelona i Mataró, fet que va canviar de manera radical la morfologia del front marítim d'aquesta comarca. En pocs anys es va formar l'anomenat «vuit ferroviari català» –expressió del geògraf Pau Vila–, que articula la regió de Barcelona, amb línies que ressegueixen paral·lelament els corredors prelitoral i litoral fins a unir-se a Maçanet-Massanes i Sant Vicenç de Calders; a banda de l'esquema del «vuit català» hi hauria com a línies princi-

L'interès de comunicar Barcelona per tren amb les principals ciutats de Catalunya va propiciar canvis importants en el paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. A la imatge, ferrocarril de la línia Sarrià- Les Planes. ICGC, Fons Cuyàs

pals ja obertes al segle xix les de Vic i Manresa. Al voltant de la xarxa ferroviària van créixer els grans nuclis industrials secundaris de la Regió, definitivament articulats amb la ciutat comtal mitjançant un transport eficient i que requerien de manera imperiosa un bon sistema de transports per a l'èxit de les seves indústries.

Les línies de tren van reforçar les jerarquies preexistents i, al seu torn, es van generar noves morfologies urbanes lligades a aquest mitjà de transport. Són especialment importants les ciutats jardí que van començar a aparèixer aleshores, en especial per a les classes benestants (però a les quals, a poc a poc, es van afegir les classes mitjanes) i en bona mesura a partir d'uns ideals de nova ciutat difosos a l'època i que poc o res tenien a veure amb les ciutats jardí que es van implantar. Més enllà de les iniciatives de ciutat jardí de Barcelona ja esmentades, la línia de ferrocarrils que travessa Collserola cap a Sabadell i Terrassa –el 1917 es va inaugurar el tram del túnel per sota de Vallvidrera– va donar lloc a les Planes, la Floresta, Valldoreix, Bellaterra o Mira-Sol, assentaments que responen a aquesta lògica, igual que ho fan moltes poblacions vallesanes associades als ferrocarrils cap al nord, inaugurats molt abans: Montcada (Terra Nostra/Santa Maria), Llinars, Cardedeu, la Garriga, etc. Sota aquest mateix patró es poden encabir també sectors del poble de Gelida, al Penedès, o barriades de moltes poblacions costaneres del Maresme o de Sitges i Castelldefels.

La consolidació de la xarxa ferroviària va implicar una articulació progressiva del poblament, en termes industrials, però també en la mesura que la ciutadania benestant de Barcelona impulsava ciutats jardí arreu de la Regió. El model de ciutat jardí es corresponia fonamentalment amb urbanitzacions en general de baixa densitat, sovint amb una aparença forestal característica, amb les torres per sota dels pins. Tot i que és cert que molts d'aquests conjunts de baixes densitats s'han desvirtuat amb el pas del temps, el llegat de les poblacions ara esmentades hi és encara ben palès i respon a una lògica històrica particular, força diferent paisatgísticament parlant del model d'urbanitzacions de baixes densitats que va aparèixer a partir dels anys 1960, amb la generalització del vehicle privat.

Els paisatges agraris i forestals en l'era de la industrialització

Al segle xix els paisatges de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona van assolir un caràcter industrial i urbà característic. Malgrat que el teixit urbà vers 1956 amb prou feines representava superficialment el 4% de la Regió, aquesta ja era una presència determinant des del punt de vista paisatgístic. De tota manera, convé no perdre de vista les dinàmiques dels paisatges no urbans, perquè les transformacions durant aquests 150 anys també van ser moltes, tant pel que fa als paisatges agraris com pel que fa als forestals.

En relació amb els espais agraris, i a diferència de la situació actual –en què, com es veurà al proper capítol, han reduït molt la seva superfície–, al segle xix i la primera meitat del xx tenien una dimensió notable. S'estima que els espais agraris sumaven vora 150.000 ha cap al 1850-1860 (és a dir, la meitat de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona) i al voltant de les 125.000 ha segons el cadastre elaborat el 1955-1956. Globalment, el balanç de su-

perfície agrària d'aquest període d'un segle (~1850-1955) indica un cert continuïsm, amb una lleugera disminució que sobretot es degué a l'abandonament d'espais marginals de muntanya i a una certa reculada, ja, en els entorns periurbans, sobretot al pla de Barcelona. Ara bé, aquesta estabilitat en termes generals de la superfície agrària amaga importants canvis paisatgístics. En efecte, al llarg del segle XIX i de la primera meitat del XX es van succeir canvis constants en les cobertes agràries del sòl.

Durant el segle XIX es va produir una puixança explosiva de la vinya: el 1889 pràcticament 85.000 ha de la Regió eren vinyes, cosa que representa més de la meitat de la superfície agrària total –i això que el 1889 una important part de la superfície vitícola ja estava infestada per la fil·loxera. Al llarg del segle XIX la vinya va guanyar espai a boscos i erms, i fins i tot a molts camps de cereals en zones planes, per exemple en terres vallesanes. Durant una quinzena d'anys França estava infestada per la fil·loxera mentre Catalunya n'estava encara lliure, fet que va provocar una alça de preus per la caiguda de la producció francesa. Això va promoure una empena destacada a la vinya i una acumulació de riquesa sense precedents. És el moment de la febre d'or, que es va trencar quan la fil·loxera va creuar la frontera i va destruir els vinyars de la Regió: venint del nord, el 1882 va travessar la Tordera, el 1886 va arribar al Penedès i el 1890 al Garraf.

Al segle XIX, les excepcions a aquest monocultiu vitícola eren sobretot els paisatges agraris periurbans situats al voltant de Barcelona. L'agricultura de regadiu i hortalisses en fresc orientada a Barcelona experimentava aleshores una puixança molt notable, relacionada sobretot amb el fet que la capital va multiplicar per cinc la seva població (a finals del segle XVIII Barcelona tenia poc més de 100.000 habitants i a finals del segle XIX superava el mig milió), i, per tant, s'imposava la necessitat d'un proveïment urbà. En aquest cinturó periurbà, el Pla de Barcelona mantenia una funció primordial, per bé que l'Eixample de Cerdà, com s'ha vist, implicava la seva desaparició a mesura que s'hi van anar obrint els carrers. També es van incorporar al cinturó agrícola periurbà la Vall baixa del Llobregat (on es plantaven fruiterars) i el Delta del Llobregat (amb predomini de l'horta), la intensificació agrícola dels quals anava lligada amb l'obertura dels canals de reg de la Infanta Carlota (1819) i de la Dreta del Llobregat (inauguració inicial el 1858 i definitiva el 1885), per bé que en el cas del delta del Llobregat l'expansió del reg es produí sobretot al segle XX. El Maresme tenia una funció similar de proveïment urbà, amb la producció de taronges, patates i hortalisses orientades cap a Barcelona i fins i tot cap a l'exportació. El Vallès Oriental sembla que va quedar una mica al marge de tota aquesta situació, amb els cereals i els farratges com a conreus predominants i una gran importància de la cabana ramadera que no es va donar a la resta de la Regió. Així, al segle XIX, en el conjunt dels paisatges agraris de la Regió ja es manifestava un trencament absolut amb la lògica de la tríada mediterrània secanera que havia arribat fins al segle XVIII. Els paisatges agraris a partir del 1800 són, per tant, uns nous paisatges que poc o res tenen a veure amb la situació anterior.

A la primera meitat del segle XX l'agricultura de la Regió va experimentar canvis radicals. Per començar, per la reculada vitivinícola

general a causa de la incidència de la fil·loxera, que va arribar-hi vers 1882 i va atacar el Penedès, el cor vitícola de la Regió, a la segona meitat de la dècada del 1880. Si bé localment la crisi vitícola se supera amb replantacions de vinyes o amb un canvi d'estratègia productiva –per exemple, mitjançant l'aposta per la individualitat (Alella) o bé a través del canvi de producció, del vi al cava (Penedès, sobretot l'entorn de Sant Sadurní d'Anoia)–, a causa de la fil·loxera es va produir en el territori un abandonament general de moltes terres marginals que s'havien colonitzat in extremis per aprofitar la puixança comercial de finals del XIX i, alhora, una certa substitució de conreus. A l'inici del segle XX les muntanyes del Baix Llobregat van passar d'un predomini de la vinya a un predomini de fruiters de secà (cirerers i presseguers sobretot, però també garrofers), i a la plana de Vilanova i la Geltrú es va planificar, mitjançant el pantà de Foix, un canvi majúscul: passar d'un paisatge de vinyes a un d'hortalisses de regadiu. El fracàs del pantà, tanmateix, va impedir que aquest canvi s'esdevingués com s'havia planificat, almenys fins a mitjan segle XX, i, de fet, va motivar el manteniment de part de la costa compresa entre Cunit i Vilanova com una àrea de maresmes i aiguamolls, que es van conservar fins fa pocs decennis. Pel que fa als abandonaments, aquests van ser especialment importants a les muntanyes: els paisatges forestals actuals amb presència d'elements construïts (feixes de pedra seca, cabanes, cups, etc.) en són la conseqüència directa.

Ara bé, el que va ser realment significatiu a la primera meitat del segle XX a efectes agraris va ser l'esplendor de l'agricultura periurbana, articulada al voltant de Barcelona i també orientada a l'exportació. Es tracta d'una agricultura molt intensiva i productiva que era en bona mesura possible gràcies a la tecnologia industrial (adobs, motors d'extracció d'aigües, els primers tractors, etc.). Va ser l'època daurada del Delta del Llobregat, una vegada s'hi va consolidar el regadiu –el descobriment de les aigües freàtiques va ser un fet fonamental–, es va produir un cert canvi de mans en la propietat –molts masovers van poder comprar la terra aleshores– i es van dessecar moltes maresmes; les imatges de trens i

Durant la primera meitat del segle XX es van abandonar moltes terres agrícoles marginals, moltes d'elles amb patrimoni associat. A la imatge, barraca de pedra seca situada a les Serres d'Ancosa. Robert Rovira

carros carregats d'enciams, carxofes i fruites que sortien del delta sintetitzaven excel·lentment l'embat d'aquesta activitat. L'esplendor agrària també es va estendre al Maresme, en aquest cas sobretot amb l'expansió del conreu de la patata (les famoses Mataró Potatoes) però també amb els enciams, produccions capdavanteres a les quals es va sumar, a la dècada de 1930, la flor ornamental. La puixança del Maresme va ser possible mercès a la generalització dels motors elèctrics d'extracció d'aigües que es va produir durant l'època de la Primera Guerra Mundial, i a l'empenta d'una part de la pagesia que, gràcies als notables beneficis, va ampliar les explotacions adquirint sectors d'antigues finques de secà que els grans propietaris no eren capaços de posar en regadiu. En el cas del Vallès Oriental, del baix Vallès i del Montseny, el canvi fonamental rau en l'extensió de la moda del consum de la llet a la ciutat de Barcelona, que va provocar una progressiva orientació d'aquests territoris cap a les granges ramaderes de llet, que necessitaven camps de farratges i pastures, cosa que va esperonar el canvi en el paisatge. El primer terç del segle xx es considera el moment esplendorós de l'agricultura periurbana de la Regió, el consum de la qual es produïa a la capital, però també a l'estranger. Aquest període va quedar truncat per la Guerra Civil, després de la qual es va encetar una autarquia que va interrompre l'exportació i va obligar a una reorientació de les produccions. Després, a partir de 1960, l'agricultura a la Regió Metropolitana de Barcelona va començar a decaure pel que fa a l'extensió, com es veurà en el següent capítol, i alhora es van produir nombrosos canvis en les cobertes del sòl.

Pel que fa als boscos, al segle xx i a la primera meitat del xx la màxima expansió històrica de l'agricultura coincidint amb la forta pressió existent sobre els productes forestals (carboneig, cerca de llenya, necessitats industrials, construcció de cases, etc.) va motivar que durant aquests 150 anys la superfície forestal estigués en mínims històrics. Les imatges de l'època mostren que molts espais que actualment són boscos (al Montseny, a les Muntanyes d'Ordal, a Collserola, etc.) estaven aleshores gairebé completament pelats, de manera que tenien una aparença de pradell i no hi havia ni màquies ni boscos; en aquest temps, fins als cims de les muntanyes més altes es va documentar la presència d'activitats agràries i ramaderes, com per exemple va posar de manifest el geògraf Salvador Llobet en la seva tesi doctoral sobre el Montseny publicada el 1947. La fil·loxera va provocar, com hem vist, que s'abandonessin terres marginals de muntanya o piemonts, per exemple al Vallès, on es van plantar pinedes en antigues vinyes, pinedes que després, a les falques de Sant Llorenç o Bertí, van ser convertides en urbanitzacions.

A més, amb la industrialització es van produir canvis en la composició de les forests segons la demanda de les fàbriques. En aquest sentit, la necessitat de suro que tenia la indústria gironina per a la fabricació de taps va provocar que al Montnegre o al Montseny

Des de mitjan segle XIX, la necessitat de suro que tenia la indústria gironina per a la fabricació de taps va provocar que als boscos del Montnegre i del Montseny s'expandís la superfície de sureres. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

s'expandís la superfície de sureres. Alhora, la indústria paperera demanava arbres de creixement ràpid i es van començar a plantar pollancredes a la conca de la Tordera, per exemple al Baix Montseny.

A mesura que la pressió rural declinava i s'abandonaven espais agraris marginals, la superfície forestal va anar augmentant a poc a poc però de manera sostinguda. L'excepció a l'expansió forestal seria la Guerra Civil i el període autàrquic posterior, en què es va recuperar momentàniament l'explotació intensiva del bosc per cobrir les necessitats de combustible de la població urbana, fet molt ben documentat en el cas de Collserola. Vers el 1956, hi havia a l'actual Regió Metropolitana de Barcelona vora 170.000 ha de superfície forestal, mentre que l'any 2000 aquesta superfície havia pujat fins a unes 200.000 ha; la tendència és cap a un augment lent però sostingut.

El paisatge de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona es va començar a forjar a la dècada de 1950 encara amb un fort component rural (agrari i forestal), tot i que la importància de l'empremta urbana i industrial començava a ser molt destacable i sens dubte ja era determinant. Aquest moment paisatgístic fou la culminació lògica d'una llarga història del paisatge ressenyada al llarg de les darreres pàgines. Les grans transformacions que es produeixen d'aleshores ençà –extensió impressionant de la superfície urbana (que multiplicarà per cinc la superfície en menys de cinquanta anys), creixement lleu però mantingut de la superfície forestal i reducció estrepitosa de l'agricultura (que baixa més d'un 60%)– són exposades més àmpliament en el capítol següent.

3. El paisatge actual i les seves dinàmiques

Grafit en el parc de les Aigües de Montcada i Reixac. Rafael López-Monné

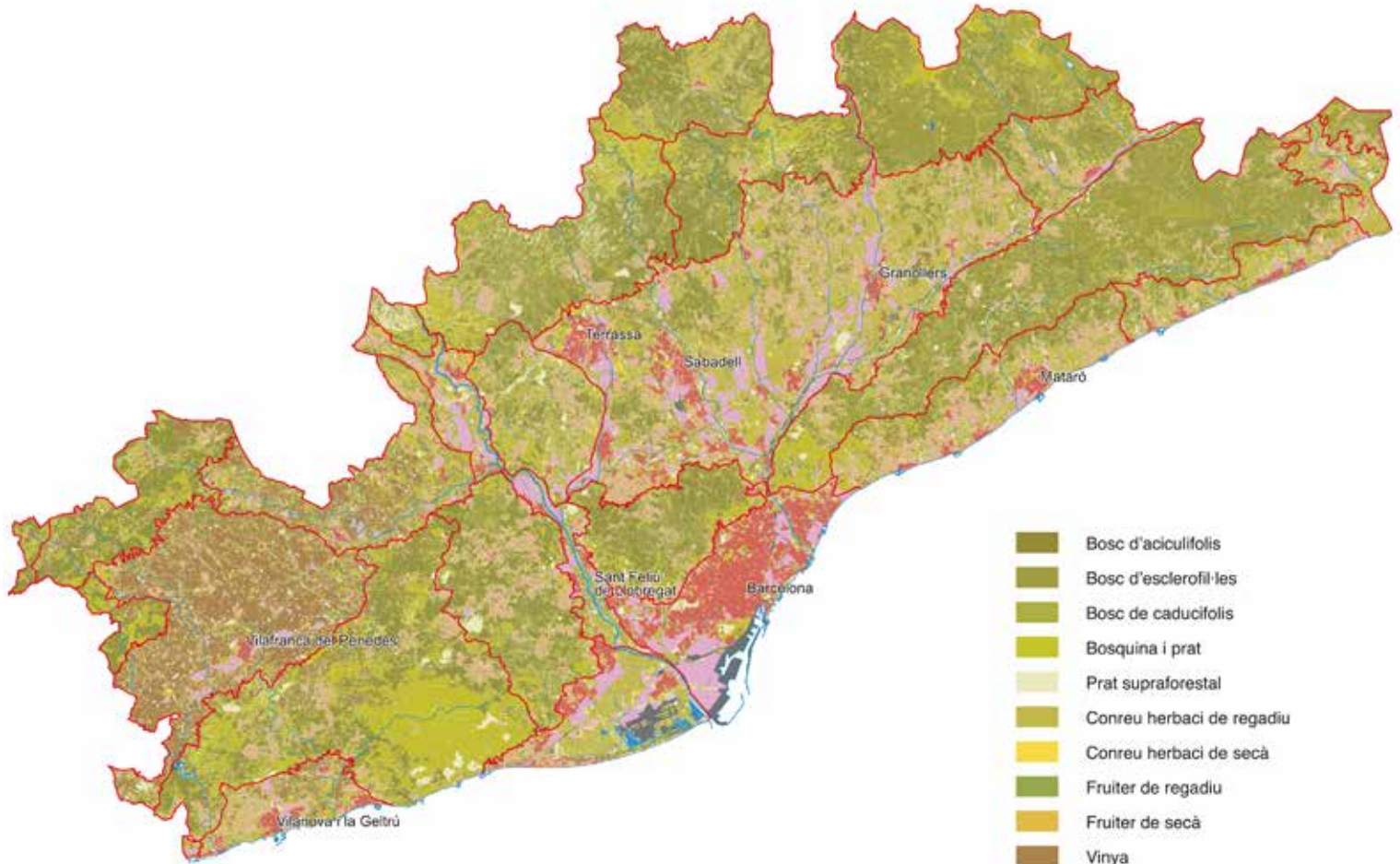
Els grans conjunts paisatgístics presents actualment al territori metropolità són el resultat de la interacció al llarg del temps entre els factors naturals que es donen en un territori (tractats en el capítol 1 d'aquest bloc) i els canvis històrics de les societats que habiten aquests mateixos territoris (tractats en el capítol 2 d'aquest bloc).

Actualment, el component fonamental del paisatge metropolità és la coberta vegetal –i bàsicament forestal–, que es localitza sobretot a les àrees de muntanya i cobreix més d'un 50% de la superfície total de la Regió Metropolitana de Barcelona. En un segon terme

se situaria el component antròpic, cada vegada més important, sobretot a causa de la dinàmica expansiva del conjunt de zones urbanes (incloent-hi infraestructures, creixements residencials, polígons industrials, etc.), atès que les zones agràries –que també formen part del component antròpic– experimenten una punyent dinàmica regressiva en els darrers decennis. Els afloraments rocosos són els menys abundants, tot i que tenen una important significança paisatgística. No obstant això, i més enllà dels afloraments de roca o de sòl, el relleu és també clau per entendre el paisatge

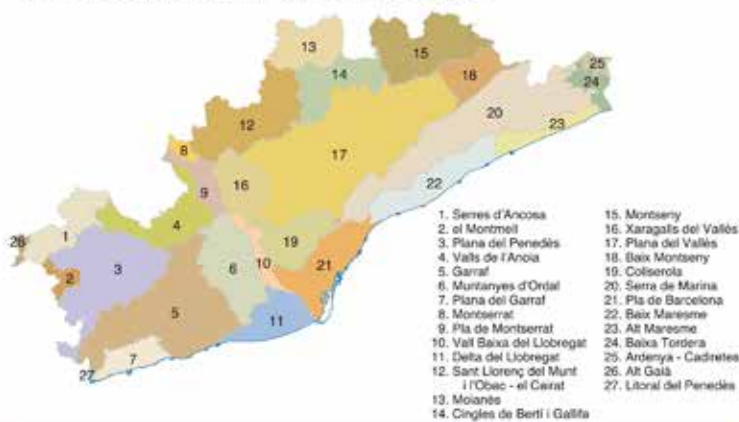
Usos del sòl de la Regió Metropolitana de Barcelona

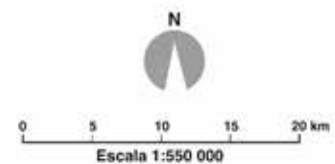
- Bosc d'aciculifolis
- Bosc d'esclerofil·les
- Bosc de caducifolis
- Bosquina i prat
- Prat supraforestal
- Conreu herbaci de regadiu
- Conreu herbaci de secà
- Fruiter de regadiu
- Fruiter de secà
- Vinya
- Vegetació de zona humida
- Sòl amb vegetació escassa o nul·la
- Zona cremada
- Sorral i platja
- Aigua continental
- Infraestructura viària
- Nucli urbà
- Urbanització
- Zona industrial i comercial
- Unitat de paisatge
- Xarxa hidrogràfica

59

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

- 1. Serres d'Anoia
- 2. el Montmeló
- 3. Plana del Penedès
- 4. Vall de l'Anoia
- 5. Garraf
- 6. Muntanyes d'Ordal
- 7. Plana del Garraf
- 8. Montserrat
- 9. Pla de Montserrat
- 10. Vall Baixa del Llobregat
- 11. Delta del Llobregat
- 12. Sant Llorenç del Munt i l'Obac - el Carat
- 13. Moianès
- 14. Cingles de Bertí i Galitá
- 15. Montseny
- 16. Xaragalla del Vallès
- 17. Plana del Vallès
- 18. Baix Montseny
- 19. Colserola
- 20. Serra de Marina
- 21. Pla de Barcelona
- 22. Baix Maresme
- 23. Alt Maresme
- 24. Baixà Tordera
- 25. Ardenya - Cadretes
- 26. Alt Gaià
- 27. Litoral del Penedès

metropolità. Les desiguals altituds, els pendents, les geofomes, etc., caracteritzen enormement els diferents paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona, fins al punt que l'oposició entre les dues grans serralades –Litoral i Prelitoral– i les dues grans planes –Litoral i Prelitoral– és un dels principals elements configuratius de la diversitat paisatgística de l'àmbit metropolità. Atesa la disposició del relleu de la Regió, les muntanyes emmarquen, delimiten, configuren i caracteritzen les planes, i totes les planes es poden abastar perfectament des de les muntanyes. Les nombroses muntanyes són, per tant, senyals visuals de primer ordre en la percepció del paisatge metropolità.

A la Regió Metropolitana de Barcelona no només els paisatges forestals o agraris presenten un diàleg particular amb el relleu (com a elements que s'hi han hagut d'adaptar i, per tant, tendeixen a reflectir les propietats dels materials que tenen a sota), sinó també els de dominància urbana. Si bé és cert que la construcció de l'Eixample barceloní va implicar un anorreament total de la topografia preexistent –per exemple es va aplanar el conegut «graó barceloní» que distingia el plístocè de l'holocè i el Tàber, promontori on originàriament se situa la ciutat, és pràcticament imperceptible a peu i quasi irreconeixible a vol d'ocell–, no ho és menys que en general existeix una íntima relació entre la disposició de les trames urbanes i les formes del relleu. Això és molt clar en les urbanitzacions de ciutats jardí situades en muntanyes (per exemple l'Ordal, la serralada de Marina, el Bertí, etc.) o en les ondulacions del Vallès, però també en zones amb altes densitats, amb barris totalment condicionats i estructurats en funció de la topografia (barris de la serra d'en Mena o el Singuerlín de Santa Coloma de Gramenet). Els pendents tenen, per tant, un paper fonamental en el paisatge.

Les principals transformacions paisatgístiques que tenen lloc a l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona s'originen en la gran concentració demogràfica que s'inicia a mitjans del segle xx a causa de l'important creixement econòmic i industrial de Catalunya. El règim d'ocupació del sòl i les transformacions visibles del territori que se'n deriven estan profundament condicionades pels moviments residencials i industrials que s'han esdevingut des de llavors fins ara.

Des d'aleshores, el paisatge urbà, l'industrial i les infraestructures prenen el protagonisme a la Regió més densament poblada i transformada de Catalunya, en detriment dels paisatges agraris, i generen l'aparició dels paisatges periurbans, tantes vegades oblidats per les institucions i la societat en general. Actualment, però, les dinàmiques que han anat afectant la Regió Metropolitana de Barcelona al llarg dels últims seixanta anys han arribat a un punt d'inflexió. Els canvis socials i polítics i la sensibilització que van començar amb la protecció del medi natural, continuen avui en dia arran de reflexions sobre la pèrdua de qualitat dels paisatges quotidians, la degradació dels espais adjacents a indústries, carreteres i ciutats o la desaparició dels espais agrícoles de la matriu territorial.

Es preveu que l'evolució futura del paisatge d'aquest àmbit territorial, d'acord amb un escenari tendencial, continuï de manera molt alentida alguns dels processos i dinàmiques endegats fa uns decennis. Són previsibles així un manteniment de la pressió antròpica en forma de creixements residencials, d'àrees d'activitat eco-

nòmica i d'infraestructures, coincidint amb les zones de les planes agrícoles, sobretot de la Depressió Prelitoral, i els grans corredors fluvials i d'infraestructures; un decreixement de l'activitat agrícola fora dels sòls més òptims i la seva transformació vers matollars i bosquines; i un increment de la maduresa de les formacions forestals situades a les zones de muntanya (serralades Litoral i Prelitoral), en la mesura que la baixa rendibilitat de la seva explotació i el caràcter protegit de la majoria d'aquestes superfícies no n'afavoreix l'explotació.

Les diferents polítiques i iniciatives sectorials, i aquells instruments que se'n deriven, endegats per les administracions públiques de l'àmbit metropolità (per exemple el Pla territorial metropolità de Barcelona, el Pla d'espais d'interès natural, el sistema de parcs de la Diputació de Barcelona, els plans directores urbanístics del sistema costaner o el Pla de barris, entre d'altres actualment existents o que puguin formular-se properament) incidiran indubtablement en la transformació territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona a curt i mitjà termini, i, per tant, en l'evolució del paisatge metropolità, ja que seran la conseqüència de la sensibilitat política envers els canvis socials, culturals i econòmics que es puguin donar en els pròxims temps.

3.1. Els paisatges forestals i de muntanya

Actualment, la coberta forestal (que inclouria des de les bosquines i màquies fins als boscos més madurs, recollint també la vegetació no arbòria de les zones humides, amb canyissars, jonqueres, etc.) és l'element fonamental del paisatge de la Regió, amb més del 50% de recobriment del territori. A grans trets, i tal com s'ha assenyalat, la coberta forestal té una distribució preferent a les grans serralades, tot i que a les planes també es troba en indrets amb relleu contrastat, ja sigui en fondals produïts per incisió fluvial (al Penedès sobretot) o en careners i costers (especialment al Vallès). Així, recobreix el territori formant masses contínues –sobretot a les muntanyes– i apareix també de manera puntual, entre els camps i les poblacions, a les planes, de manera que crea mosaics paisatgístics complexos. D'altra banda, el component forestal és aclaparadorament mediterrani (brolles, màquies, pinedes, alzinars, suros, etc.); només als extrems sud-oest i nord-est hi ha excepcions a aquesta dominància; en el cas del sud-oest, perquè la màquia de garric i margalló és climàtica i, tot i ser plenament mediterrània, representa ja un supòsit d'aridesa molt més marcat; en el cas del nord-est, per la presència de vegetació eurosiberiana. Hi ha, a més, el clap boreoalpí, constituït tant per l'avetosa de Santa Fe –el caràcter climàtic de la qual és dubtós i que, en tot cas, ha estat molt afavorida per la gestió forestal practicada per l'ésser humà– com per la comunitat de ginebró de les parts culminals del Montseny. Tots aquests són els ambients zonals, mentre que també existeixen una sèrie d'ambients de caràcter azonal, com són els ambients d'aiguamolls i maresmes litorals i els fluvials o de ribera.

Pel que fa a l'evolució més recent, les cobertes forestals, bosquines i matollars augmenten de superfície a la Regió Metropolitana de Barcelona a causa, principalment, de la colonització espontània dels espais agrícoles abandonats. Aquesta tendència més recent pot passar, no obstant això, desapercibuda, ja que el percentatge

La significativa disminució de l'activitat silvícola de les últimes dècades ha comportat la densificació del sotabosc. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

de coberta forestal de la Regió ha oscil·lat en els darrers cinquanta anys entre el 45% i el 55% de la superfície total de l'àmbit.

L'abandonament de l'activitat agrària també comporta, en bona mesura, la pèrdua de l'activitat silvícola i, en conseqüència, la densificació del sotabosc i l'avanç dels ecosistemes forestals en la successió climàtica. Així, una de les dinàmiques més rellevants en aquest aspecte és el canvi d'espècies, que comporta un augment dels boscos escleròfil·les i caducifolis i una disminució del bosc d'aciculifolis. S'han deixat de plantar i/o de gestionar les pinedes i això ha afavorit l'expansió dels alzinars i, en menor mesura, de les rouredes en fondalades i zones de major humitat i altitud. Igualment, la progressió dels boscos ha anat en detriment de les formacions de bosquines i matollars. Aquesta dinàmica forestal tendeix a homogeneïtzar el paisatge i es pot continuar produint a causa de les dinàmiques socioeconòmiques i de l'envelliment d'una població agrària amb poc recanvi generacional.

No obstant això, en alguns indrets s'ha esdevingut una significativa disminució dels boscos i matollars, principalment al límit nord de Barcelona, a la part alta de Pedralbes, Sant Just Desvern, Vallvidrera, Montbau i Ciutat Meridiana. La serra de Collserola presenta canvis importants a les Planes, la Floresta i Valldoreix. Un altre punt important de pèrdua correspon a la serra de Montbaig-Montpedrós, molt a prop d'Olesa de Bonesvalls, Vallirana, o al coll de Guixar entre Corbera del Llobregat i la Palma de Cervelló. La part nord-oest de Rubí també experimenta pèrdues notables, així com la part alta de Matadepera, a les Pedritxes. Al Baix Maresme hi ha algunes pèrdues més subtils, especialment a Alella i Premià de Dalt. Finalment, a la Serralada Litoral, al Corredor i al Montnegre sembla que les superfícies tendeixen a mantenir-se, de la mateixa manera que en el massís del Montseny. En canvi, als cingles de Bertí o bé a Montserrat els boscos s'han transformat, a conseqüència dels incendis, en bosquina i matollar.

Pel que fa a aquests paisatges forestals de la Regió, la tendència dels darrers anys es pot apuntar també com la pauta de futur, en

el sentit d'una disminució de la gestió dels espais forestals tant pel que fa a la pastura (prats, matollars) com pel que fa a l'aprofitament de llenyes, fustes i altres productes forestals. Aquest fet implica un increment de les extensions forestals arbrades en un estadi més avançat de maduresa i una disminució de les bosquines, els matollars i els prats, tendint vers una previsible pèrdua de diversitat paisatgística i, per tant, una homogeneïtzació dels espais forestals. Aquesta disminució de matollars i prats pot implicar una reducció de la biodiversitat ecològica i comportar un marcat retrocés de les espècies ecotòniques o pròpies del mosaic agroforestal (tal com ja està passant) i un augment de les espècies de caràcter més clarament forestal, especialment pel que fa a les aus.

També relacionat amb les dinàmiques, una de les activitats que alteren més profundament els paisatges forestals i de muntanya són les activitats extractives, visibles des de molts indrets. En aquest sentit, els tipus d'activitat extractiva amb major afecció territorial sobre la Regió Metropolitana de Barcelona són les pedreres a cel obert, amb un fort impacte visual condicionat per la localització i les dimensions de la instal·lació, el seu estat (actives o abandonades), la vegetació que les envolta o el seu grau de visibilitat. Les pedreres que tenen una major incidència en el paisatge són les del turó d'en Joan de les Dents – turó de l'Orella (Badalona); sud i nord del turó del Pou de Glaç (Sant Fost de Campsentelles); la Vallença (Badalona); nord i sud del turó de Montcada (Montcada i Reixac); turó de Can Ribes – puig d'Olorda (Sant Feliu de Llobregat); Can Carreres (Rubí); serra del Misser (el Papiol); pla d'en Mas (Sant Boi de Llobregat); nord-est del pla de Sant Joan (la Palma de Cervelló); pla de Claperons (Vallirana); est i oest de la Cocona (Subirats, Cervelló); nord del puig del Cérvol (Gavà); les Pedrisses (Sitges); Olivella (Vilobí del Penedès); collet de Montcau (Aiguafreda); pedrera de Ca l'Adrià (Llinars del Vallès); la Gravera, Can Torres (Llinars del Vallès); Pla de les Sureres (Òrrius); sorra de Can Cartró (Vilanova del Vallès); Sant Martinet i pla d'Albinyana (La Llagosta); el Rieral (Bigues i Riells); pedreres del Pascol (Caldes de Montbui); la Sorra (Castellar del Vallès); pedrera del Mimó (Va-

S'ha donat un canvi de percepció en relació amb el bosc: ha passat de ser un espai productiu a convertir-se en un espai d'oci per la població urbana. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

carisses); Can Poal (Terrassa); Pla de la Llebre (Ullastrell); serra de Roques Blanques, la Perla del Vallès, la Cova Solera (Rubi); Riba Roja (Castellví de Rosanes); Cementos Molins (Pallejà); els Casals (Begues); Avenc de La Falconera (Sitges); les Pallisses (Castellet i la Gornal); Uniland Cementera (Santa Margarida i els Monjos); el Saldonar (Olèrdola); Sant Jaume (Pacs del Penedès), i l'Aigüera (Torrelavit). També cal tenir una cura especial amb les possibles afeccions paisatgístiques dels dipòsits de residus controlats de Vacarisses i de Santa Maria de Palautordera.

A part dels canvis en l'estructura física dels boscos, el retrocés de l'ús agrícola i silvícola i la seva afectació per activitats extractives, cal destacar una nova dinàmica en els entorns forestals: el desenvolupament d'activitats esportives i d'esbarjo. El canvi de la percepció que es tenia del bosc i l'actual sistema socioeconòmic basat en una població majoritàriament urbana han propiciat destinar el temps d'esbarjo a activitats vinculades amb els boscos i els espais naturals en general. Així, el conjunt d'activitats englobades en el que es coneix genèricament com a turisme rural i les activitats d'oci a l'aire lliure i en contacte amb la natura (des del senderisme, l'escalada, les visites a poblacions de caràcter rural, la caça de bolets, etc.) s'han popularitzat i han provocat una freqüentació del bosc i una dotació de serveis relacionats amb el turisme (i infraestructures i equipaments vinculats) inusitada en el passat, i amb marge per continuar creixent en el futur, el que sens dubte pot tenir també uns efectes paisatgístics tant pel que fa a noves instal·lacions en el territori com pel que fa a canvis de percepció que sobre els espais oberts i forestals pugui tenir el conjunt de la població.

62

La combinació de l'expansió i la densificació del bosc mediterrani, altament combustible, la tendència climàtica a un augment de l'aridesa, la major freqüentació del bosc (que en algunes àrees i en determinades èpoques de l'any es converteix en sobrefreqüentació) i la manca de recursos i eines per a la gestió forestal fan que el risc d'incendi augmenti notablement i la seva recurrència sigui més elevada, representant un perill especial en aquelles zones de major continuïtat forestal. Destaquen els casos del Garraf i Montserrat, on es fa evident la transformació paisatgística que provoca aquest fenomen, però també s'han de tenir en compte altres zones de molt alt risc com l'àmbit de Collserola o el de les muntanyes d'Ordal.

Igualment, els efectes paisatgístics derivats, sobretot, del pas de les infraestructures de transport per les estretes valls fluvials de la Regió i el previsible augment de carrils, en alguns casos, pas de noves línies de ferrocarril, o fins i tot de carrils específics d'alta ocupació, comporten el risc de desfigurar encara més algunes de les ja de per si tenses valls metropolitanas, sobretot en els accessos a la conurbació de Barcelona.

No obstant aquestes tendències regressives, es preveu que l'impuls que des de l'Administració es pugui donar per tal d'afavorir la gestió de les masses forestals privades –clarament majoritàries a la Regió– mitjançant l'elaboració dels plans tècnics de gestió i millora forestal (PTGMF) o plans simples forestals (PSF) pot permetre mitigar aquests riscos associats a les grans masses forestals, si més no per l'interès general i la problemàtica associada a la manca de gestió de les masses forestals en un entorn tan extensament poblat.

D'altra banda, amb l'aprovació del Pla territorial metropolità de Barcelona (PTMB) s'ha consolidat la protecció de la gran majoria de l'espai forestal de la Regió, inclosos aquells fragments forestals que formen part de la matriu agrícola, sobretot a la plana vallesana i també, en menor mesura, al Maresme i al Penedès. Aquest fet pot comportar un increment dels àmbits en què es desenvolupen actuacions de restauració i millora d'hàbitats, així com tasques de vigilància i seguiment tant de les espècies vegetals com de fauna autòctona més sensible o amenaçada, a banda de les tasques de gestió del medi natural i dels elements de patrimoni històric i cultural que contenen. Així, actuacions com ara la crema controlada de parcel·les forestals per mantenir certes estructures de matollars o d'hàbitats en mosaic per a espècies faunístiques i florístiques pròpies d'aquests indrets, o bé tasques de desbrossament per reduir el risc d'incendi, que es fan fonamentalment a espais naturals protegits amb figures de gestió aprovades, s'haurien d'estendre previsiblement a superfícies cada vegada més extenses de territori. Sota aquest marc, no es pot descartar tampoc un cert augment de la ramaderia extensiva en zones de bosquines i matollars, en vista dels menors costos globals i l'elevada eficàcia en el control de la vegetació més inflamable, així com, sobretot, pels ajuts i l'impuls que ha donat l'Administració en alguns espais naturals metropolitanas, com ara Collserola, que previsiblement continuaran en el futur, fet que es pot reforçar amb l'èxit incipient que estan assolint determinades iniciatives que busquen promoure un relleu generacional en la gestió dels espais agroforestals.

Paral·lelament, els ambients fluvials i de ribera són cada vegada més valorats, i existeixen iniciatives municipals diverses que busquen recuperar i restaurar aquest tipus d'ambients, tan interessants i rics des del punt de vista paisatgístic i ecològic. Els exemples d'alguns ajuntaments pioners com ara Abrera, Molins de Rei, Tordera i Sabadell, entre d'altres, han estat seguits per molts d'altres, i la tendència va en augment. En són clars exemples les actuacions ja realitzades i en previsió de continuació al riu Ripoll, al Mogent, a la Tordera, al Llobregat, etc. En aquest sentit, cal esperar un augment i una millora del bosc de ribera en relació amb la situació actual, si més no en bona part dels trams fluvials de la Regió. Un fet crucial, i que s'està donant ja d'uns quants anys ençà, és la substitució del formigó o gabions per estabilitzar els marges dels rius i rieres, amb possibilitats molt minses o nul·les de recuperar el bosc i l'ambient riberenc original, per solucions de bioenginyeria que permeten la renaturalització de les riberes fluvials. Tanmateix, en els rius principals, on els riscos d'inundació en relació amb infraestructures, polígons d'activitat i habitatge són més elevats, possiblement es mantindrà la tendència actual d'optar per mètodes durs, malgrat la incorporació progressiva d'elements que donen certa naturalitat a les intervencions.

També cal esperar una millora, partint d'una situació força crítica, de l'extensió i la qualitat dels aiguamolls litorals i els sorolls o platges naturalitzades. En aquest sentit, els exemples d'actuacions de millora reeixits a la Regió, com és el cas del delta del Llobregat i del delta de la Tordera, la platja Llarga de Vilanova o determinades actuacions més modestes, fan pensar que seran seguits també per altres municipis que encara tenen marge per millorar la seva façana litoral.

El paisatge de la vinya a la Plana del Penedès té una gran importància per la diversitat paisatgística de la Regió Metropolitana de Barcelona. Consell Comarcal de l'Alt Penedès

3.2. El paisatge agrari

Malgrat que en les darreres dècades el paisatge agrari presenta una evolució recessiva, encara té una importància cabdal en l'heterogeneïtat paisatgística de la Regió Metropolitana de Barcelona. Els dos usos del sòl principals del paisatge agrari de l'àmbit territorial són els herbacis de secà (fonamentalment cereals i farratges) i les vinyes.

A grans trets, les vinyes es concentren a l'Alt Penedès, amb una importància secundària en determinats indrets del Garraf i del Baix Llobregat, i finalment, una presència més puntual a localitats incloses dins l'àmbit de la DO Alella: Alella sobretot, però també Tiana i Teià, i també al Vallès (tradicionalment a Martorelles, darrerament a la Roca). Convé subratllar que la vinya de la plana penedesenca és el paisatge agrari més gran i continu de la Regió Metropolitana de Barcelona. El paisatge vitivinícola penedesenc té una importància fonamental en la diversitat paisatgística metropolitana, no només per la presència estricta dels conreus i de productes i serveis relacionats (vins i caves, enoturisme i agroindústria), tots ells associats –comercialment i en l'imaginari col·lectiu– al paisatge, sinó també perquè dona lloc a una particular disposició de parcel·les rurals, masies, cellers i veïnats rurals esparsos que són molt originals i d'una alta qualitat escènica i formal. Alhora, el paisatge vitivinícola penedesenc es constitueix per una peculiar composició de camps, murs de feixes de pedra seca i marges de camps amb esbarzers, tines, camins rurals, fileres d'ametllers o oliveres, etc., que formen unes trames agrícoles molt característiques.

Tot i així, i malgrat que el paisatge de la vinya és un dels ambients agraris més valorats socialment (prova d'això és, per exemple, el seu reconeixement a través de les diverses DO –Penedès i Alella–,

l'elaboració de la Carta de paisatge del Penedès i la definició de la figura de protecció especial de la vinya en el Pla territorial metropolitana de Barcelona), les dificultats econòmiques del sector (especialment pel que fa a la seva comercialització), un cert estancament en la seva valoració, les dificultats en la gestió de les explotacions i en el seu creixement, entre altres factors, apunten que la vinya ha arribat a la seva màxima extensió.

Pel que fa als herbacis de secà, la seva distribució és, sobretot, vallesana i es tracta bàsicament de conreus de cereals. Tradicionalment orientats a l'alimentació de bestiar mitjançant el conreu de farratges per a l'elaboració de pinsos, els darrers anys i a l'entorn de Sabadell o a Gallecs, els cereals es tornen a fer servir per exemple per panificar. Els camps tendeixen a situar-se als careners del Vallès, ja que, majoritàriament, les terrasses de millors terres situades a la vora de rius i rieres de la conca del Besòs, històricament de regadiu, s'han urbanitzat. En aquests careners, els cereals simultaniegen amb les pinedes, sobretot al piemont de la Serralada Prelitoral, de manera que formen el mosaic agroforestal vallesà ja esmentat. Fora de la plana del Vallès, hi ha nombrosos sectors en què, en la matriu forestal, hi ha petits rodals amb cereals, combinació típica de la Catalunya mediterrània (al Moianès, a les planes de la Llacuna i Mediona, etc.). Els petits claps cerealístics, d'especial interès per a la diversitat paisatgística, sovint estan associats a masies situades en massissos muntanyosos –com ara Sant Llorenç, Collserola o el Montseny– que mantenen de manera precària el conreu llaurant tan sols una vegada a l'any. Si no existissin aquests sectors agrícoles es correria el risc d'empobrir el paisatge, es reduiria la biodiversitat i es malmetria el patrimoni i un potencial productiu. Per aquest motiu, els darrers anys, alguns dels parcs naturals de la Regió Metropolitana de Barcelona han iniciat mesures proactives per tal de fomentar les artigues i clarianes

El conreu d'herbacis de secà es concentra principalment al Vallès. Cesc Gudayol

64 boscanes mitjançant el seu conreu. No obstant això, el paisatge del cereal és, malgrat la seva extensió rellevant, el més amenaçat, tant per la baixa rendibilitat, l'escàs valor afegit en relació amb els conreus d'horta i vinya, la major afectació per la previsió de reducció progressiva de les subvencions comunitàries, i la seva ubicació, sobretot a la plana vallesana. Tanmateix, els valors paisatgístics i ambientals que genera són molt importants, rellevància que es veu accentuada, en aquest cas igual que amb el de la vinya, en la mesura que tenen un paper molt important, per la seva extensió, en la configuració del mosaic agroforestal de la Regió.

En termes quantitius, el tercer ús del sòl agrari que ocupa més superfície són els herbacis de regadiu, que representen prop del 4% de l'àmbit metropolità. En aquest conjunt dels herbacis de regadiu s'agrupen gran quantitat de conreus diferents, des de les hortalisses fins a determinats cereals com el blat de moro. A grans trets, les hortalisses es concentren sobretot al delta del Llobregat i a la costa del Maresme, des de Badalona –al Canyet o a Pomar de Dalt n'hi ha– i fins al delta de la Tordera, àrees que constitueixen un entorn hortícola que produeix aliments per proveir la metròpoli. També se'n troben en alguna ribera vallesana, per exemple al tram inferior del riu Mogent o a Palou (Granollers) i, molt puntualment, en indrets de la vall del riu Mediona o de l'entorn de Vilanova, aprofitant encara els canals de derivació d'aigua des del riu de Foix. La infraestructura de regadiu de molts d'aquests paratges d'hortalissa té una gran importància, tant paisatgística com des del punt de vista del patrimoni construït. Finalment, pel que fa als cereals de regadiu, convé esmentar el blat de moro al Baix Montseny, a la part de la conca del Mogent de la plana vallesana i a la baixa Tordera. Justament, però, la localització d'aquest tipus de conreus en les zones deltaiques i planes fluvials o a l'andana litoral del Maresme assenyala un escenari tendencial força tens en relació amb la resta d'usos que pot dur a una reducció de la seva superfície.

Un altre element destacat d'alguns paisatges agrícoles són els hivernacles. Són construccions amb coberta i parets translúcides destinades al conreu d'espècies vegetals, de manera que són un tipus particular i destriable d'agricultura. Tenen una importància superficial irrisòria, però assoleixen una concentració molt important al Baix Maresme, on al voltant de Vilassar de Mar constitueixen un nucli molt homogeni, fet que suposa un element cabdal en la configuració del paisatge d'aquesta part del Maresme. En aquest sector, els hivernacles són sobretot per a flors i plantes ornamentals. També hi ha alguns hivernacles al piemont del delta del Llobregat, sobretot dedicats a l'hortalissa, i puntualment a l'Alt Maresme. En aquest darrer cas, els de la costa són per a hortalissa

Els hivernacles són elements destacats del paisatge agrícola del Maresme. Observatori del Paisatge

i els de les vessants muntanyoses són per a maduixot, conreat en feixes abruptes i antigues zones forestals amb pendents elevats, orientats a migjorn, sovint sota hivernacles amb una presència visual i també ambiental no negligible, però que alhora representen un tret històric i identitari molt arrelat en els nuclis del Montnegre marítim, especialment a la Vallalta. El cost més elevat en relació amb altres procedències, bàsicament per les petites dimensions i condicions de les explotacions ha fet que en els darrers anys el maduixot hagi patit una crisi severa i molts d'aquests hivernacles s'han desmuntat i d'altres simplement s'han abandonat.

Finalment, tenen una presència molt escassa a la Regió Metropolitana de Barcelona els fruiters de secà i de regadiu, cap dels quals arriba a l'1% de la superfície metropolitana. Els fruiters de secà són sobretot oliveres, ametllers i garrofers. Existeix una concentració molt significativa d'oliveres al pla de Montserrat, al voltant d'Olesa, Esparreguera i Collbató, que respon a una especialització històrica d'aquest entorn en la producció d'un oli distintiu conegut com oli d'Olesa i que va acompanyat d'una arquitectura tradicional de pedra seca (amb murs, cabanes, etc.) molt característica. Fora d'aquest nucli, les oliveres apareixen esparses en espais agraris de secà (cereals o vinyes) i en parcel·les de la part del piemont de la plana penedesenca, a les valls de l'Anoia i en determinats sectors també de piemont del Vallès, cercant les solanes, per exemple al voltant de la Garriga. Pel que fa als ametllers, n'hi ha camps sencers (però aïllats, generalment complementant sectors coberts majoritàriament de vinyes) al Penedès i formant marges de camps en molts secans d'arreu de la Regió. Pel que fa als garrofers, la seva localització és bàsicament costanera, ja que és un conreu que necessita la termoregulació marina, i, per tant, es troba només a la franja litoral. Actualment n'hi ha sobretot a l'entorn de Vilanova i la Geltrú, tot i que en molts casos els camps estan abandonats. De fet, a la plana del Garraf, llevat les vinyes i algunes petites hortes, la resta de camps estan actualment en una situació molt marginal. Així, aquestes àrees de forta identitat paisatgística com són els camps de garrofers protegits amb el cercol de pedres o valona i els amuntegaments de pedra en els límits de parcel·la o clapers, força habituals a l'entorn de Vilanova i la Geltrú, s'estan perdent.

Els fruiters de regadiu són fonamentalment arbres de fruita dolça i avellaners. La fruita dolça presenta dues àrees de producció diferenciades: les Muntanyes d'Ordal i la Vall Baixa del Llobregat. A les Muntanyes d'Ordal es troben, en petits claps dins de la matriu forestal i entre urbanitzacions, camps de cirerers i de presseguers de secà (també anomenats «de vinya»), que en el sector nord del massís han donat lloc a un conreu distintiu, el préssec d'Ordal. Pel que fa a la Vall Baixa del Llobregat, havia estat la zona fruitera per excel·lència de l'entorn immediat de Barcelona, amb producció de préssecs i prunes sobretot. Tanmateix, els darrers anys s'observa com la menor rendibilitat en comparació de les collites múltiples dels conreus d'horta, la dificultat de mecanització, la competència pels preus amb altres orígens, el pas reiterat d'infraestructures que han ocupat molts d'aquests camps, estan abocant a una disminució de la superfície i a una progressiva substitució dels fruiters per les hortalisses. En darrer terme, pel que fa als avellaners, hi ha força camps en un sector concret del Vallès Oriental, en especial als termes municipals de Santa Eulàlia de Ronçana i Bigues i Riells.

Aquests camps aporten un contrast paisatgístic interessant en una zona de dominància del conreu de secà, bàsicament de cereals.

En definitiva, el paisatge agrari de la Regió Metropolitana de Barcelona pateix actualment una dinàmica marcadament regressiva que es va iniciar ja a mitjan segle xx. El 1955, les terres conreades representaven el 40% de la superfície de l'àmbit, mentre que el 2002 aquest percentatge se situava en el 15%. Aquesta important regressió de les terres conreades s'explica, en part, pel procés d'abandonament de les activitats agràries estès per tota la geografia catalana, que ha incidit especialment en la Regió Metropolitana de Barcelona transformant-ne substancialment el paisatge. El cessament de l'activitat agrària ha propiciat l'expansió forestal, però sobretot ha estat absorbit per la forta pressió urbana al voltant de Barcelona. Així, aproximadament un terç del sòl agrícola ha evolucionat cap a sòl forestal, mentre que els dos terços restants han esdevingut sòl urbà (urbà continu, urbanitzacions, polígons industrials i comercials, infraestructures). Aquesta dinàmica de substitució de la superfície agrícola per sòls urbanitzats ha estat especialment intensa en tot l'àmbit de l'àrea metropolitana de Barcelona, però també en altres espais, com els àmbits d'Ordal-Garraf, el Montnegre, o el Montseny, que a finals dels anys noranta ja havien perdut gairebé tot el sòl agrari.

D'altra banda, els territoris del Penedès i l'Alt Maresme presenten els índexs més elevats de manteniment de la superfície agrícola. El Penedès ha tingut una expansió urbana menor i actualment concentra molt majoritàriament el conreu de la vinya de la Regió, l'únic conreu que s'hi ha mantingut relativament estable al llarg dels últims cinquanta anys. Cal destacar l'impuls que la Denominació d'Origen Penedès ha suposat per assolir aquest manteniment. També les terres agrícoles de l'Alt Maresme, que es mantenen fonamentalment a la vall de la Tordera, entre els municipis de Palafròls i Tordera, s'han mantingut relativament al marge de la gran explosió urbana d'aquest període (per contra, a les àrees del Maresme més properes a Barcelona, la millora de les vies de comunicació ha afavorit l'expansió dels sòls urbanitzats). Igualment cal destacar, per la seva localització i extensió, la importància que la figura del Parc Agrari del Baix Llobregat ha tingut per al manteniment d'un paisatge agrícola i natural sotmès a una pressió urbanística i d'infraestructures molt elevada.

L'abandonament de les activitats agrícoles i la reducció del nombre d'explotacions són dinàmiques que han afavorit l'augment de la dimensió de les explotacions actuals, que ha anat acompanyada de l'abandonament de les parcel·les menys aptes i de la intensificació dels conreus. En conseqüència, hi ha una tendència a l'homogeneïtzació dels paisatges agraris a l'àmbit barceloní. D'altra banda, es constata que s'ha produït un augment de l'oferta de turisme rural dels darrers anys, fet que ha provocat una certa terciarització dels paisatges agraris aprofitant el seu potencial econòmic des del punt de vista turístic.

Una altra dinàmica significativa que ha afectat els paisatges agraris metropolitans ha estat la construcció d'infraestructures que, més enllà de la pèrdua de superfície agrícola destinada a la seva construcció (equiparable a la que provoquen els creixements urbans, les urbanitzacions de baixa densitat o els polígons industrials i de

66

La construcció d'infraestructures ha provocat la fragmentació de parcel·les agrícoles i l'aparició de terrenys residuals. Observatori del Paisatge

serveis), ha provocat la fragmentació de les parcel·les agrícoles i l'aparició de terrenys residuals aïllats del continuu productiu, que deixen de ser conreats ja sigui per la dificultat d'accés al terreny o per la insuficiència productiva d'una parcel·la de petita extensió. Alhora, les infraestructures també fragmenten la xarxa de canals de reg i camins, fet especialment problemàtic en àrees de regadiu on la distribució dels canals és un tret definitori dels paisatges i un condicionant de la capacitat productiva de les explotacions. Tot plegat afavoreix la dinàmica d'abandonament de superfícies agrícoles i que va més enllà del simple canvi d'ús del sòl. Tot i que el paisatge agrícola d'aquest àmbit previsiblement continuarà experimentant les dificultats pròpies del sector primari, que té en la pressió urbanitzadora, en la minva gradual de les subvencions i en la manca de relleu generacional alguns dels seus principals hàndicaps, una àmplia diversitat d'iniciatives de protecció local d'aquests espais agraris, iniciatives que són, de fet, una resposta a la dinàmica regressiva que han experimentat aquests paisatges

agraris en les darreres dècades, permeten albirar un futur esperançador per, si més no, la conservació i el manteniment d'aquest paisatge agrari metropolità. Algunes d'aquestes iniciatives de protecció i gestió d'espais agraris amenaçats neixen de la municipalitat o de reivindicacions populars, com el cas del Parc Agrari del Baix Llobregat, el Parc Rural de la Torre Negra a Sant Cugat del Vallès, el Parc Agrari de Sabadell, el Parc Rural de Gallecs (al nord de Mollet del Vallès) i el Parc Agrícola de les Cinc Sènies (a Mataró i Sant Andreu de Llavaneres). Existeixen altres iniciatives però que ara per ara no s'han desenvolupat tan àmpliament: l'Espai Agroforestal de Llevant (entre el Ripoll i el Tenes al Vallès Occidental), l'Espai Agroforestal del Penedès, el Parc Rural de Montserrat, el Parc Agroforestal de Montbaig – Montpedrós – Puig Vicenç, el Parc Agrícola d'Alella, el Parc Agrícola del Vallès i el Parc Agrari del Delta de la Tordera.

Igualment, cal esperar que el major reconeixement social dels productes locals (mongetes del ganxet, pèsols de Llavaneres, to-

màquet del Maresme, espàrrec de Gavà i Viladecans, carxofa del Prat, bledes del Baix Llobregat, cirerers de Torrelles de Llobregat, préssec d'Ordal, oli d'Olesa, etc.), alguns a través dels diversos distintius de qualitat agroalimentària, tindrà una repercussió positiva en el manteniment dels paisatges productius que els sustenten.

Paral·lelament, la lenta però progressiva transformació de diversos espais de conreus a la modalitat d'agricultura ecològica els dona una nova valoració que pot arribar a garantir encara més la continuïtat d'aquests productes, davant d'altres procedències més econòmiques, així com una millora dels paràmetres ambientals i per extensió també paisatgístics. En aquest sentit, la creixent sensibilitat social i el suport d'organismes públics augura un creixement important d'aquest segment.

Finalment, el reconeixement institucional d'alguns d'aquests espais agraris en el PTMB a través de la figura d'«espais de protecció especial pel seu interès natural i agrari», que fa èmfasi en l'aspecte ambiental i també en el productiu, permet augurar un cert manteniment del paisatge agrari de la Regió Metropolitana de Barcelona.

3.3. Els paisatges urbans

El paisatge urbà de la Regió Metropolitana de Barcelona ha conegut l'expansió més accentuada, substancial i continuada dels últims seixanta anys a Catalunya. Les dinàmiques demogràfiques i migratòries, juntament amb l'increment d'infraestructures, la terciarització econòmica, la relocalització industrial i la mobilitat laboral, han generat extensos paisatges urbans i periurbans en contínua transformació i redefinició. Com a resultat d'aquesta intensa transformació, el component urbà del paisatge té una rellevància de primer ordre en la definició del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. Aquest component, que inclouria tot aquell sòl reblert pel conjunt dels nuclis de població i les urbanitzacions, les infraestructures, els polígons d'activitat i serveis i els equipaments, ocupa actualment més del 20% de la superfície de la Regió Metropolitana de Barcelona, superant el sòl conreat. La superfície de territori metropolità plenament reblerta per sòl urbà ha estat guanyant més superfície que la que perd l'agricultura, senyal que creix a partir de conreus, sobretot, però també de superfícies forestals, i, per tant, es preveu que a mitjà termini el paisatge urbà, el paisatge plenament construït, acabi sent significativament i des d'un punt de vista quantitatiu més important que el component paisatgístic agrari.

El paisatge urbà de la Regió Metropolitana de Barcelona ha conegut l'expansió més accentuada, substancial i continuada dels últims seixanta anys a Catalunya. Les dinàmiques demogràfiques i migratòries, juntament amb l'increment d'infraestructures, la terciarització econòmica, la relocalització industrial i la mobilitat laboral, han generat extensos paisatges urbans i periurbans en contínua transformació i redefinició. Com a resultat d'aquesta intensa transformació, el component urbà del paisatge té una rellevància de primer ordre en la definició del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

Però no es tracta només d'un afer quantitatiu sinó sobretot d'identitat del paisatge. El paisatge metropolità ho és perquè està forta-

ment urbanitzat, perquè la presència de la ciutat en un sentit ampli és rotunda i individualitza, marca i caracteritza el territori. No es pot perdre de vista que els teixits urbanitzats són els que han canviat amb més rapidesa en els darrers decennis, segurament els més heterogenis i, d'altra banda, els que més creixen.

Les àrees urbanes i la urbanització dispersa

Quantitativament i de manera global, la transformació paisatgística més important a la Regió Metropolitana de Barcelona ha estat en forma de creixement urbà dispers. L'any 1955 la superfície urbana representava el 4,6%; el 2004 era d'un 20%. Això significa un creixement del 320% i un augment de 48.000 ha de superfície, que es correspon bàsicament a urbanitzacions de baixa densitat, ja que no es registra un creixement significatiu als nuclis urbans. El punt culminant dels canvis intensius té lloc durant el període 1992-1997, en què s'observa el fort ascens de les urbanitzacions, que passen de 15.634 ha a 31.465 ha (un augment del 98% de superfície en cinc anys).

Aquesta transformació tan intensa del paisatge urbà es va iniciar, tal com ja s'ha indicat anteriorment, els anys cinquanta del segle xx, amb l'arribada d'un important contingent migratori procedent majoritàriament de l'Estat espanyol. En aquell moment, el creixement urbà va afectar bàsicament la ciutat de Barcelona, els municipis adjacents de la primera corona i els nuclis més potents i consolidats de la segona corona (Sabadell, Terrassa, Mataró). És a dir, les poblacions que disposaven d'infraestructures viàries i de transport així com d'oportunitats laborals en la indústria dels centres urbans. Les ciutats es van densificar fins arribar a congestionar-se. Aleshores les ciutats es van estendre ocupant l'espai agrari adjacent ja fos mitjançant l'autoconstrucció, ja fos mitjançant els polígons d'habitatge massius promoguts durant el franquisme. Els polígons concentraven molta població en edificis d'alçària considerable, lleugerament apartats del teixit urbà continu i planificats sense serveis ni infraestructures de comunicació adequats, i tenen un fort impacte paisatgístic per la desproporció i el contrast entre les edificacions i l'entorn periurbà. En són exemple els casos de Ciutat Meridiana, a Barcelona, l'Almeda o Sant Ildefons, a Cornellà de Llobregat, el Poblats Roca, a Viladecans o la Mina, a Sant Adrià del Besos.

Paral·lelament, van començar a proliferar les urbanitzacions de segona residència arreu del territori metropolità, especialment lluny de les grans ciutats i sovint sense accés a la xarxa pública de transport. Aquesta dispersió d'habitatges de vacances i caps de setmana era un fenomen incipient encara poc estès, però que es va veure afavorit per la manca de legislació i la laxitud de les administracions locals. Aquestes urbanitzacions es van implantar inicialment als contraforts forestals i agraris tant del litoral del Baix Maresme i del Garraf (Premià de Dalt, Cabrils o Sitges) com de l'interior de la Regió (la plana del Vallès, el massís de Garraf, el nord de Collserola o les serres d'Ordal).

Durant els anys vuitanta i noranta del segle xx van canviar les dinàmiques metropolitanes. La crisi econòmica de finals dels anys setanta va frenar les onades migratòries i va encetar un període d'estancament demogràfic. Pel que fa a l'urbanisme, es va pro-

68

*En les darreres dècades s'ha donat una expansió urbana i infraestructural sense precedents a la Regió Metropolitana de Barcelona.
Departament de Territori i Sostenibilitat*

duir una redistribució interna amb una sortida d'importants contingents de població cap a àrees menys poblades, tant de la primera corona metropolitana com de la segona. Aquest fenomen es va veure afavorit per la disponibilitat de sòl en alguns municipis (que n'havien reservat a causa de les perspectives de creixement de l'etapa anterior), per les diferències de preu de l'habitatge respecte a les àrees urbanes més centrals, per les millores de l'accessibilitat de les zones perifèriques respecte als centres productius, per la valoració d'un entorn més natural i, sobretot, per la saturació de les ciutats de més pes demogràfic. Aquesta relocalització de la població es va portar a terme principalment a base de la construcció d'urbanitzacions de tipologies edificatòries unifamiliars de densitats més baixes i sense un planejament urbanístic coordinat, cosa que va provocar la discontinuïtat i la fragmentació de les urbanitzacions i va configurar un paisatge de dispersió urbana amb un gran impacte visual.

Aquest període d'èxode residencial urbà cap a les ciutats mitjanes i petites, que cada vegada abasta territoris més allunyats del pol de Barcelona, va anar acompanyat de la relocalització de la indústria fora de les ciutats. Això va canviar substancialment el paisatge de l'interior de les ciutats i va permetre la renovació urbana estructural i formal: va relligar teixits urbans, va alliberar sòls per a habitatges, va permetre esponjaments de l'espai públic amb la creació de parcs i places i va requalificar edificacions industrials com a equipaments amb valors estètics, històrics, socials i simbòlics. El desenvolupament econòmic i l'entrada a la Unió Europea també van potenciar aquesta renovació urbana. Durant els anys de bonança econòmica, tot i que es va mantenir la pèrdua de pes relatiu dels centres urbans, es va atreure una nova i important onada migratòria, aquesta vegada majoritàriament procedent de fora de l'estat, que va fer repuntar el pes demogràfic i la compleció urbana de les ciutats.

Com a resultat d'aquestes dinàmiques més recents, es poden distingir diverses tipologies de teixits urbans que caracteritzen el component urbà del paisatge metropolità. D'entre aquestes tipologies, encara avui es poden distingir els nuclis antics, teixits urbans amb presència de traces medievals –i fins i tot anteriors, com en el cas de Barcelona–, els quals es poden individualitzar en la major part de les ciutats i viles de l'àmbit territorial. Es poden considerar nuclis antics aquelles trames urbanes anteriors al segle XIX i que no van ser esborrades pel creixement urbà posterior. El nucli antic més gran és el de Barcelona, d'unes 200 ha, en les quals, malgrat les reformes urbanes esdevingudes –les més antigues (obertura de la Via Laietana i dels carrers Ferran i Princesa) i les més recents (avinguda de Cambó, rambla del Raval)–, globalment es continua mantenint força bé la trama urbana heretada. En el cas de Barcelona, alguns dels antics pobles agregats –Sarrià o Sant Andreu de Palomar, per exemple– presenten també nuclis antics. Per les seves dimensions, convé destacar els nuclis antics d'algunes ciutats de l'Arc Metropolità: Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès, Martorell, Terrassa i Mataró, entre d'altres, alguns d'ells amb morfologies urbanes que han estat poc malmeses. En general, tanmateix, als nuclis antics de la Regió Metropolitana de Barcelona s'han donat intensos processos de reforma urbana que n'han transformat força l'aparença i que, en alguns casos, els han destruït per complet. És el cas d'Esplugues de Llobregat, que, dels tres nuclis originals –la Sagrera, el raval de Sant Mateu i l'entorn de la carretera de Madrid (construïda en temps de Carles III)–, en va perdre un de sencer per la construcció de l'A-2 (actual B-23) a finals de la dècada de 1960. D'aquesta manera, es va eliminar completament el raval d'Esplugues o de Sant Mateu, a redós del castell o torre de Picalquers, destruïda per Felip V i reconstruïda posteriorment, al segle XIX, com a torre dels Lleons.

Fora dels nuclis antics es pot distingir el que s'ha denominat genèricament «la ciutat compacta». És un tipus urbà que es correspon amb una gran diversitat de teixits urbans caracteritzats per les densitats poblacionals altes i pel fet que, pel que fa a la localització, constitueixen una extensió de les trames urbanes tradicionals, de manera que no han crescut de forma disjunta. Es poden identificar dues grans categories de teixits dins d'aquesta ciutat compacta (Serratosa, 1999):

– Els eixamples, que es caracteritzen per ser operacions unitàries d'expansió urbana, de dimensions relativament grans, amb unes trames viàries ortogonals i on s'han produït exercicis sistemàtics de reparcel·lació. El de Cerdà n'és el paradigma, però en tenen també ciutats com ara Terrassa, Sabadell, Mataró i Badalona, tots ells més reduïts i sense la qualitat formal de l'eixample barceloní. Malgrat que tenen molta prestància, en realitat no són gaire extensos en els respectius conjunts urbans, tot i que en el cas de Barcelona, certament, és l'element central de la ciutat. El gran moment d'aquests teixits fou la segona meitat del segle XIX.

– Les densificacions urbanes, que es corresponen amb un altre tipus de creixements per contigüitat. En efecte, a diferència dels eixamples, aquests creixements estan executats per petites àrees (moltes vegades no planificats de forma conjunta i amb caràcter espontani) i el viari hi és, per norma, molt més migrat que als

Ciutat Meridiana és un exemple de construcció de grans blocs d'habitatges en un lloc sense serveis urbans ni equipaments bàsics. Durant les darreres dècades s'han intentat resoldre les principals mancances d'aquest barri de Barcelona. Observatori del Paisatge

eixamples, de manera que les densitats urbanes solen ser força altes i les illes de cases –d'ús només residencial– són tancades. Aquestes illes acostumen a ser relativament regulars, però molt asimètriques i heterogènies, diferents les unes de les altres. El tret comú característic és que procedeixen en general de l'antic parcel·lari rural, sobre la base del qual s'esdevingué una subparcel·lació. Dins d'aquestes densificacions urbanes hi ha des de barris apareguts per creixements individuals de parcel·les rústiques més o menys comandats per l'Administració municipal i amb una certa coherència (cas de Gràcia; vegeu Serra, 1995) fins a barris d'autoconstrucció amb problemes greus de desestructuració urbana, posteriorment intervinguts (el Carmel a Barcelona; diversos barris de la serra d'en Mena, a Santa Coloma de Gramenet i Badalona, anomenats per alguns autors –per exemple Herrero et al. (2003)– «barris de laberint»). Altres exemples d'aquesta tipologia fora del continuum urbà central serien la Llàntia a Cerdanyola i Cirera a Mataró, o can Rull i ca n'Oriac a Sabadell. En terminologia de Solà-Morales (1993), les densificacions urbanes es correspondrien aproximadament amb les formes d'*urbanització marginal*, de *fil·leres suburbanes* i *fins i tot de barraquisme*, posteriorment ordenat. Dins de la ciutat compacta, aquests teixits que no són eixample són clarament predominants i la seva datació s'estén tot al llarg dels segles XIX i XX: n'hi ha des de molt antics (que alguns autors consideren nuclis antics, com és Gràcia) fins a molt recents.

Un altre tipus de teixit urbà residencial que ha crescut a redós de la ciutat i que té una important significança paisatgística són els polígons de blocs residencials. Si bé en moltes ciutats originàriament van ser creixements separats de la ciutat construïda, finalment gairebé tots han quedat englobats i inclosos dins de la ciutat compacta. Així, Bellvitge neix enmig dels fèrtils camps deltaics i lluny d'altres barris de l'Hospitalet, però avui dia no hi ha discontinuïtat en el paisatge construït; la Ciutat Cooperativa o Molí Nou apareixen lluny de Sant Boi, però actualment hi està plenament integrada. Els polígons són sectors de dimensions grans o mitjanes, projectats a partir d'una tipologia edificatòria pròpia (bloc aïllat i torre en al-

çada), el moment àlgid dels quals fou la dècada de 1960 (Ferrer, 1996, 1997). A més dels exemples esmentats, Sant Roc de Badalona, Sant Ildefons de Cornellà i Sant Cosme del Prat són també barris característics d'aquesta categoria. Convé dir que es tracta d'una mena de teixit urbà que en el moment de la seva construcció es va realitzar amb una evident manca de serveis i amb importants déficits constructius i d'urbanització (fins i tot alguns casos, documentats, d'inauguració dels blocs de pisos sense els carrers traçats ni oberts). Tanmateix, molts d'aquests barris han esdevingut, amb el temps, espais de certa qualitat urbana, generalment pel compromís cívic dels veïns, que han protagonitzat intensos processos reivindicatius que han donat lloc a canvis radicals en el paisatge urbà. Segurament el paradigma de la ciutat dels blocs és Ciutat Badia, l'actual Badia del Vallès, inaugurada el 1975, amb més de 50 ha ocupades per més de 5.000 habitatges i que des de l'aire simula ser un enorme mapa d'Espanya amb els diferents carrers corresponents amb topònims de l'Estat (Jané i Caldés, 1987). Convé tenir en compte que barris recents segueixen força bé la categoria dels edificis de blocs residencials aïllats relativament alts, per exemple el construït al voltant del Parc Central de Mataró o de l'Eix Macià de Sabadell, tot i que avui dia s'urbanitzen des de bon inici amb els serveis i les infraestructures corresponents (per exemple carrers i zones enjardinades).

Una altra tipologia d'espais urbans bàsicament residencials que ha tingut una gran incidència en la configuració de l'actual paisatge metropolità són les urbanitzacions, que representen el teixit urbà més important, des d'un punt de vista quantitatiu, ja que ocupen vora el 10% de la superfície regional. La legislació catalana (mitjançant la Llei 3/2009, de 10 de març, de regularització i millora d'urbanitzacions amb déficits urbanístics) recull aquesta mena de teixits i els caracteritza com a àrees residencials integrades de manera majoritària per edificacions aïllades destinades a habitatges unifamiliars, generalment procedents de processos d'urbanització de sòl rústic, en origen segones residències però en molts casos esdevingudes primera residència, amb baixa densitat i usos extensius del territori. A més de la superfície que ocupen, és rellevant el gran nombre d'urbanitzacions que hi ha a l'àrea metropolitana de Barcelona.

70

Les urbanitzacions se solen construir en entorns "naturals" elevats per gaudir de bones vistes, fet que les converteix en molt visibles. Noèlia Vidal

Escampades sobretot per les serres pròximes a les grans ciutats, constitueixen un tipus de poblament propi, que sovint busca bones vistes i la ubicació al mig d'entorns «naturals», la qual cosa suposa una afectació important, a escala local, del paisatge. En alguns casos, a més, la qualitat de les vies i serveis urbans és molt baixa i això redunda en una mala qualitat del paisatge urbà. És difícil, a partir de la cartografia existent, distingir entre les urbanitzacions de la fase expansiva de les dècades de 1960 i 1970 –moment clau per al seu sorgiment i consolidació, íntimament relacionat amb l'extensió de l'ús del vehicle privat– i les ciutats jardí de començaments del segle xx, més minoritàries, ja que morfològicament són teixits força similars. Tanmateix, tampoc no es pot perdre de vista que hi ha ciutats jardí com Terra Nostra o Santa Maria de Montcada, de caràcter popular, que neixen com a tals a l'inici del segle xx i el seu procés de formació urbana va allargant-se durant tot el segle, de manera que hi ha edificis característics de la ciutat jardí, de la caseta i l'hortet de Macià, i, alhora, habitatges idèntics als que es podrien trobar en una urbanització recent. L'anomenat «cicle de les urbanitzacions» va acabar a la dècada de 1970, en bona mesura perquè àrees que es volien habilitar com a parcel·les per a noves urbanitzacions van ser objecte de controvèrsia pública i es van declarar protegides –el cas, molt emblemàtic, de Sant Llorenç del Munt, protegit com a parc natural el 1972. Actualment, s'estima que hi ha unes 800 urbanitzacions a l'àmbit metropolità (Paül i Tonts, 2005) i la seva xifra global està estabilitzada, amb processos de millora complexos protagonitzats pels ajuntaments i pels parcel·listes i, des de la promulgació de la Llei 3/2009, pel Govern.

Pel que fa a la seva distribució territorial, al Barcelonès i a l'Alt Penedès les urbanitzacions pràcticament només es redueixen a algun indret de Collserola al Barcelonès, i a alguns assentaments de les serralades Prelitoral i Litoral a l'Alt Penedès, però en canvi són molt significatives a les altres cinc comarques metropolitanes. Al Baix Llobregat, destaquen les urbanitzacions de les muntanyes d'Ordal, on són un element definitori del paisatge, però també n'hi ha bastantes al piemont de Montserrat. Al Garraf són molt importants als termes de Canyelles, Sant Pere de Ribes i Olivella. Al Maresme se'n troben des del Baix Maresme fins a la Baixa Tordera, amb graus molt distints de transformació de primera a segona residència. Al Vallès n'hi ha a les dues serralades (les zones amb més intensitat són al sud de la Serra de Marina i als Cingles de Bertí), però també a la plana, en especial a les valls de la riera de Caldes i del Tenes, i alhora al Baix Montseny i als Xaragalls del Vallès. Les urbanitzacions catalanes constitueixen un paisatge banal pel fet de repetir i copiar arreu els paisatges periurbans de baixes densitats, de manera que es creen entorns urbans mancats d'identitat, que podrien estar a qualsevol lloc i que no tenen res a veure amb les preexistències territorials (Muñoz, 2005).

Actualment, la dinàmica d'aquests últims seixanta anys i que ha configurat aquest paisatge urbà format per diverses tipologies de teixits urbans (nuclis urbans, polígons d'habitatge, urbanitzacions disperses, etc.) es considera pràcticament exhaurida i el creixement difús de les urbanitzacions està arribant a la saturació, amb un model econòmic recolzat excessivament en la construcció que ja ha fet fallida, i una relació de creixement de la població respecte al creixement del sòl urbà que s'ha vist insostenible. És especial-

ment important l'impacte que en termes paisatgístics, i més enllà dels impactes territorials i ambientals (pèrdua de sòls forestals i agrícoles, reconversió de segones a primeres residències que obliga a estendre la xarxa viària i de serveis, etc.) ha tingut la urbanització difusa a la Regió Metropolitana de Barcelona. Aquest tipus de teixit urbà dispers sovint ha ocupat zones visuals preferents i la seva construcció i expansió no s'han basat precisament en criteris d'integració pel que fa a tipologies edificatòries, volums, colors, cobertes, adaptació al parcel·lari, definició de límits i franges de transició, etc. Així, la important incidència de l'impacte que generen les urbanitzacions pot variar segons dos factors principals: la relació amb el teixit urbà (contínues o aïllades) i la visibilitat (alta o mitjana, en funció de l'ocultació que ofereixen la topografia i la vegetació).

Per fer front a aquesta realitat territorial i paisatgística, l'Administració catalana va endegar ja abans de la crisi un canvi de rumb en les polítiques d'ocupació del territori sobre la base del Pla territorial general de Catalunya, els plans territorials parcials, els plans directores urbanístics i el Pla de barris; un canvi de rumb dirigit a promoure la compleció i la compacitat de les ciutats per evitar la dispersió de la urbanització i la fragmentació paisatgística. Amb tot, es considera que les dinàmiques paisatgístiques referents als paisatges urbans han d'entrar en un procés de reorientació durant el proper decenni.

Tot i que la crisi econòmica ha comportat una aturada radical de les dinàmiques recents de construcció d'habitatges i infraestruc-

L'Administració catalana ha apostat per promoure la compleció i la compacitat de les ciutats per evitar la fragmentació paisatgística. A la imatge, creixement urbanístic a Sabadell. Departament de Territori i Sostenibilitat

tures, sembla detectar-se a la Regió Metropolitana de Barcelona un dèficit o demanda latent d'habitatges principals. Aquest fet, junt amb les previsions urbanístiques encara vigents, auguren, una vegada es vagi superant la crisi econòmica, un creixement del sòl urbà, tanmateix a un ritme molt inferior al dels darrers vint anys. No obstant això, i a diferència del que s'ha esdevingut en els darrers vint anys i gràcies als instruments de planificació territorial actualment existents, es preveu que aquests nous creixements, encara no planificats, hauran de concentrar-se bàsicament entorn de les ciutats mitjanes que tinguin majors aptituds i potencial pel que fa a la disponibilitat de sòl en condicions topogràfiques i de bona accessibilitat territorial, sobretot mitjançant transport públic, evitant els creixements de baixa densitat i dispersos que ocupin àmplies extensions d'espais agrícoles o forestals, també fins i tot en la façana litoral, frenant així la tendència a l'ocupació de l'espai costaner.

D'altra banda, i fruit també de les estratègies del planejament territorial i de gestió del territori impulsades per diverses administracions públiques (la Generalitat i la Diputació de Barcelona), s'espera un creixement de les regularitzacions de les urbanitzacions més consolidades i amb major aptitud per passar a sòl urbà, fet que comportarà, en general, un petit increment del seu perímetre per tal d'encabir els equipaments i espais verds corresponents al règim urbà del sòl, així com –desitjablement– un condicionament, millora i integració paisatgística del seu perímetre.

Pel que fa als entorns urbans consolidats, s'apunta una continuació de la tendència a la valoració del patrimoni històric, arquitectònic i cultural en general, en forma d'iniciatives polítiques de gestió i planificació tendents a la millora del patrimoni privat i públic i la seva integració creixent en una estratègia de divulgació i promoció cultural i econòmica lligada al turisme intern i forà, i també a una imatge urbana de qualitat cada vegada més valorada per la ciutadania.

71

Els paisatges especialitzats de la producció i del consum

Les àrees especialitzades constitueixen un tipus d'ocupació del sòl que inclouria els polígons industrials, les àrees comercials i els espais logístics i de serveis que actualment són també un dels elements definitoris del paisatge metropolità.

Els polígons industrials són operacions unitàries d'implantació d'activitats industrials, totalment monofuncionals o gairebé, en general amb un alt percentatge de viari i amb la nau industrial com a edifici característic. Tot i que tenen una tipologia molt diversa (si es consideren factors com la seva extensió, el moment de construcció, l'ús específic al qual es destinen, la tipologia o l'aparença), a causa del gran volum i arquitectura funcional dels seus edificis contrasten àmpliament amb el paisatge del seu entorn, sigui urbà (no solen tenir una clara continuïtat amb la trama urbana) o rural (situació amb un contrast encara més elevat). En general, les comarques més especialitzades en polígons industrials són el Vallès i el Baix Llobregat, tot i que n'hi ha arreu.

Com a antecedents d'aquests espais industrials figuren les diverses colònies industrials fundades des de finals del segle XIX se-

guint els principals cursos fluvials. D'aquestes, cal destacar-ne l'arquitectura característica amb l'ús de materials com la pedra i els maons amb façanes d'obra vista, la regularitat de finestres i la presència d'elements com les xemeneies, elements que els han atorgat un valor històric i arquitectònic i pels quals han esdevingut elements identitaris del paisatge local. Algunes encara es mantenen avui en dia per a usos industrials, modernitzades i ampliades, tot i que moltes estan en desús.

Del conjunt de polígons industrials locals, comuns arreu del territori, la majoria tenen l'origen a partir de la segona meitat del segle xx: es tracta normalment de polígons de poca extensió, situats a la perifèria dels municipis, amb una tipologia d'edificis de menys entitat i una urbanització més senzilla que els polígons actuals. Formen part del paisatge típic dels afores o de les entrades de la majoria dels municipis de la Regió Metropolitana de Barcelona. Alguns d'aquests polígons més antics sovint han estat absorbits pel creixement de la trama urbana i han deixat de formar part d'aquest paisatge periurbà.

Els polígons industrials van començar a assolir una certa importància a l'àmbit metropolità a la dècada de 1970, sobretot arran

de la desconcentració de l'activitat industrial que estava dins de les trames de les ciutats, que de retruc va anar alliberant al llarg dels anys espais dins de la ciutat –Poble Nou a Barcelona, Eix Macià a Sabadell, fàbrica Pirelli a Vilanova, Gorg a Badalona. En aquests espais industrials alliberats es van produir transformacions de l'espai urbà intern en forma tant de noves implantacions d'activitats econòmiques (terciàries: hotels, oficines, etc.) com residencials, sovint en forma de grans torres i construccions en altura que, fins fa poc, eren pràcticament inexistentes a la Regió. En el camí d'aquesta deslocalització industrial, la ciutat de Barcelona, per exemple, ha tendit a desconcentrar vers el Delta i la Vall Baixa del Llobregat, o cap al Vallès, mentre que Sabadell, Terrassa o Martoró han implantat polígons industrials unitaris als seus voltants (a tall d'exemple, i respectivament, Zona Hermètica, Santa Margarida o el Cros). Aquest procés de relocalització dels edificis productius fora dels centres urbans, en àrees ben comunicades, amb més sòl i a més bon preu de l'extraradi i de les poblacions petites i mitjanes tant de la primera com de la segona corona metropolitana, que ha estat paral·lel al creixement d'aquestes poblacions més properes i al desenvolupament de nous accessos i connectors viaris, ha estat una de les dinàmiques més rellevants del sector industrial.

Les àrees especialitzades solen ocupar grans extensions de terreny en zones planes i ben comunicades. Observatori del Paisatge

A partir d'aquest moment, la dinàmica industrial es va basar en el reagrupament del teixit productiu en polígons, creant àrees especialitzades al llarg dels principals eixos de comunicació. És també al voltant d'aquestes vies de comunicació que es van localitzar polígons industrials de gran extensió per tal de donar cabuda a indústries de determinats sectors (metal·lúrgica, alimentària, paperera, electrònica, automobilística, etc.) que requereixen espais industrials propis ateses les grans dimensions de les seves instal·lacions. Són polígons amb un pes supramunicipal, situats en zones ben comunicades, relativament properes a les ciutats principals i que sovint ocupen grans extensions de terreny en zones planes, anteriorment agrícoles. En aquest sentit, els eixos que més destaquen per la potència territorial de les seves implantacions industrials són la C-17 i la C-33 o eix del Besòs (Montcada i Reixac, la Llagosta, Martorelles, Montmeló, Granollers); l'AP-7, especialment el tram de la B-30 (Cardedeu, Granollers, Montornès del Vallès, Montmeló, Mollet del Vallès, Palau-solità i Plegamans, Polinyà, Santa Perpètua de Mogoda, Barberà del Vallès, Badia del Vallès, Rubí); la C-58 o eix del Ripoll (Ripolllet, Barberà del Vallès, Badia del Vallès, Sabadell, Castellar del Vallès i Sentmenat, i Sant Quirze del Vallès, Terrassa); l'A-2 i l'AP-2 o eix del Llobregat (Esparreguera, Abrera, Martorell, Castellbisbal, Sant Andreu de la Barca, el Papiol, Sant Vicenç dels Horts, Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern, Sant Joan Despí) i les desembocadures dels dos rius que limiten la conurbació de Barcelona: el Besòs, al nord (Barcelona i Sant Adrià de Besòs), i el Llobregat, al sud (Barcelona, l'Hospitalet de Llobregat, Cornellà de Llobregat i el Prat de Llobregat), que inclou la C-32 (Sant Boi de Llobregat, Viladecans, Gavà i Castelldefels).

Els darrers anys s'ha observat una progressiva transformació d'alguns polígons industrials vers usos terciaris, per exemple al costat de la C-32 al Delta del Llobregat, cosa que té sovint implicacions en termes morfològics (Font et al., 1999; Font, 2006, 2007; Font i Vecslir, 2008). Enfront del caràcter unitari i recognoscible dels polígons industrials habituals fins fa poc, aquests nous espais són molt més complexos, amb convivència de nombroses activitats –logística, serveis, etc.– amb les estrictament industrials, cadascuna d'elles amb necessitats molt diferents de viari o d'edificis. El pla d'en Boet de Mataró, on es combinen usos d'oci i estrictament industrials, és un bon exemple d'aquesta complexa convivència.

Des de l'aparició del que és considerat el primer centre comercial de l'àmbit metropolità, el 1980, a Barberà del Vallès (Baricentro), els espais monofuncionals de serveis comercials han tingut un creixement explosiu i han tendit, en temps recents, vers la definició d'àrees especialitzades on la concentració de centres comercials i grans superfícies (on es poden trobar articles de la llar, roba, articles d'esport, bricolatge, concessionaris de cotxes, cinemes, supermercats, restaurants, etc.) ha donat lloc a una nova tipologia de polígons amb una presència rellevant en el paisatge. Tot i que se situen preferentment en continuïtat amb el teixit urbà per facilitar l'arribada dels clients, la necessitat d'ocupar grans extensions de terreny els concentra als accessos de les ciutats o en espais intersticials de la conurbació de Barcelona encara lliures d'indústria o d'habitatge. És molt notable també la superfície dedicada a aparcaments que sol haver-hi en aquests recintes especialitzats,

sovint mancats d'uns estàndards mínims de qualitat urbanística, ambiental o paisatgística.

Una altra tipologia d'espais periurbans d'important extensió, i, per tant, d'incidència paisatgística rellevant, són les àrees logístiques i de serveis, és a dir, grans implantacions d'equipaments, serveis o activitats d'abast metropolità, i que morfològicament destaquen pel seu caràcter massiu en el paisatge: cementiri de Collserola, Universitat Autònoma, etc. Prenen diverses formes i en certa mesura són assimilables, pel que fa a la seva trama, a alguns dels tipus urbans esmentats, tot i que destaca la presència de vegetació en alguns casos, sovint vinculada a la voluntat de dotar de certa qualitat ambiental i paisatgística aquests teixits, cosa que contribueix a crear un paisatge força diferent al d'un polígon industrial o d'un centre comercial convencionals.

Un altre desenvolupament habitual a la Regió Metropolitana de Barcelona és la combinació de comerços i altres serveis configurats com a implantacions lineals resseguint les principals vies d'accés de les ciutats metropolitanas, aquelles que són alhora les més transitades i pròximes a les poblacions principals. Es tracta del que es podria denominar «carreteres aparador», un continuïtat de restaurants, gasolineres, comerços a l'engròs, concessionaris de cotxes, etc., que es localitzen a les perifèries urbanes, seguint el traçat d'algun eix viari. Aquest és un paisatge molt característic, marcat per les diferents tipologies constructives, els diversos cartells i el flux continu de vehicles i persones. Tots aquests conjunts estan poc integrats amb l'entorn immediat, i trenquen amb el caràcter de la trama urbana i la imatge de les localitats en qüestió. Constitueixen entrades estèticament poc interessants, mancades sovint d'uns mínims d'infraestructura urbana i en les quals es juxtaposen espais oberts de poca qualitat paisatgística amb conjunts d'edificis generalment poc atractius i amb una estètica caracteritzada per la presència de colors estridents, rètols lluminosos i/o senyals publicitaris. Així mateix, pel fet de ser un tipus de paisatge que es mostra similar arreu, proporciona a les poblacions una imatge uniforme i repetitiva que tendeix, una vegada més, a banalitzar el paisatge metropolità.

Les carreteres aparador són entorns banals que serveixen d'aparador comercial i d'oferta de serveis als conductors. Observatori del Paisatge

Aquest ampli i divers conjunt d'usos terciaris presents en el territori té avui dia una gran rellevància en la configuració i la definició del paisatge metropolità. Aquests usos industrials, comercials i de serveis s'afegeixen a altres usos terciaris que ja existeixen des de fa decennis, com els càmpings al litoral, l'hoteleria a l'Alt Maresme, etc., o d'altres apareguts més recentment, com els grans camps de golf de la Regió (Terrassa, Sant Cugat, Vallromanes, Masia Bac de Sant Esteve Sesroviures, Terramar de Sitges, etc.), que poden considerar-se també espais de serveis, en aquest cas d'oci i lleure, tot i les diferències que presenten amb els altres usos urbans inclosos en aquesta categoria, especialment pel que fa a la seva implantació territorial i el seu tractament paisatgístic.

De fet, més que distingir entre paisatges industrials i paisatges terciaris, avui dia es tendeix a diferenciar entre paisatges productius –excloent-ne els agraris– i paisatges de consum (Font, 2007; Font i Vecslir, 2008). La localització dels paisatges de consum té a veure amb l'existència d'una xarxa viària de primer nivell i es forma generalment en recintes especialitzats en lleure i comerç, de manera descontextualitzada o autònoma respecte de l'entorn i amb una gran varietat de solucions: des d'arquitectures temàtiques (el cas de La Roca Village) fins al manteniment de la tipologia d'edificis massius tancats en si mateixos i amb façanes cegues (Font i Vecslir, 2008). Aquests grans ressorts del lleure i del consum també responen, com en el cas de les urbanitzacions, a les lògiques paisatgístiques de l'estandardització i de l'analogia, a banda que són indiferents respecte a les coordenades espacials i temporals del context territorial. «Paisatges de la mobilitat construïts de forma discontinua però que comparteixen una mateixa natura comuna: l'autisme explícit envers el lloc i la recreació implícita de nous codis d'ús social de l'espai que fan referència directament a la cultura de la mobilitat» (Muñoz, 2007: p. 19).

Aquestes àrees tenen una presència important en el paisatge a causa de la seva dimensió i concentració territorial. Cercant sòl planer, sovint han consumit l'espai agrari més productiu i han malmès ecosistemes fluvials i d'aiguamolls difícilment restituïbles, s'han situat en indrets molt visibles adjacents a vies de comunicació i propers, ja, a les grans ciutats, i no és difícil trobar-hi edificacions heterogènies sense coherència constructiva ni qualitativa. L'impacte d'aquests paisatges de consum i productius, tot i que constitueixen l'element territorial que dona suport al funcionament econòmic d'una estructura territorial com la que caracteritza la Regió Metropolitana de Barcelona, ha estat important.

Les àrees especialitzades que, per les seves dimensions i localització (aïllades), tenen una major incidència en el paisatge són:

- N-O d'Esparreguera: polígon Can Roca
- O Terrassa: polígon Can Tries
- S-O Abrera: polígon St. Armengol
- N Martorell: polígon Barcelonès i polígon industrial SEAT
- O Martorell: polígon St. Esteve
- S-O Martorell: polígon Rosanes
- N Sant Andreu de la Barca: polígon del Congost, polígon de Can Pelegrí

- E de Sant Andreu de la Barca: polígon Nord-Est, polígon Acisa, polígon Ca n'Albareda, Aceros Laminados
- Castellbisbal: polígon Comte de Sert
- Castellbisbal: polígon de Sta. Rita
- S-O Rubí: polígon Can Calopa, polígon de Can Jardí
- O Rubí: polígon de St. Genís
- Entre Rubí i Sant Cugat del Vallès: polígon St. Mamet
- N Rubí: polígon Can Rosés, polígon La Llana
- N Terrassa: polígon del Nord, polígon de Can Petit
- Sant Quirze del Vallès: polígon Sud-Est, polígon Can Torres i Can Llobet
- E Sabadell: polígon Can Roqueta
- S-O Sabadell i Barberà del Vallès: polígon A, polígon B, polígon de Santiga, polígon Can Salvatella – Torre Mateu.
- Cerdanyola del Vallès / Ripollet: polígon La Cleta, polígon Polizur, polígon Cadesbank
- E Montcada i Reixac: polígon de Montcada i Reixac, polígon de la Granja, polígon Molí d'en Bisbe
- N Montcada i Reixac: polígon Pla d'en Coll
- La Llagosta: polígon La Florida, polígon de la Llagosta, Grup Vecasa
- Mollet del Vallès: polígon Vinyes de Mogoda, polígon Can Prat, polígon Can Magarola, polígon Sector Mollet
- Vilassar de Mar: polígon Els Garrofers
- Barcelona / L'Hospitalet del Llobregat: Zona Franca / SEAT / Mercabarna
- El Prat de Llobregat: polígon Estruc, polígon La Seda, polígon Ca l'Alaio, polígon Mas Mateu, Parc de Negocis El Mas Blau
- Castelldefels: polígon El Camí Ral
- Gavà: polígon La Post
- Viladecans: polígon Roca, Pl. Centre

Els polígons industrials de Can Jardí i Can Calopa, ubicats al sud-oest del municipi de Rubí, tenen incidència en el paisatge circumdant. ICGC

- Sant Boi de Llobregat: polígon El Bullidor, polígon El Fenollar, polígon Sales, polígon Salines
- Sant Just Desvern: polígon Sud-Oest, polígon El Pont Reixat
- Sant Feliu de Llobregat: polígon del Pla, naus industrials tot seguint la BV-2002 entre Santa Coloma de Cervelló i Sant Vicenç dels Horts.
- Sant Vicenç dels Horts: polígon industrial Molí dels Frares, Cementos Molins
- Pallejà: polígon Pallejà
- Vilafranca del Penedès: zona industrial del centre-est, les Bòbiles, polígon Els Cinc Ponts
- Santa Margarida i els Monjos: polígon Casanova
- Vilanova i la Geltrú: polígon entre Vilanova i les Roquetes

Aquest ampli ventall de tipologies de localitzacions, juntament amb les urbanitzacions o determinades infraestructures, han propiciat una desestructuració i devaluació dels espais periurbans, especialment en aquelles situacions de no continuïtat amb la trama urbana preexistent, ja que manquen d'una relació formal o estructural amb el nucli de població al municipi al qual pertanyen, no tenen uns límits clars, i, per tant, acaben desdibuixant el principi i el final dels espais urbanitzats i els espais oberts. Com a resultat, en els paisatges periurbans s'han anat creant uns espais de transició poc harmònics i d'aspecte degradat, amb escassa gestió pública o privada, valorats negativament pels ciutadans, sovint localitzats a les entrades de les poblacions (o que es fan visibles en construir noves variants), i que mostren els back skylines dels nuclis de població metropolitans.

El paisatge de les infraestructures

El pes econòmic i demogràfic de la Regió Metropolitana de Barcelona ha provocat històricament una alta concentració d'infraestructures viàries, ferroviàries, aeroportuàries, portuàries i energètiques en el seu territori. La dinàmica evolutiva de la indústria i la

Les ampliacions del port i de l'aeroport de Barcelona han tingut una enorme incidència en el delta del Llobregat. Observatori del Paisatge

població, el canvi econòmic i social de les darreres dècades, ha provocat un augment importantíssim de la mobilitat i una expansió de les infraestructures de transport i mobilitat, amb successives ampliacions d'infraestructures existents o implantacions de nova planta. Amb una concentració inicial a la conurbació de Barcelona i la posterior extensió cap als eixos del Besòs i del Llobregat, actualment els paisatges caracteritzats per un major impacte de les infraestructures es localitzen en els eixos del Besòs i del Llobregat, en els dos eixos paral·lels a la costa (l'AP-7, que creua la Plana del Vallès i l'Alt Penedès, i la C-32, que creua el Maresme i el Garraf, especialment a la zona de les costes del Garraf), i en el delta del Llobregat, on les successives ampliacions del port i de l'aeroport han tingut una enorme incidència territorial i paisatgística en aquest àmbit. El conjunt de les infraestructures, fonamentalment viàries i ferroviàries, tot i que també tenen una gran importància superficial les aeroportuàries, ocupen més del 3% del territori de la Regió Metropolitana de Barcelona, i la seva superfície s'ha multiplicat per tres els darrers decennis.

En el cas de les dues valls fluvials, el Llobregat i el Besòs, l'acumulació d'infraestructures lineals desenvolupades principalment com a accessos a la conurbació de Barcelona ha suposat un estrangulament important d'aquestes valls i l'ocupació d'una superfície important de sòls agrícoles. En el cas del litoral metropolità, ha estat significativa la transformació paisatgística soferta com a conseqüència del desenvolupament o la reconversió de moltes instal·lacions portuàries (originàriament pesqueres o comercials), en ports esportius i d'activitats nàutiques, així com de les ampliacions del port de mercaderies i de l'aeroport. L'ocupació turística barcelonina, en creixement durant els darrers cinquanta anys, ha transformat el paisatge litoral, tant pel que fa a l'ocupació de sòl per edificacions com pel que fa als usos. Tot i que hi ha hagut algunes transformacions positives, com la recuperació de la façana marítima de la ciutat de Barcelona, d'altres han tingut un impacte paisatgístic important, com la massificació i la banalització d'una part dels paisatges litorals d'altres trams de costa.

La xarxa d'autopistes i carreteres, la de ferrocarrils i la de línies elèctriques, al costat dels nodes de transports (com ara els aeroports o ports), les plantes de processament de residus i de generació energètica, entre altres elements, generen un seguit de paisatges propis amb afectacions de tipus estètic i funcional. La seva implantació suposa una transformació important dels paisatges, especialment a les àrees on es produeix més concentració, i més enllà de fragmentar el paisatge o assolir una escassa integració amb l'entorn, les infraestructures, especialment les lineals, sovint esdevenen paisatges construïts de baixa qualitat, aïllats de l'entorn, mancats de gestió, sotmesos a una degradació progressiva i poc valorats –fins i tot rebutjats– socialment. Ja siguin de nova creació o ampliacions d'infraestructures existents, les infraestructures lineals poden ser importants barreres tan físiques com visuals que fragmenten els paisatges metropolitans, provoquen la pèrdua de sòls agrícoles o forestals, alhora que creen uns nous espais intersticials, tot i que la incidència paisatgística final difereix de manera substancial depenent del tipus d'infraestructura lineal de què es tracti. Així, per exemple, les autovies i autopistes tenen la característica de ser vies tancades, on la prioritat és la velocitat de

circulació, amb poca relació amb els paisatges que travessen; això es fa palès amb la disposició d'entrades i sortides separades per diversos quilòmetres. Per la seva amplada i elements constructius –múltiples barreres (mitjanes, tanques, reixes), grans terraplens, viaductes, etc.–, les vies ràpides fragmenten la matriu paisatgística de la zona per on transcorren. Suposen una barrera per a la connectivitat ecològica entre hàbitats naturals, afecten planes agrícoles i condicionen qualsevol paisatge per on passen, a vegades entrant en conflicte amb els valors naturals, històrics o simbòlics de la zona.

Algunes de les zones identificades amb major impacte per la concentració de carreteres i línies de tren són:

- C-35, TAV i AP-7, des de Sant Celoni fins a Hostalric, pel nord, i des de Sant Celoni fins al Molinot, pel sud.
- C-35, línia de tren de Barcelona a Portbou i AP-7, en el tram entre Llinars del Vallès i Cardedeu.
- C-33, C-59, C-58, C-17, AP-7, N-152a i línia de tren de Barcelona a Portbou, en el tram entre Parets del Vallès i Santa Coloma de Gramenet.
- AP-7, C-58 i línia de tren (Mollet del Vallès, el Papiol), en el tram entre Barberà del Vallès, Badia del Vallès i Cerdanyola del Vallès.
- AP-7, C-16 i línia de tren (Mollet del Vallès, el Papiol) en el tram entre Cerdanyola del Vallès i Rubí.
- C-58, C-16 i línia de tren entre Manresa i Lleida, en el tram entre el Borràs i Vacarisses.
- A-2, AP-2, AP-7, N-IIa, B-224 i TAV a Martorell.
- N-IIa, A-2, AP-2 i TAV, en el tram entre Martorell i Sant Boi de Llobregat.
- TAV, A-2 i ferrocarril del Port, en el tram entre Sant Boi de Llobregat i el Prat de Llobregat.
- Línia de tren de la Zona Franca, C-31 i A-2 en el tram entre la Zona Franca, el Port i l'Hospitalet de Llobregat.
- C-245, C-32 i línia de tren de Barcelona a Tortosa, Flix i Lleida, en el tram entre Gavà i Castelldefels.
- C-245, C-32, C-31 i línia de tren de Barcelona a Tortosa, Flix i Lleida, en el tram entre Castelldefels i Sitges.
- AP-7, TAV, C-243a i línia del tren de Rodalies C4, en el tram entre Vilafranca del Penedès i Sant Sadurn d'Anoia.

La superfície ocupada per infraestructures ha augmentat molt en les darreres dècades per, entre altres vies, la construcció del traçat del TAV. Observatori del Paisatge

Atès el ritme constructiu d'infraestructures de mobilitat d'ençà del 2002 (amb, per exemple, la implantació de tot el traçat del TAV), la superfície ocupada ha augmentat encara més i previsiblement l'increment serà encara més notable si es fan realitat totes les previsions existents en els documents de planificació aprovats o en tràmit. D'entre els projectes d'infraestructures viàries i ferroviàries destaquen: Quart Cinturó (autovia orbital B-40), variant de la Palma de Cervelló, Pallejà – Molins de Rei (B-24 - AP-2), conversió en autovia de la C-59 Mollet del Vallès – Moià, nou traçat de la C-17, ferrocarril orbital metropolità i ramal TAV – Aeroport del Prat – TAV. La crisi econòmica, però, ha deixat en molts casos sense efecte aquests calendaris. Cal veure, per tant, com evoluciona el Pla d'infraestructures de transport a Catalunya 2006-2026 (PITC), que és el document de referència que estableix el model d'infraestructures viàries, ferroviàries i logístiques a mitjà termini a Catalunya. En el cas de la Regió Metropolitana de Barcelona, el PITC se subordina a les concrecions del Pla territorial metropolità i del Pla de mobilitat de la Regió Metropolitana, que, tot i que fan una previsió de traçat de nous eixos viaris i ferroviaris o bé d'ampliació de traçats existents, mantenen en general una tendència a reforçar les vies de comunicació més transitades, tant pel que fa a carreteres com a línies de ferrocarril, amb els objectius de fomentar el transport col·lectiu i el transport de mercaderies per via fèrria, i canviar el model radial des de la ciutat de Barcelona per un model en xarxa del territori metropolità.

4. Expressió artística del paisatge

Quadre de Marià Pidelaserra titulat Baix Llobregat (1914). © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (2017). Foto: Calveras Mérida Sagristà

El paisatge és, bàsicament, percepció del territori. En aquest sentit, i en el camp de les manifestacions artístiques (literatura, pintura, fotografia, cinema, etc.), es podria arribar a afirmar llavors que tota expressió artística parteix sempre d'una percepció, que és paisatgística si el «material» percebut és de caire territorial. D'aquesta manera, es pot sostenir que l'art, quan reelabora materials territorials, està elaborant una lectura en clau paisatgística del territori. Aquestes percepcions i sensibilitats artístiques denoten i connoten

els territoris, de manera que esdevenen paisatge. Fins i tot el realisme pictòric, el realisme literari, el neorealisme en el cinema o la fotografia realista no reflecteixen el territori tal com és, sinó que en fan una interpretació, i, per tant, creen paisatge.

Aquesta constant creació de paisatge que duen a terme les expressions artístiques pot arribar a l'extrem de transformar els territoris en si mateixos. Això es produeix quan determinades implanta-

cions es fan a partir de percepcions artístiques, per exemple en el *land art*. Aquest fenomen és el que s'esdevé també, per exemple, quan determinats àmbits territorials s'han convertit en indrets de consum, bàsicament turístic, a causa d'algunes obres literàries o pictòriques, fins i tot també cinematogràfiques, de referència que els han reelaborat i que hi han projectat determinades mirades connotades, imatges que són, de fet, les que el consumidor/turista està cercant independentment de les preexistències pròpies del territori que es visita i independentment també de les percepcions paisatgístiques que tenen i han formulat al llarg dels anys les comunitats i societats que habiten aquell mateix territori que és visitat.

L'anàlisi de l'expressió artística esdevé, per tant, un element indefugible i fonamental en qualsevol estudi d'interpretació del paisatge. Ara bé, aquesta anàlisi artística no pot passar per alt la immensa dificultat de referir-se a territoris que han estat objecte de tal quantitat de percepcions artístiques acumulades durant segles, cosa que fa molt complex sistematitzar-les de manera analíticament útil per a l'estudi del paisatge. Aquest és el cas, per exemple, de la ciutat de Barcelona, una ciutat amb un enorme pes territorial, identitari, funcional i, per tant també, artístic, en el marc territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. La dificultat, tal com assenyala Àlex Broch (2003: p. 13) en relació al camp de la literatura referida estrictament a la ciutat de Barcelona, resideix en el fet que «s'han generat més aproximacions parcials que no pas estudis que intentin definir una totalitat interpretativa. Probablement perquè estem en una primera fase del procés d'estudi i anàlisi, i les aportacions fetes són encara, lògicament, unes primeres aportacions de materials». Si això s'esdevé únicament en l'àmbit de les lletres i respecte a un sector concret de l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona com és el de la seva capital, és raonable deduir que sistematitzar totes les expressions artístiques per a la regió de Barcelona és una tasca ingent.

D'acord amb aquesta premissa, en aquest Catàleg s'ha optat per efectuar una revisió històrica sintètica de les manifestacions artístiques més rellevants vinculades a grans grups de paisatges. Es

tracta d'intentar construir una mena de petit relat per a cada tipus de paisatge amb l'objectiu de veure com l'art ha tendit a representar-los al llarg del temps. El que es pretén és explicar com la literatura, la pintura, el cinema, etc., han «situat en el mapa» alguns paisatges a través de la seva elaboració cultural i com han evolucionat aquestes imatges artístiques. Aquesta revisió és necessàriament molt esquemàtica, i amb total certesa creadors molt notables en queden exclosos. En les fitxes individuals de cadascuna de les unitats de paisatge (vegeu el bloc 6) la nòmina d'artistes és molt més extensa i probablement es trobarà més detall que no pas en aquesta aproximació general.

En primer lloc, s'aborden els paisatges de muntanya, que en la tradició dels estudis de paisatge són considerats els primers paisatges que apareixen percebuts com a tals durant el període romàntic del segle XIX. A continuació, es fa una aproximació als paisatges agraris –i, per extensió, rurals–, especialment denotats en el primer terç del segle XX, amb el moviment noucentista en el cas català. En tercer lloc, els paisatges urbans –explicats sobretot en relació amb la ciutat de Barcelona– emergeixen ja amb força des del final del vuit-cents, però es consoliden al llarg del segle XX, amb una notable presència durant la segona meitat. La complexitat inherent a l'estudi de les expressions artístiques dels paisatges urbans obliga a segmentar l'exposició en cinc etapes diferenciades (fins al realisme, del Modernisme a la Guerra Civil, el període posterior a la Guerra Civil, el gènere històric contemporani i, en darrer terme, les representacions institucionals, acadèmiques i de cinema recents). En tots els casos, convé insistir-hi, es treballa amb una marcada intencionalitat sintètica i generalitzadora. No s'hi poden cercar, en aquest sentit, detalls ni visions especialitzades o concretes.

4.1. Els paisatges de muntanya

Fins al segle XIX, les muntanyes estan escassament representades des del punt de vista artístic. De fet, són considerades un àmbit inhòspit o, fins i tot, una tara. En aquest sentit, Francesc Roma (2005: p. 21-28) detecta com en el segle XVIII Rafael d'Amat, el conegut baró de Maldà, opina que el Montseny «tapa la vista» de Sant Celoni, mentre que Montserrat li fa «feredat en mirar-la». Roma també observa com en el set-cents Bernardo Espinalt diu que Caldes de Montbui està situada en una «hermosa vega, aunque rodeada de montañas». Les frases són clares: l'horta de Caldes és bella, malgrat que sobren les muntanyes del voltant, Montserrat fa feredat i el Montseny no és més que un destorb per a Sant Celoni. Aquesta mena de percepcions pròpies de l'edat moderna canvien de manera rotunda en el segle XIX.

A la primera meitat del segle XIX, durant l'inici de la Renaixença, es posen les bases de l'ideal paisatgístic de la muntanya catalana, en consonància amb l'esperit romàntic general que afecta aleshores el conjunt del continent europeu (Nogué, 2005). En aquest clima cultural, la muntanya esdevé el paisatge essencial que dona sentit a la nació catalana i adquireix un caràcter mític, sagrat i regeneratiu; esdevé símbol de puresa i virginitat, i és considerada l'alimentació eterna del caràcter i la identitat del poble català. La continuació estètica de la Renaixença, ja a finals del vuit-cents, és

Imatge del carrer de Ferran de Barcelona durant el rodatge de la pel·lícula *El perfume* (2006)

el Modernisme, amb el qual s'emfatitzen les al·lusions a la muntanya. Tot i que aquest sorgiment i desenvolupament del sentiment muntanyenc és liderat per manifestacions artístiques, no es poden perdre de vista les activitats excursionistes que es generalitzen en la societat catalana de manera progressiva al llarg del segle XIX –i s'intensifiquen al XX–, les quals estenen socialment la valoració estètica de la muntanya. Excursionisme, literatura i pintura interactuaran mútuament de manera continuada (Iglésies, 1982), reproduint en espiral el sentiment de la muntanya.

Els Pirineus són, sens dubte, el domini territorial més tractat per la sensibilitat romàntica d'enaltiment artístic de la muntanya desenvolupada a Catalunya durant la Renaixença. Ara bé, les muntanyes de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona no s'escapen de la valoració artística i estètica que des del Romanticisme es projecta de manera contundent en la serralada pirinenca. Sobretot, en el cas de tres massissos: Montserrat, Montseny i Sant Llorenç del Munt.

El cas de Montserrat és, segurament, el més revelador de totes les muntanyes catalanes pel que fa a la seva percepció estètica i artística (Roma, 2002). Al segle XIII, la Crònica de Bernat Desclot descriu la muntanya com a «loch fort salvatge e agrest e entra grans muntanyes e feres assetiat», una visió que representa molt bé la idea cultural que es té de les muntanyes abans del Romanticisme. Ara bé, a diferència de les altres muntanyes de Catalunya, la percepció del paisatge montserratí (fins i tot abans que arribi la paraula paisatge a la llengua catalana) es desvetlla ja a l'edat moderna, mentre la resta de serres, turons i muntanyes encara són percebuts com a àmbits inhòspits uns quants segles més. En el marc de les representacions corogràfiques del segle XVI d'Anton van den Wyngaerde, Montserrat és una excepció, en la mesura que és l'única muntanya que el dibuixant representa com a tal. D'acord amb l'estudi de Richard L. Kagan (1986), Van den Wyngaerde aborda sempre ciutats i pobles i els seus entorns, amb poques excepcions (l'albufera de València, l'entorn de Valsain o el Peñón de Vélez de la Gomera, així com Montserrat), de manera que els pocs àmbits no urbans representats han de considerar-se veritablement rellevants i valorats.

Richard L. Kagan (1986) emparenta la representació de Montserrat –que no dubta a qualificar de «muntanya santa»– amb l'enaltiment que n'havien fet o en feien molts viatgers contemporanis. Al seu torn, Francesc Roma (2002) revisa les manifestacions que, a par-

Vista de Montserrat d'Anton Van den Wyngaerde, gravat del segle XVI

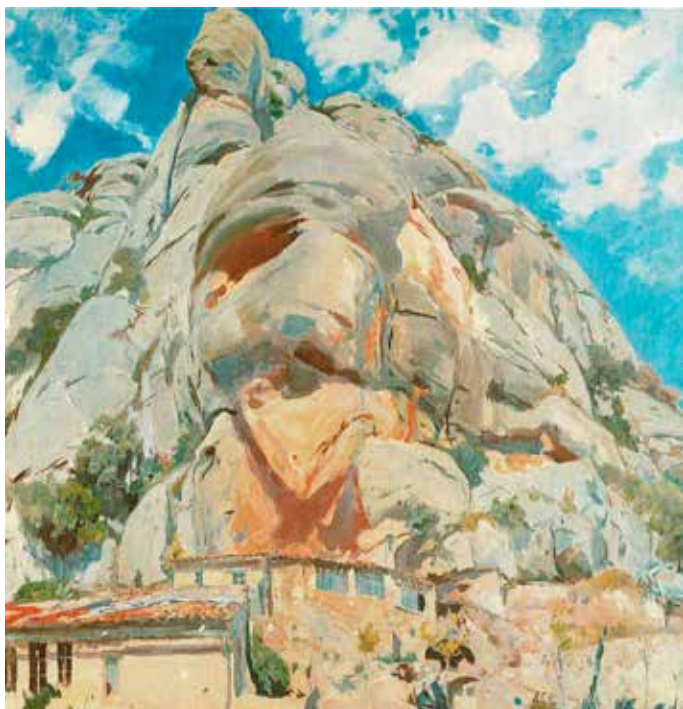
Montserrat segons Andrés de Carvajal (1687), imatge de l'esquerra, i Francs Gazan (1699), imatge de la dreta

tir del Renaixement, van desenvolupant el paisatge montserratí i fent que la muntanya sagrada de Catalunya esdevingui una mena de «paradís» simbòlic. Durant l'edat moderna, «les muntanyes en general causen horror, excepte Montserrat» (Roma, 2005: p. 47). Els gravats d'Andrés de Carvajal de 1687 i de Francs Gazan de 1699 posen de manifest la valoració que es té de la muntanya al segle XVII: lluny de representar-se de forma figurativa, l'expressió artística està al servei dels valors religiosos que s'hi associen. El desvetllament del paisatge montserratí *avant la lettre* s'ha de relacionar, per tant, amb raons d'ordre espiritual.

Quan es prodiga a l'inici del segle XIX la sensibilitat romàntica, Montserrat es representa de forma més realista que als gravats del XVII, però sempre amb una cobertura de reelaboració estètica. És el cas de la visió absolutament romàntica que fa de la muntanya el considerat com a millor representant de la pintura paisatgística romàntica catalana, Lluís Rigalt (Barcelona, 1814-1894): la topografia alterosa del pla de Montserrat s'elideix, com si no hi fos, i tota la composició, fins i tot el pont del Diable, es posa al servei de Montserrat que, encara que fantasmagòrica, és l'indubtable punt focal del quadre. Així, Montserrat, a mig camí del cel i de la terra, potser recordant el sentit religiós cristià de la muntanya en la cultura catalana, s'aixeca just per sobre d'una línia horitzontal que representa l'horitzó.

En la mesura que el Romanticisme és el punt d'arrencada del desvetllament de la valoració de la muntanya, Montserrat és un paisatge plenament incorporat per la nova sensibilitat, amb el benentès que –a diferència de la resta de muntanyes– ja havia estat objecte d'elaboracions artístiques anteriors. Montserrat no ha parat mai de ser una muntanya representada, tal com explica Francesc Fontbona (1997) en analitzar la pintura dels segles XIX i XX. Es pot subratllar que es dona una gran quantitat de representacions pictòriques pels volts de 1931, quan se celebra el concurs «Montserrat vist pels artistes catalans» i es reuneixen 323 obres dels més destacats artistes contemporanis. Fins i tot el pintor Joaquim Mir (1873-1940), que no es caracteritza precisament per la representació de muntanyes, hi participa fora de concurs, de manera que contribueix a l'acumulació de mirades a Montserrat 5. Sigui com vulgui,

Quadre de Joaquim Mir titulat *Els sants obradors* (1931).
Museu de Montserrat

80

la nòmina d'artistes que han abordat Montserrat és extensíssima, com per exemple el quadre de Manuel Capdevila (1910-2006).

Únicament un moviment artístic sembla poc inclinat a incorporar el sempitern motiu montserratí a la seva producció estètica: el noucentisme. Desenvolupat com a atac al Modernisme a l'inici del segle xx, el noucentisme propugna la cerca de l'objectivitat, la raó i la mesura. D'aquesta manera, el noucentisme rebutja les visions grandioses i magnífiques de la muntanya pròpies del Modernisme o del Romanticisme i proposa uns referents paisatgístics clàssics i mediterranis, dominats per la serenitat, que s'associa a la plana o al litoral. Un dels referents vinculats al noucentisme (tot i que no es pot adscriure sense matisos a aquest moviment artístic) és Josep Pla (1897-1981), el qual, en el fragment següent, denota clarament la valoració noucentista respecte a Montserrat:

«Mentre us feu la clenxa, segons sigui la disposició del mirall de la celda [sic] sinistra, podeu contemplar les muntanyes. El dia que les vaig veure per primera vegada convidava a tenir imaginació: feia sol, el mirall era irisat, hi havia tots els colors i totes les ombres. Em semblà que em trobava davant d'un plat de menuts de gallina monstruosos. Aquelles formes, de vegades erectes i aspres, de vegades flàccides o turgents, foren per mi una estranya revelació. Montserrat és el present que la geologia ha fet a Catalunya. És un present que no ens el mereixiem. Montserrat és una berruga sobre la cara més aviat agradable de Catalunya.

Per aquesta berruga hi havia alguna solució? Crec que sí. Tot consistia en donar-li l'esquena o si voleu en mirar Catalunya de perfil.» (Pla, 1926: p. 89).

En un altre passatge de la seva obra, Josep Pla posa uns mots similars –idèntics en més d'una frase– en boca de Francesc Pujols. La ironia respecte al paisatge de Montserrat és encara més fina.

«Aquestes formes –digué Francesc Pujols– no em diuen res. En realitat m'agraden poc. Doneu-me paisatges amb arbres, ben ordenats, rics. Davant aquesta geologia, sovint em sembla trobar-me davant d'un plat de menuts de gallina monstruosos. Aquestes formes, de vegades erectes i turgents, de vegades flàccides i desmaiades, m'empipen. És el present que la geologia ens ha fet. Ha creat aquesta monstruositat, aquesta berruga, a la cara més aviat agradable del país. Què hi farem! Ara, ¿s'imagina la quantitat d'intel·ligència que es necessita per a haver posat, enmig d'aquestes estranyes muntanyes, un gran monestir, per a haver-hi posat a sobre, flotant, una llegenda imprecisa i boirosa? Que avui Montserrat tingui una gran atracció és perfectament comprensible. La creixença de Barcelona i de l'àrea industrial, la necessitat de crear sensacions a les famílies que viuen en pisos, fa que l'anada a Montserrat sigui infal·lible. És un centre d'atracció vastíssim. Ara: l'important és haver creat, enmig d'aquestes muntanyes tan estranyes, un monestir benedictí que es dedica a cantar, a estudiar i a fer la vida contemplativa. Aquest encadellat de la geologia i de l'antigeologia, tan ben trobat, s'ha projectat a tot el país i més enllà del país. Montserrat és l'únic lloc del país en què la gent arriba «amb un estat d'esperit», sigui quina sigui la posició religiosa que hom tingui.» (Pla, 1968: p. 489).

El Montseny respon millor al patró del paisatgisme muntanyenc català que no pas Montserrat, que, com hem vist, és un cas excepcional atès el seu desvetllament prematur. En efecte, la sensibilitat pel Montseny apareix en el segle xix, i permet l'eclosió de tot un seguit de manifestacions artístiques que converteixen aquesta muntanya en una de les més enaltides del país. De fet, el Montseny se cita ja l'any 1833 en la fonamental «Oda a la pàtria» de Bonaventura Carles Aribau (1798-1862), composició iniciàtica i desfermada de la Renaixença (Aribau, 1983). Després, multitud de literats de variades adscripcions estètiques el tracten els decennis següents: Jacint Verdaguer (Aires del Montseny de 1901), Joan Maragall, Josep M. de Sagarra, Santiago Rusiñol, etc.

«La pàtria»

«Adéu-siau, turons, per sempre adéu-siau,
oh serres desiguals, que allí, en la pàtria mia,
dels núvols e del cel de lluny vos distingia,
per lo repòs etern, per lo color més blau.
Adéu, tu, vell Montseny, que des ton alt palau,
com guarda vigilant, cobert de boira e neu,
guaïtes per un forat la tomba del Jueu,
e al mig del mar immens la mallorquina nau. [...]

(Bonaventura Carles Aribau, 1833)

Més enllà de la Renaixença i del Modernisme, les intenses manifestacions literàries respecte al Montseny inclouen fins i tot el moviment noucentista, com hem vist gens procliu a la sensibilitat paisatgística de la muntanya. Així, hi ha la poesia de Guerau de Liost, pseudònim de Jaume Bofill i Mates (1878-1933), un dels primers

autors que dedica un llibre de poemes al Montseny, *La muntanya d'ametistes*. Aquest autor es distancia de les descripcions modernistes o romàntiques plenes d'una natura amenaçadora, irracional o salvatge i, en canvi, trasllueix l'ordre d'una natura endreçada pel poeta; el sonet «Avets i faigs» n'és una mostra evident (Llost, 1985).

«Avets i faigs»

«El faig és gòtic com l'avet.
Mes l'avet puja fosc, aspriu,
sòbries les fulles, el tronc dret,
car és d'un gòtic primitiu.
Mentre el faig, trèmul, somriu
amb son fullatge transparent
on l'esquirol hi penja el niu,
car és d'un gòtic floreixent.

L'avet és gòtic com el faig.
Són les agulles dels cimals
on de la llum s'hi trenca el raig.

Són les agulles sobiranes
de les eternes catedrals,
immòbils, pàl·lides, llunyanes.»

(Guerau de Liost, 1908)

Marià Manent i Cisa (1898-1988) és un altre autor que, des d'una sensibilitat classificable de noucentista, s'aproxima al Montseny. En els seus dietaris memorialístics, el Montseny té molta importància (Tort, 2007). Entre ells es poden destacar *Monts eny. Zodíac d'un paisatge* (1948) i *El vel de Maia* (1975), que en part reelabora l'anterior.

«21 de juny de 1924. La silueta del Montseny, vista des del collet de casa, és solemne però a mesura d'home. No aclapara pas, com els grans cims. Les bagues la vesteixen fins arran de carena, amb ondulacions i unides flonjors com de molsa. Les terreres o rossoles que s'hi veuen entremig són d'un to d'espígol molt pur. La carena és nua, amb qualitat de llom de camell; o bé la decoren taques d'herba que, a sol ponent, són delicioses.» (Manent, 1978: p. 133).

En el camp de les arts plàstiques, es pot destacar la sèrie de quadres del Montseny de Marià Pidelaserra (1877-1946). L'estiu de 1903 aquest pintor es retira tot sol a la muntanya, concretament a l'ermita de Sant Segimon. De l'estada resulten unes representacions puntillistes molt conegudes, que són l'única manifestació d'aquest estil en l'art català i que, com a tals, s'insereixen dins de l'impressionisme que trenca ja plenament amb la tradició pictòrica del vuit-cents.

Pel que fa a Sant Llorenç del Munt, aquesta és una muntanya artísticament «descoberta» amb posterioritat al Montseny i a Montserrat. Probablement, el seu primer pintor és Joaquim Vancells (1866-1942), qui, encara que nascut a Barcelona, desenvolupa la seva carrera pictòrica a Terrassa. En el cas de Sant Llorenç, la contribució de l'excursionisme de Sabadell i Terrassa al coneixement

Quadre de Marià Pidelaserra, Una muntanya. Montseny. Sol ponent-se (1903). © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2017. Foto: Calveras\Mérida\Sagrístà

i la valoració de la muntanya és fonamental, tal com han explicat diversos autors. L'antologia de textos de Joan Tort (1986) posa de manifest de quina manera es va descobrint Sant Llorenç des de mitjan segle xx, amb la valoració correlativa de diversos dels seus elements culturals i naturals, així com el seu gaudi estètic.

«Una darrera ullada al paisatge, que'ns té obsessionats, i deixem la Mata per a enfilel el turó del Montcau. De lluny estant s'hi veu una llarga corrua de punts bellugadissos i, entre ells, les taques virolades de molts colors que perfilen de dalt a baix sa panxa enorme. Són les colles d'excursionistes que'ns precedeixen i, entre ells, les dones ardides que comparteixen amb nosaltres les fadigues i la joia sobirana de la ruta. [...] Ja som dalt del cim del Montcau. [...] Sota la terra que s'atalaia és una fúlgida claredat de llum, com un abrondament de foc que cau del cel i la xopa, fent-la tota daurada. Catalunya des d'allí es fa més gran i més maca, i les motes blanquíssimes dels poblets i viles relluen gloriosament enmig de la fulgència del matí en plena festa.» (Tort, 1986: p. 48).

A més d'aquestes tres muntanyes de la Serralada Prelitoral, d'altres de la regió de Barcelona també han rebut una atenció artística. Un cas particular és Collserola, pel fet de ser el lloc de residència dels darrers dies del poeta Jacint Verdaguer. Sobre aquest fet, Joan Maragall (1860-1911), com a continuador de la valoració estètica de la muntanya de la Renaixença (Tort, 2009), evoca l'absència del poeta a través dels boscos de Vallvidrera i escriu la composició següent:

«Boscos de Vallvidrera»

«Ai, boscos de Vallvidrera!
quines sentors m'heu donat!

Tenia el mar al darrere
i al davant el Montserrat,
i als peus els llocs del poeta
que ja és a l'eternitat.
Més enllà d'altres carenes,
el Pirineu, tot nevat,
i aquell dolç país de França
que deu ser a l'altre costat...
Ai, boscos de Vallvidrera,
quines sentors m'heu donat!»

(Joan Maragall, 1906)

La sensibilitat, per tant, vers les muntanyes iniciada al Romanticisme adquireix volada durant el Modernisme, amb figures com ara Joan Maragall. Tots aquests moviments culturals interactuen contínuament amb el fenomen excursionista. Aquesta sensibilitat s'aprofundeix d'una manera vertiginosa al llarg del segle xx i té un interès fonamental pel que fa al paisatge, en la mesura que connecta amb les successives temptatives de protecció del paisatge que es desenvolupen a la regió de Barcelona. Durant molts decennis les iniciatives protectores es focalitzen només en els paisatges de muntanya, considerats a la pràctica els únics mereixedors de distinció.

En aquest sentit destaca l'enginyer forestal Rafael Puig i Valls (1845-1920), que l'any 1902 proposa implantar parcs naturals a Montserrat, al Montseny i al Tibidabo (Boada, 1995), i que no dubta de qualificar la primera d'aquestes muntanyes com a «joia d'inapreciable valor, única en el món, que és un devesall de natura». Al final de la dècada de 1910, la Societat Ciutat Jardí proposa protegir altra vegada aquestes tres muntanyes (Roca, 1979), perquè

«creu que és hora de determinar les masses de parcs naturals que han de reservar-se». Aquesta proposta rep el suport explícit del món naturalista (Camarasa, 2000: p. 37), que aleshores encara no fa dues dècades que està organitzat al voltant de la Institució Catalana d'Història Natural. Poc més d'un decenni després, el 1932, els germans Rubió i Tudurí (l'arquitecte Nicolau Maria i l'enginyer Santiago) planifiquen un sistema de parcs i boscos reservats que protegeixin aquestes tres muntanyes, més –en el cas de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona– Sant Llorenç, el Garraf i el Montnegre. Respecte a l'entorn immediat de Barcelona en particular, l'enaltiment de les muntanyes és ben palès en les seves pròpies paraules:

«[M]és que no pas els jardins i els parcs de jardineria, ens interesen les reserves de paisatge natural, on l'esbarjo dels ciutadans és més complet i on el poble pot trobar les compensacions sentimentals i higièniques que la vida dura del treball requereix. [...] Tot el massís de bosc del Tibidabo (inepte per a la indústria, per a l'agricultura, per a l'habitatge metoditzada, per al gran tràfec...) [té] una tendència natural a reservar-se ell mateix com a espai lliure, o bosc natural. L'urbanista fa bé de protegir els moviments espontanis de la ciutat i, en aquest cas, allò que la naturalesa proposa i ajuda és bo que l'urbanista ho confirmi. [...] Resumint, resten protegits tots els paisatges i llocs d'esbarjo que el poble necessita, i els boscos que fan la bellesa dels voltants de Barcelona» (Rubió, N. i Rubió, S., 1932: p. 72-73).

En aquest cas, la protecció de les muntanyes de l'entorn immediat de Barcelona clarament entronca amb un lleure de proximitat, i fins i tot amb una profunda consideració estètica d'aquesta muntanya en relació amb Barcelona, com demostra el quadre de Darío de Regoyos, a la imatge anterior, la composició de Joan Maragall suara referida o el conegut poema «Al Tibidabo» d'Àngel Guimerà (1845-1924).

«Al Tibidabo»

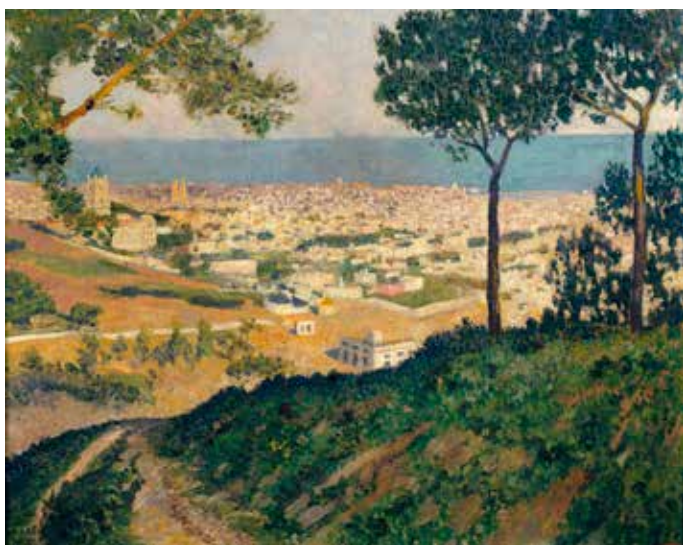
«Al darrere, Montserrat;
al davant, la mar pregona...
Ai, Tibidabo estimat,
miranda de Barcelona!

Tens de dia les abelles
a sota teu treballant;
de nits s'han tornat estrelles
que van per ton cel rodant.
I t'embauma la ginesta
i ajunten sos cants les aus
als bronzes tocant a festa
i al cornejar de les naus!

Oh Tibidabo estimat!...

Déu te do la vida bona
amb aires de llibertat,
miranda de Barcelona!»

(Àngel Guimerà, 1920)

Quadre de Darío de Regoyos, pintor nascut el 1857 a Ribadesella (Astúries) i mort a Barcelona el 1913, L'obra es titula Barcelona des de Vallvidrera. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (2017)
Foto: Jordi Calveras

De fet, no es pot passar per alt que alguns dels primers exercicis de paisatgisme aplicat en la creació de jardins i vinculats al lleure ciutadà es practiquen a Collserola. Aquestes intervencions estan relacionades directament amb la importància que aquest entorn adquireix per a la ciutat de Barcelona.

El 1959-1963, en el primer document que té caràcter oficial respecte a la protecció d'espais de l'àmbit territorial de referència, la Diputació de Barcelona cartografia els mateixos conjunts muntanyosos referits més amunt com a futurs parcs naturals (llevat del Garraf), senyal que la muntanya es continua veient com un paisatge d'excel·lència que cal protegir. Finalment, el 1972 arriba el primer parc natural: Sant Llorenç del Munt, seguit el 1977 pel Montseny. És important assenyalar que una de les persones més involucrades en la ideació de la Xarxa de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona de final de la dècada de 1950 i inici de la de 1960, amb motiu del pla d'ordenació provincial, és Salvador Llobet (1908-1991). Llobet és un geògraf molt destacat de l'escola clàssica catalana que dedica la tesi doctoral (Llobet, 1947), considerada la primera tesi regional defensada com a tal a Espanya, al massís del Montseny, al qual està vinculat familiarment i que coneix com a incansable excursionista que és.

Cartell publicitari del Tibidabo, lloc d'esbarjo dels barcelonins

A partir d'aquests antecedents, la valoració dels paisatges de muntanya que es produeix des del Romanticisme desemboca en una progressiva conscienciació, primer elitista però cada vegada més compartida, a favor de la protecció d'aquests paisatges. Un procés que, al capdavall, condueix –decennis després– que l'Administració els declari espais naturals protegits. L'ecologisme que es consolida a Catalunya durant els anys 1970 contribueix de manera decisiva a la generalització del convenciment que cal protegir les muntanyes. Aquest primer ecologisme és capaç de manifestar la complexitat de les relacions entre valoració de la muntanya, degradació del medi i protecció de la natura, tal com demostra la citació següent, extreta d'una de les publicacions de referència d'aquest ecologisme català incipient: el llibre *Natura, ús o abús?* (primera edició, 1976; segona, 1988).

«Poques muntanyes gaudeixen de tanta popularitat entre la gent excursionista com el massís del Montseny. Per als diversos milions de persones que poblen el Barcelonès, el Maresme, el Vallès, el Baix Llobregat, Osona, la Selva, etc., el Montseny ha estat, és encara, la muntanya per antonomàsia. Per llunyanes o inaccessibles, les serralades pirinenques eren a l'abast de pocs; per massa modestes, les muntanyes litorals no gaudien d'un prestigi excessiu. Però el Montseny, tan alterós, tan a prop, era somniat per tothom. El Montseny es mereix aquest somni, però d'aquí li vénen part dels seus mals.» (Institució Catalana d'Història Natural, 1988: p. 414).

La «natura institucionalitzada» que progressivament es va implantant, en especial a partir de la recuperació de la democràcia al final de la dècada de 1970 i de la dotació de recursos als flamants parcs naturals (que es multipliquen i superen àmpliament la xifra dels cinc o sis que s'esbossaven a les primeres propostes per a l'àmbit territorial metropolità), dona lloc a noves expressions artístiques i, fins i tot, a la implantació de rutes literàries als parcs naturals. Aquestes rutes literàries precisament empenen com a recurs turístic moltes de les manifestacions artístiques dels segles XIX i XX

Fragment d'una fotografia de Kim Castells inclosa en el llibre *He mirat aquesta terra* –títol pres d'un poema de Salvador Espriu– publicat per la Diputació de Barcelona (2002: p. 65). El llibre combina el llenguatge fotogràfic amb el poètic, aplicats als parcs de la regió de Barcelona

que són darrere de la valoració d'aquestes muntanyes, amb l'objectiu de motivar una renovada afluença de visitants.

4.2. Els paisatges agraris

Durant l'època de la Il·lustració (i, en particular, en el marc de la mentalitat fisiocràtica) els paisatges amb dominància de l'agricultura són molt enaltits. Hi ha moltes mostres d'aquesta sensibilitat positiva vers l'agricultura, fetes tant per autors catalans –més amunt s'han apuntat exemples en parlar de l'horror que al XVIII senten alguns d'aquests per les muntanyes– com per escriptors forans. En aquest segon cas, els testimonis del magistrat Francisco de Zamora (1757-1812) i l'agrònom Arthur Young (1741-1820), que visiten Catalunya al final del segle XVIII, revelen una predilecció extraordinària pels paisatges agraris de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona. És el cas, per posar un exemple molt significatiu, de l'agricultura del pla de Barcelona, avui desapareguda, que es descriu amb tot luxe de detalls i amb un goig evident per part d'ambdós autors:

«No es fácil explicar la hermosísima vista que se descubre desde este punto [Collserola], pues viéndose todo el corregimiento de Barcelona, desde Montgat a Castell de Fels, y en esta llanura la ciudad de Barcelona y los muchos pueblos, casas de campo, prados llenos de lienzos, árboles, sembrados, viñedos, huertas, etc., y terminando su costa en el mar, hace un conjunto superior a toda explicación, más propio de una pintura poética que de una narración.» (Zamora, 1973: p. 32).

«De cop ens vam trobar al bell mig d'una campanya regada i tan admirable [rodalia de Barcelona, de camí vers el Maresme], que és, sospito, la que haurà valgut a la província la gran reputació que té. Els conreus són a tocar, indefectiblement, i són objecte d'una gran cura. Ni rastre de guarets; al contrari: encara no s'ha tret una collita que ja en comença una de nova» (Young, 1970: p. 81).

En el segle XVIII, aquesta valoració tan enaltidora de l'agricultura es troba sobretot en els textos de viatgers i en els dietaris –o indirectament en la cartografia–, però no en la pintura (que, de fet, encara no ha generat a Catalunya el gènere paisatgista) ni en la literatura en sentit estricte. Aquestes valoracions tan magnífiques han arribat a imbuir determinats estudiosos contemporanis d'aquella època, fins al punt d'afirmar que:

«En aquell últim quart del segle XVIII, el paisatge del Pla feia goig amb el caseriu de mansions senyoriales, torres, masies i masets, entre conreus de tota mena i abundor d'arbres fruiters.» (Vila, 1968: p. 580).

Ara bé, les manifestacions artístiques de les primeres dècades del segle XIX introdueixen un silenci contundent vers els paisatges agraris. Així, el pintor paisatgista romàntic Lluís Rigalt (1814-1894) retrata les muntanyes i els monuments (clàssics o medievals), sovint imaginant-los o exagerant-los, però omet els elements agraris. De la mateixa manera, la Renaixença –i el posterior Modernisme– enalteixen i consideren més bells els paisatges de muntanya, sense mostrar gaire atenció vers els paisatges agraris.

Quadre de Lluís Rigalt (aprox. 1870) on retrata Montserrat però omet els paisatges agraris. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (2017) Foto: Calveras\Mérida\Sagrístà

En canvi, la sensibilitat noucentista que es desenvolupa a l'inici del segle XX implica un canvi radical de cànon estètic (Nogué, 2005). La predilecció per la muntanya dona pas a una valoració dels paisatges humanitzats, culturals, construïts, etc., entre els quals es troben els paisatges agraris. Dos pintors, ambdós del Garraf, transmeten molt bé la nova sensibilitat. D'una banda, el pintor Joaquim Sunyer (1874-1956), amb *Pastoral* (1911), considerada la síntesi de l'ideari paisatgista noucentista i dominada per una atmosfera serena i plàcida; tot i tractar-se d'una obra al·legòrica, la representació –clarament influenciada per Cézanne– inspira un paisatge mediterrani català, molt humanitzat, com el que hi havia a l'inici del segle XX al Garraf. D'altra banda, Enric Cristòfor Ricart (1893-1960), famós gravador, s'inscriu també clarament en els plantejaments noucentistes, amb composicions que transmeten sobrietat i contenció. Les seves pintures sobre la verema sintetitzen molt bé els elements del paisatge vitivinícola penedesenc, sovint amb marcadors directes que permeten situar els quadres al Penedès més litoral (al Garraf): les vinyes, la masia, les oliveres, les feixes, el mar, etc.

El primer terç del segle XX és un moment especialment fecund per a representacions de motius agraris i rurals a la pintura catalana. L'etapa vallesana de Joaquim Mir (1873-1940), entre 1914 i 1921, probablement la menys coneguda d'aquest gran paisatgista de l'art català, n'és una bona mostra (Miralles, 2009). També el paisatge agrari vallesà és pintat per Manuel Martínez (1872-1945) i pel conegut com a pintor dels palls: Joan Vila i Puig (1890-1963). Cap d'ells es pot adscriure als cànon noucentistes referits fins ara –l'al·legoria simbòlica–, i, d'altra banda, ja incorporen clarament tècniques dels corrents europeus de l'època, com ara l'impressionisme. Sigui com vulgui, tots aquests pintors representen amb una renovada energia els paisatges agraris de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona.

Enric-C. Ricart. La Verema. Biblioteca Museu Víctor Balaguer. Vilanova i la Geltrú

En el camp de la literatura, l'estètica noucentista es reflecteix en composicions poètiques plenament rurals de paisatges de l'actual regió de Barcelona, com ara la següent de Josep Carner (1884-1970), referida al Vallès:

«Com el Vallès no hi ha res»

«Ai casa tan camperola,
Déu me la guardi de mall!
A l'eixida, tota sola,
veig una malva reial.

Al safareig, de basarda,
hi frisa la llum que mor;
allà és bo, caient la tarda,
berenar d'un préssec d'or.

Travessa l'horta de seda,
riera de volts divins,
cenyida de pollancreda
i ungida de quatre pins.

De canyes és envoltada
una aigua amb son catussol;
jo veig tota l'estelada
caiguda en el reguerol. [...]

(Josep Carner, 1936)

Pel que fa a la prosa, Josep Pla (1897-1981), un autor que es pot emmarcar en certa mesura en la sensibilitat noucentista, escriu una gran quantitat de textos sobre els diferents territoris metropolitans. En molts d'ells l'agricultura apareix sempre com la clau de volta de la interpretació de cadascun d'aquests territoris. Tot i que Pla neix a l'Empordà i dedica la major part de la seva obra a la comarca natal, la seva «diabòlica mania d'escriure» motiva

que pràcticament no se li escapi cap dels territoris que formen Catalunya, en particular en la seva popular Guia de Catalunya (publicada per primera vegada en llengua espanyola el 1961, traduïda després al català i reeditada desenes de vegades). Convé subratllar que, a cada comarca que aborda, Josep Pla li associa un paisatge característic, pràcticament sempre rural (i, en particular, agrari). D'aquesta manera, Pla «crea» diversos paisatges agraris comarcals. Atesa la popularitat que adquireix l'obra de Pla, es pot sostenir que tota aquesta «creació» ha contribuït significativament a la fixació en l'imaginari col·lectiu de les imatges rurals i agràries com a constitutives de les diferents comarques de l'actual Regió Metropolitana de Barcelona. Tot seguit s'exposen unes citacions planianes que representen l'univers de paisatges agraris tractats per la ploma de l'autor, referits al Maresme, el Vallès, el Baix Llobregat i el Penedès, respectivament:

«I després hi ha el Maresme: la terra, la falda de terra que baixa dolçament cap a mar des dels pujols de perfil ondulat, sobre els quals es retallen, a l'hora baixa, les siluetes d'uns pins despentinats. Terra pobra i pedregosa en els punts alts –terra de vinyes–, esdevé, quan la corba s'allarga fins al mar, una horta d'una vasta i intel·ligent fertilitat. [...]

«Des de les Mataró potatoes a la mongeta blanca de Malgrat, des dels pèsols dolços a les ferruginoses bledes, des del bròquil pompós a les albergínies morades, a les saborosíssimes faves, als tomàquets de pera, a l'escarola tendra i arissada, ¿què no produeixen en grans quantitats aquestes hortes del Maresme? La terra hi està admirablement cultivada. Cada any hi són observables les millores. Quan hi passo, sento l'orgull de formar part d'un país on la gent sap cultivar la terra.» (Pla, 1968: p. 179).

«El Vallès Oriental és una autèntica simfonia domèstica. Sobre el paisatge fi, una mica prim, lleuger, del país, hi ha una incomptable quantitat de cases, més o menys de pagès –la terra s'hi troba molt repartida–, dedicades principalment a les vaques de llet, a l'avi-cultura i a la canillera. Després del que acabem de dir, ningú no trobarà estrany que l'esdeveniment més important de la comarca sigui el mercat setmanal de Granollers, que, com tothom sap, s'hi celebra sense fallar cada dijous.» (Pla, 1976: p. 808).

«La vall constitueix un vastíssim fruiterar, importantíssim a Catalunya. S'inicia a ponent del Prat i puja fins a Martorell; forma el jardí més prodigiós d'arbres fruiters que el país pot presentar. El regadiu queda arrastellat vora els marges del riu, i la densitat arbòria hi és admirable. Si el visiteu per la primavera, és un paradís terrenal. Les terres de la riba dreta són les més fèrtils: hi trobareu a milers les pomeres i pereres. Això no obstant, les característiques d'aquest meravellós riberal d'horta, com a tot el país, vénen donades per la diversitat; hi abunden els cirerers, els pruners, les nespreres, les maduixeres, els presseguers i els albercoquers, gairebé sempre de costat amb els conreus hortícoles, farratges i de cereals. Ací, hi trobareu les més altes qualitats de la fruita a Catalunya: la pruna clàudia, els préssecs anomenats gavtxos i benvinguts, que són insuperables.» (Pla, 1976: p. 947-948).

«Quan contempleu la comarca del Penedès des de les parts elevades de la contrada i veieu l'immens faldar de terra coberta de

vinyes inclinades de nord a sud, en una davallada d'una suavitat prodigiosa, us sembla trobar-vos en un dels indrets més nobles del país, gairebé sublimats per la intel·ligència, la tenacitat i el treball humans. El conreu de la vinya cobreix tot l'extens aiguavessant, això vol dir que no hi ha ni un metre de terra que no hagi estat objecte d'una atenció superior a un esforç purament mecànic. La densitat humana hi és perceptible. [...] Heus aquí un gran paisatge. Mai no cau en l'elegància, però es manté permanentment en la solidesa, en la utilitat i en la gravetat. És un paisatge que només podeu concebre a base del conreu de la terra en una de les seves formes més intel·ligents. El conreu de la vinya dona senyoria: una senyoria pràctica, una mica a peu pla, eficaç.» (Pla, 1976: p. 1025).

Aquesta prosa planiana capaç d'identificar cadascuna de les comarques catalanes amb un paisatge agrari discorre força en paral·lel a l'esforç que fa la geografia clàssica catalana, singularment Pau Vila (1881-1880) i Salvador Llobet (1908-1991), per caracteritzar aquestes mateixes comarques. En la cerca de l'ordre territorial de cadascuna de les contrades, l'agricultura s'eleva a element definidor de les particularitats comarcals, igual que s'esdevé en la tradició geogràfica francesa d'arrel vidaliana (Buttimer, 1971), en què s'emmiralla la catalana. En alguns fragments –que, alhora que geogràfics, es poden considerar també literaris–, el geògraf Salvador Llobet caracteritza el paisatge maresmenc de manera magistral, i el geògraf Pau Vila fa correspondre els matisos paisatgístics de la plana vallesana amb la diversitat agrícola:

86

«El paisaje [del Maresme], en su conjunto, tiene una magnífica belleza sin grandes contrastes ni relieves abruptos. Suaves laderas montañosas, cubiertas de bosques en lo alto; lomas vinícolas con la cresta que se dirige hacia el mar, valles fertilizados por torrentes que separan las llanuras unas de otras, llenas de variados cultivos; estos valles se abren a veces frente a la costa, con poblaciones muy próximas entre sí en la orilla marítima y en el interior de estos. Un sol magnífico, que la mayor parte de los días ilumina la comarca y un aire cargado de humedad, que aleja los diferentes planos del paisaje, redondea las aristas de las lomas y vela los contornos de las crestas montañosas.» (Llobet, 1955: p. 24-25).

«El Vallès Oriental, més planer, més plujós i de terrenys més fèrtils, és cerealístic. El blat hi té privadesa i li fan costat l'ordi, la civada i el morenc, demés, hi abunden els farratges així de secà (trepadella, veces) com de regadiu (alfals, bleda-rave). La vinya s'enfila pels turons. A les terrasses riberenques s'estén l'horta, que alterna molt sovint amb quadres farratgers, sobretot a mesura que s'allunya de les poblacions; generalment horts i farraginals són regables, però també es refien de la pluja. Hi ha arbres fruiters escampats per camps, horts i vinyes, sense constituir conreu propi, si no és algun avellaner, que fa pensar en el Camp de Tarragona.

«En canvi, al Vallès Occidental, més trencat i menys humit, la vinya, agermanada amb l'oliverar, té la supremacia; l'oli d'Olesa té una anomenada tradicional. Entre aquests dos conreus s'intercala el blat, que completa ací, com per totes les terres properes al nostre mar, la trilogia alimentosa mediterrània. A causa d'una menor altura de les precipitacions i d'ésser enfonsades les canals de les aigües, els horts escassegen, així com també els fruiters, si no és a les vores del Llobregat, a Olesa i a Castellbisbal, que han d'assortir el mercat de Terrassa, així com les riberes del Besòs proveeixen el

de Sabadell, que no es pot refiar gaire de la cinta hortícola del Ripoll. Avui, però, aquestes col·laboracions veïnes, amb la creixença de la població, no basten. Pels borns de la depressió els conreus s'endinsen i s'enfilen tant com poden.» (Vila, 1930: p. 206-207).

Els paisatges agraris de les comarques metropolitanas trobats, caracteritzats i individualitzats per Josep Pla o per la geografia clàssica catalana s'han transformat, però, de manera inexorable. Aquesta transformació és profetitzada per Salvador Llobet, que el 1955, en les conclusions de la seva geografia agrària del Maresme, preveu que «si bé de moment que el creixement urbà s'apoderi de les millors terres de la part costanera és un perill petit, la contigüitat del Maresme a Barcelona pot fer témer un creixement desmesurat». Des del punt de vista artístic, la transformació radical dels paisatges agraris de la Regió –bona part dels quals han desaparegut– ha creat un sentiment de desassossec que es pot comprovar en moltes manifestacions culturals. Així, Josep Pla mateix, pocs anys abans de morir, recorre la Vall Baixa del Llobregat i escriu el fragment següent:

«El pla del Llobregat és cada dia més desconegut. Quantes fàbriques! Quan jo anava a Martorell, el pla del Llobregat era un país feliç, mesocràtic i agradable. Ara deu ser d'una complicació terrible i mortífera. No hi ha dubte: progressem!» (Pla, 1979: p. 211-212).

Durant força anys, alhora que els espais agraris van reduint llur superfície, es produeix una crisi de les representacions artístiques associades als paisatges agraris. Tanmateix, darrerament es detecta una revifalla de l'interès pels motius agraris en la creació paisatgística de la Regió Metropolitana de Barcelona, atribuïble a raons múltiples. En especial en aquelles comarques en què es generen discursos a favor de la protecció dels espais agraris que queden, les manifestacions de diversa mena del paisatge agrari es multipliquen. Entre aquestes noves representacions, es poden destacar els esforços institucionals per sistematitzar els valors dels paisatges agraris.

A més de les representacions institucionals, destaquen altres iniciatives artístiques vinculades als paisatges agraris. És el cas, per exemple, d'exposicions de pintura com «Vinyes del Penedès», de M. Antònia Soler; el congrés d'Art i Paisatge Vitivinícola que des de l'any 2007 promou manifestacions de *land art* instal·lades al municipi de Subirats; o les peces artístiques de l'exposició itinerant «La vinya dels sentits», instal·lada originalment a Lavern i després al Vendrell i a Vilafranca del Penedès. En el cas del Penedès, aquesta renovada activitat artística al voltant del paisatge agrari està sent en part catalitzada per Vinseum (Museu de les Cultures del Vi de Catalunya), que pretén precisament contribuir al reconeixement del paisatge.

En relació amb el cinema, tot i que els paisatges urbans són els que han estat majoritàriament utilitzats en els rodatges duts a terme a la Regió Metropolitana de Barcelona, els paisatges rurals i naturals també han estat escenari de pel·lícules, entre elles *Pa negre* (2010) d'Agustí Villaronga, amb diverses escenes rodades als boscos de la vall de Santa Fe i als paratges del municipi de Cànoves i Samalús. El paisatge del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac ha servit de localització per gravar *Pa negre* i una altra pel·lícula, *Bruc, la llegenda* (2010) de Daniel Benmayor. Aquesta última

Fotograma de la pel·lícula *La plaga* (2013), de Neus Ballús

també mostra uns plans magnífics de les imponents columnes de pedra de la muntanya de Montserrat on es van rodar les seqüències de persecució i una de les derrotes de l'exèrcit de Napoleó.

Els paisatges agraris de l'extraradi apareixen a *La plaga* (2013), dirigida per Neus Ballús. La pel·lícula narra cinc històries aparentment inconnexes que es creuen a la perifèria de Barcelona, concretament als entorns de Gallecs, per construir un retrat de la vida que bull als afores de les grans ciutats, entre camps, autopistes i polígons industrials. Un altre film amb escenes, en aquest cas de la zona de la Garriga, Barcelona i Rubí, és *Incerta glòria* (2017).

4.3. Els paisatges urbans

De les primeres expressions artístiques al Romanticisme i el realisme

Les primeres representacions pictòriques conegudes de Barcelona daten de l'inici de l'edat moderna. Són vistes obliqües amb intenció realista. S'hi tendeix a realçar molt el recinte urbà respecte al pla de Barcelona, que apareix pràcticament reduït a la mínima expressió. Alhora, el sector de l'actual Raval inclòs per la muralla de Pere III dins del recinte urbà, com que no està urbanitzat, hi sol figurar també infrarepresentat respecte a la seva superfície real, com la resta del rodal del pla de Barcelona. Mentrestant, la taca urbana adquireix unes dimensions desorbitades. Es pot deduir que la minimització dels espais oberts i la representació a la màxima expressió de la superfície construïda pretén realçar la magnificència de la ciutat. Aquesta interpretació és especialment vàlida al dibuix d'inici del segle *xvi* i també a les vistes d'Anton van den Wyngaerde de 1563: una des del mar i una altra des de Montjuïc. Ara bé, en la representació de Barcelona de 1572, de Joris Hoefnagel (1542-1600), les proporcions intramurs són més realistes i el Raval ocupa la porció real; per bé que, a excepció de les hortes de Sant Bertran representades amb força detall, el rodal del pla de Barcelona també és molt petit respecte a la realitat. Sigui com vulgui, en els tres casos, les esglésies i les muralles, totes elles ostensiblement exagerades respecte a les seves dimensions reals, són les fites més marcades del paisatge urbà, de manera que es poden llegir com a atributs simbòlics de la ciutat. Convé subratllar que en les representacions modernes Montjuïc és un punt privile-

giat d'observació, una perspectiva que es trobarà en multitud de manifestacions artístiques posteriors.

Des d'aquestes primeres representacions fins als quadres urbans del segle *xix*, ja amb una marcada intenció paisatgista, s'esdevé un llarg període en què no sovintegen gaire les vistes de la ciutat. Així, durant els segles *xvii* i *xviii* més aviat hi ha representacions parcials de determinades celebracions o bé de racons concrets, sobretot monumentals, i es troba més cartografia que no pas pintura. Ja en el si de la sensibilitat romàntica que es consolida a inici del vuit-cents, es pot exemplificar la tendència a la representació de monuments amb la bella vista de Sant Pau del Camp, de 1820 del fotògraf Girault de Prangey (1804-1892), plenament romàntica, ja que es tracta d'un monument medieval abandonat i en ruïnes.

El segle *xix* representa l'eclosió de la representació dels paisatges urbans. Els primers paisatgistes catalans, el romàntic Lluís Rigalt (1814-1894) o el realista Ramon Martí Alsina (1826-1894), testimonien les transformacions que viu Barcelona a mitjans del vuit-cents. El primer tracta molt poc el paisatge urbà, però té alguna representació de la ciutat, en què es retrata la presència de barraquisme en la zona que aleshores està esdevenint Eixample, una aproximació temàtica que sembla més realista que no pas romàntica. Martí Alsina, en canvi, pinta ja molts més quadres urbans. En ells es pot comprovar el ritme de la ciutat, per exemple amb la representació d'edificis històrics desapareguts. És el cas d'una pintura d'influx encara romàntic que testimonia una església avui inexistent a l'entorn de l'actual plaça de Catalunya.

El mateix Martí Alsina mostra bé l'evolució que va produint-se en la representació pictòrica dels paisatges urbans: d'una certa preocupació per continuar abordant monuments, com seria propi del Romanticisme, es va transitant cap a la pintura d'escenes quotidianes, en què el paisatge cada vegada s'utilitza més com a mitjà per expressar les condicions de vida de la població, perspectiva habitual del realisme. Així, en la coneguda pintura del passeig del Born de 1866, la part anterior de Santa Maria del Mar –monument per excel·lència de la Barcelona medieval– s'intueix al fons de la composició, però el protagonisme és de la gent, en un primer pla, tal com es pot veure a la següent imatge. Els monuments deixen de ser els elements determinants i passen a ser-ho les persones. De tota manera, el gust pels paisatges amb ruïnes monumentals històriques mai no s'ha aturat des del Romanticisme, no només amb les generacions postromàntiques o neoromàntiques, sinó fins avui dia. Dins del neoromanticisme, per exemple, es pot esmentar Modest Urgell (1839-1919), deixeble de Martí Alsina, que representa les esglésies de Sant Pere de Terrassa amb un marcat regust romàntic, immers en la seva habitual atmosfera trista i misteriosa.

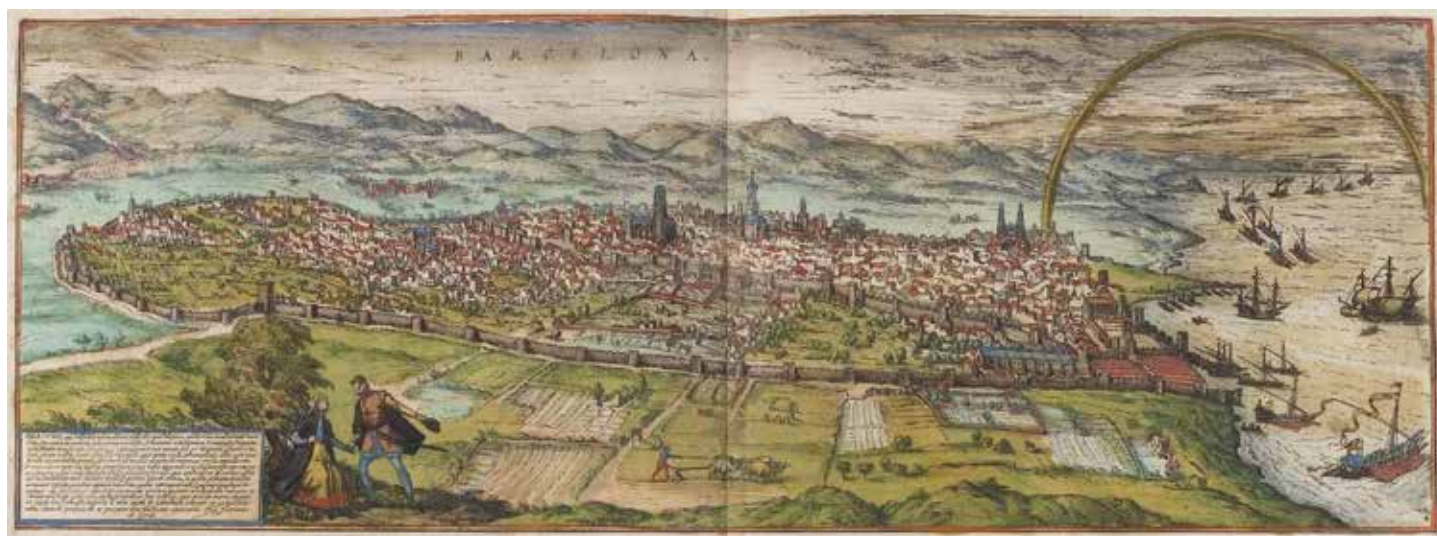
En el pas del Romanticisme al realisme sembla que té una importància destacada l'aparició de la fotografia. La primera que es produeix a Espanya, de l'any 1839, és de l'editor Ramon Alabern (1810-1868), i retrata precisament un paisatge urbà barceloní: la Llotja i els porxos d'en Xifré, al pla de Palau. Tres anys després de la primera fotografia, es fa una instantània del pla de Barcelona, que és considerada la «primera panoràmica real de la ciutat» (Vila, 1968: p. 605). En aquesta vista es poden distingir el nítid perfil

88

Les dues vistes de Barcelona d'Anton van den Wyngaerde (1563)

Vista de Barcelona de Joris Hoefnagel (1572)

Ramon Martí Alsina va pintar el Born en aquest quadre titulat *Born Vell* (1866). © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (2017)
Foto: Calveras\Mérida\Sagristà

industrial de Gràcia, l'espai obert en què s'edificarà l'Eixample i la taca urbana bigarrada de Ciutat Vella.

El realisme és un període especialment intens pel que fa a la representació de paisatges urbans. No només a càrrec de Martí Alsina, com s'ha dit, sinó també per l'escola lluminista, activa tot al llarg del darrer terç del segle XIX i considerada pels crítics un avanç de l'impressionisme. L'escola lluminista, que mostra una gran preocupació per representar la llum, centra la seva activitat a Sitges, però també sovint representa paisatges de la ciutat de Barcelona. El tema *L'Estació de Sitges*, del pintor Joan Roig i Soler (1852-1909), un dels insignes representants del lluminisme sitgetà, reflecteix aquesta ànsia per representar la llum. També el conegut com anecdotisme és una manifestació pictòrica destacable derivada del realisme, que es caracteritza pel retrat d'escenes de la societat burgesa o també de les capes populars, amb una marcada voluntat de preciosisme. Romà Ribera (1838-1845) representa bé l'anecdotisme realista barceloní, amb quadres d'escenes quotidianes del carrer.

En el cas de la literatura, i d'acord amb les interpretacions d'autors de referència com ara Jordi Castellanos (1997) o Carles Carreras (2003), el Romanticisme i la Renaixença són sensibilitats que escassament propicien l'atenció cap a la ciutat, sinó que més aviat es prodiguen, com hem vist en els apartats anteriors, en els àmbits rurals, en particular els de muntanya. Una de les escasses excepcions de discurs romàntic cap a la ciutat és l'«Oda a Barcelona» de Jacint Verdaguer (1845-1902) escrita l'any 1883. Mitjançant una refinada sensibilitat romàntica, Barcelona és emparentada amb el Pirineu i amb les muntanyes del seu voltant, que el poeta –de manera profètica– endevina que seran escalades pel creixement urbà. En qualsevol cas, l'Oda a Barcelona (Verdaguer, 1958) és una composició única dins del panorama literari romàntic.

«Oda a Barcelona»

[...] L'alt Tibidabo, roure que sos plançons domina,
és la superba acrópoli que vetlla la Ciutat;
l'agut Moncada, un ferro de llança gegantina
que una nissaga d'herois clavada allí ha deixat.

L'estació de Sitges, quadre de Joan Roig i Soler (1882), pintura a l'oli sobre taula. Museu del Cau Ferrat, Sitges. Fons Cau Ferrat, núm. inv. 11.084. © Arxiu fotogràfic del Museu del Cau Ferrat (Consorti del Patrimoni de Sitges)

Els sien, ells, los termes eterns de tos eixamples;
dels rònecs murs a trossos fes-ne present al mar,
a on d'un port sens mida seran los braços amples
que el puguen amb sos boscos de naus empresonar.
Com tu devoren marges i camps, i es tornen pobles
los masos que et rodegen, ciutats los pagesius,
com nines vers sa mare corrent a passos dobles;
¿a qui duran llurs aigües sinó a la mar, los rius?
I creixes i t'escampes: quan la planícia et manca,
T'enfiles a les costes doblant-te a llur jaient;
en totes les que et volten un barri teu s'embranca,
que, onada sobre onada, tu amunt vas empenyent.
Geganta que tos braços avui cap a les serres estens,
quan hi arribes demà, doncs, ¿què faràs?
faràs com heura immensa que, ja abrigant les terres,
puja a cenyir un arbre del bosc amb cada braç. [...]

(Jacint Verdaguer, 1883)

El desvetllament urbà de la literatura catalana es produeix amb el realisme, en paral·lel als quadres del pintor Martí Alsina vistos més amunt, o de les manifestacions pictòriques lluministes i anecdotistes, també esmentades. El realisme pretén presentar la realitat de manera objectiva, sense idealitzar-la o embellir-la, tal com s'havia fet en el Romanticisme. Així, el realisme rebutja la consideració gloriosa i mistificada del passat (per exemple, del medieval) i imposa una atenció a la realitat immediata de l'artista, cosa que inclou la gent corrent. L'escriptor Narcís Oller i Moragas (1846-1930) és el gran narrador realista català. Tot i que en les seves obres apareixen tant el món rural com l'urbà, la visió de Barcelona que es transmet en novel·les com *La papallona* (1882) o *La febre d'or* (1890-1892) és una excel·lent descripció dels ambients urbans d'una ciutat en transformació constant (Cabrè, 2004). D'acord amb la interpretació de Rosa Cabrè (2004), la *Barcelona* d'Oller, fascinat pel canvi constant, respon a la voluntat de descriure una ciutat moderna, que creix i que s'emmiralla en Europa, i d'aquesta manera supera l'estadi de la «Barcelona provinciana» que mira cap a Madrid, fins al punt que es pot sostenir que Oller crea la Gran Barcelona

literària, d'igual manera que Émile Zola dona lloc al Gran París literari. Dos fragments de La febre d'or triats per Rosa Cabré (2004) evidencien fins a quin punt l'admiració del novel·lador realista pel progrés urbà és sobretot una fascinació pel nou paisatge urbà de la ciutat industrial:

«Els teatres, sempre plens, estaven enlluernadors. Les quincalles i ebenisteries anaven en orri per fer lloc al nombre creixent d'argenteries i magatzems de mobles sumptuaris. Les confiteries, guanteries, rebosteries i restaurants de luxe es multiplicaven com per encantament. Creixia el nombre de carruatges particulars, començaven a avalotar carrers i places troncs fogosos com mai no s'havien vist a Barcelona, i, mentre minvava l'edificació en els barris industrials, naixien, a dreta i esquerra, cases llampants, petits hotels i palaus de debò. Un corrent invisible d'or arribava fins a la bossa del jornalero. El goig resplendia en totes les cares, la gent corria esbojarrada pels carrers, i l'alè de benestar que arreu es respirava empenyia el més retingut a gastar i a canviar l'or reunit a còpia de suors i privacions per aquells trossos de paper, gravats a mitges tintes, que el crèdit escampava a carretades.» (Cabré, 2004: p. 16).

«Començava el barceloní a condoldre's de l'estretor de la ciutat antiga, de la imperfecta urbanització de la nova, de l'aspecte vilatà i la deixadesa que regnaven sos carrers, de la manca de comoditats modernes, grans monuments, squares i projectes per a transformar-ho tot. Els cossos populars i les autoritats rebien cada dia plans i més plans de projectes nous, acompanyats de memòries, l'hipòcrita mòbil d'especulació dels quals es disfressava de patriotisme ardent, de previsor i paternal sol·licitud.» (Cabré, 2004: p. 16).

90

Del Modernisme a la Guerra Civil

Des de la dècada de 1880 en el cas de la pintura o l'arquitectura, i de la de 1890 en el de la literatura, el realisme va deixant pas al Modernisme. El Modernisme és un moviment cultural de signe romàntic, amb el qual torna la fascinació per la natura –i, per tant, pels paisatges de muntanya– i pels motius ruralistes. La ciutat hi apareix més aviat poc, fins al punt que una de les manifestacions màximes del Modernisme, l'arquitectura, s'inspira deliberadament en la natura per construir edificis en els àmbits urbans i es pot llegir com un veritable exercici paisatgístic d'«introducció de la natura en la ciutat». Tanmateix, hi ha excepcions de representacions artístiques dels àmbits urbans, com ara la Barcelona menestral retratada per L'auca del senyor Esteve (1907 com a novel·la, posteriorment com a obra de teatre), de Santiago Rusiñol (1861-1931). Aquest llibre inclou un relat vívid del barri de la Ribera, caracteritzat de manera asfixiant per la seva altíssima densitat humana i per l'obsessió pel treball de les famílies botigueres. També hi apareixen altres barris de la ciutat: la Ciutatella, la muntanya Pelada o Gràcia, aquesta darrera amb les seves torres de segona residència per a la menestralia de ciutat.

«Naturalment que al sortir d'estudi, d'aquell estudi encongit i pràctic, els infants tenien desig d'anar a córrer. No tot han de ser pisarres en el món. Encara no els obrien la porta, no necessitaven avisos, ni ordres, ni manaments, per córrer escales avall, i volar,

Fotografia d'època (1911), sense autor conegut, de la Pedrera d'Antoni Gaudí (Reus, 1852 - Barcelona, 1926), nom popular de la Casa Batlló, que va ser construïda entre 1906 i 1910. Es tracta d'un exemple prototípic de l'arquitectura modernista, veritable forjadora del paisatge urbà barceloní, en què «la natura entra a la ciutat»

aquell planter de menestrals. Aquell carrer de Flassaders, el corrien de cap a cap, cridant a tot crit, com si els correguessin al darrere ensenyant-los les beceroles. Volien aire, cel, claror de blau, i volien sobretot verdor: una mica de paisatge que els tragués el tel de gris que se'ls havia posat a la vista, de tant mirar claraboies.

En ple apogeu de la sensibilitat modernista s'inventa un mite urbà: Sitges. Aquesta localitat es converteix en la meca del Modernisme català. D'acord amb Vinyet Panyella (2000), és Santiago Rusiñol, artista que abans hem mencionat en parlar de la literatura, qui la crea, enamorat com es queda del blanc de les cases i del blau del mar i del cel que hi veu quan la visita. El 1891 es crea el Cau Ferrat i entre 1892 i 1899 s'hi celebren les festes modernistes. Aquesta iniciativa intenta incorporar la tradició pictòrica local –l'escola lluminista, referida més amunt– i enllaçar Sitges amb Barcelona i amb altres referents de fora de Catalunya: clarament amb París, però també amb el Greco, gràcies a l'esforç que Rusiñol fa per dur dues obres del pintor de Creta a Sitges. Així, Sitges esdevé un paisatge urbà enormement connotat, que adquireix nous significats tot al llarg del segle xx, a partir de la seva «creació» com a mite modernista. El quadre La creu de terme de Sitges, de Santiago Rusiñol, posa en relleu la fusió que es produeix en un primer moment entre el pintor nouvingut i l'escola lluminista preexistent.

»Això sí, el paisatge on anaven a raure es necessitava ser botiguer per prendre-se'l per paisatge. Eren els glacis el tal paisatge, els glacis de la Ciutatella. Era un prat sense arbres i amb herba curta, trepitjada, plana, premsada i fins i tot mastegada per ramats de matadero; eren camps de solar, sense flors ni ganes de florir; eren camps de munició, d'afusellament i guerra urbana. Aquí i allà, com a esbarjo, un rengle d'espitlleres rònegues plenes de bocins de pedrassa; al costat, els fossos, clapejats d'escardots i ortigues, d'herba seca i aigua enllotada; a sobre, la cortina de

Quadre de Ramon Casas *Corpus*. Sortida de la processó de l'església de Santa Maria. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2017. Foto: Calveras\Mérida\Sagristà

muralles de color de terra de plom, amb bardisses fent reguerons i plantes regades amb el ranxo que sobrava de les cantines; pels racons, llunes retallades, trossos de cuir, desferres i coses que no eren desferres; i pertot, aquelles ratlles llises remarcant la verdor a metres cúbics, i com a figures en aquell fons, per alegrar la perspectiva, soldats de rengle fent l'exercici, gitanos esquilant gossos, trinxeraires jaguts al sol i dones pobres pentinant-se voltades de criatures brutes.

»No. Aquell parque militar quasi no n'era, de paisatge. [...]» (Rusiñol, 1979: p. 43).

També les escasses representacions del paisatge urbà de Ramon Casas (1866-1932), màxim exponent de la pintura modernista catalana, són una excepció a la tònica general no urbana del moment cultural en què s'insereixen. Destaquen, en aquest sentit, quadres com *Garrot vil* (1894) o *La processó de Santa Maria del Mar* (1896). En aquestes composicions, les masses populars apareixen indiferenciades, sense personalitat, confoses enmig del paisatge urbà. Ara bé, no es pot perdre de vista que Ramon Casas s'espe-

Cau Ferrat a Sitges, creat el 1891 i per on van passar els pintors, músics, poetes i escriptors més importants de finals del segle XIX. Jordi Ferrer

cialitza sobretot en el plàcid ambient de la burgesia barcelonina, principalment relacionat amb interiors i sense una transcendència paisatgística evident, de manera que composicions urbanes com aquestes –amb tota una evident lectura social associada– són una excepció en la seva carrera pictòrica.

En ple apogeu de la sensibilitat modernista s'inventa un mite urbà: Sitges. Aquesta localitat es converteix en la meca del Modernisme català. D'acord amb Vinyet Panyella (2000), és Santiago Rusiñol, artista que abans hem mencionat en parlar de la literatura, qui la crea, enamorat com es queda del blanc de les cases i del blau del mar i del cel que hi veu quan la visita. El 1891 es crea el Cau Ferrat i entre 1892 i 1899 s'hi celebren les festes modernistes. Aquesta iniciativa intenta incorporar la tradició pictòrica local –l'escola Iluminista, referida més amunt– i enllaçar Sitges amb Barcelona i amb altres referents de fora de Catalunya: clarament amb París, però també amb el Greco, gràcies a l'esforç que Rusiñol fa per dur dues obres del pintor de Creta a Sitges. Així, Sitges esdevé un paisatge urbà enormement connotat, que adquireix nous significats tot al llarg del segle XX, a partir de la seva «creació» com a mite modernista. El quadre *La creu de terme de Sitges*, de Santiago Rusiñol, posa en relleu la fusió que es produeix en un primer moment entre el pintor nouvingut i l'escola Iluminista preexistent.

Malgrat que el Modernisme posa poc l'accent en els paisatges urbans, un dels poetes modernistes per excel·lència, Joan Maragall (1860-1911), escriu una «Oda nova a Barcelona» que se situa en la genealogia iniciada per Verdaguier (Maragall, 1960). El poema s'ubica en l'ambient de la Barcelona industrial sacejada per la Setmana Tràgica. Malgrat tots els defectes que el poeta hi troba, Barcelona és «la gran encisera», sintagma que ha esdevingut una metàfora molt popular de la ciutat. Ara bé, cal no perdre de vista que, mentre que Verdaguier basa bona part de la seva oda en l'emplaçament de la ciutat i en la seva relació amb el marc físic, Maragall assenyala que l'esperit urbà rau en la seva població. No és un matís en va: el paisatge de la ciutat sembla deixar de ser interpretat en clau física i passa a ser-ho en clau humana.

«Oda nova a Barcelona»

«[...] A la part de Llevant, místic exemple,
com una flor gegant floreix un temple
meravellat d'haver nascut aquí,
entremig d'una gent tan sorruda i dolenta,
que se'n riu i flastoma i es baralla i s'esventa
contra tot lo humà i lo diví.

Mes, enmig la misèria i la ràbia i fumera,
el temple (tant se vall) s'alça i prospera
esperant uns fidels que han de venir.

Tal com ets, tal te vull, ciutat mala:
és com un mal donat, de tu s'exhala:
que ets vana i coquina i traïdora i grollera,
que ens fa abaixar el rostre
Barcelona! i amb tos pecats, nostra! nostra!
Barcelona nostra! la gran encisera!»

(Joan Maragall, 1909)

Precisament a la Barcelona industrial correspon la primera seqüència cinematogràfica rodada a Catalunya, i una de les primeres de tot l'Estat espanyol. Seguint la primera escena de cinema coneguda obtinguda pels germans Lumière (*La sortie des ouvriers de l'usine Lumière*, 1895), el director, guionista, operador de càmera i productor cinematogràfic Fructuós Gelabert (1874-1952) grava el 1897 la *Sortida dels obrers de la fàbrica de La España Industrial*, a Sants. Les seves tres primeres gravacions, totes del 1897, reflecteixen la vida social santsenca: l'esmentada sortida dels obrers, la sortida de feligresos de l'església de Santa Maria i –la primera ficció argumental– *Riña en un café*. Aquestes primeres expressions cinematogràfiques s'emmarquen, segons el polític Jean Jaurès (1859-1914), en el que es denomina «teatre del proletariat».

A un Modernisme més aviat poc procliu a la representació del paisatge urbà –malgrat les excepcions que hem tingut ocasió de relatar–, el succeeix una generació que de manera desinhibida afronta la complexitat de la ciutat. Es tracta de l'activitat pictòrica que es genera al voltant de la coneguda com a Colla del Safrà, formada per pintors com ara Isidre Nonell o Joaquim Mir (Soler, 2007). Desenvolupada entre 1893 i 1896 i denominada així per l'ús dels tons cadmis, alguns autors l'anomenen «postmodernista». Aquest grupuscle intenta superar el Modernisme, que la Colla considera que s'encotilla en les atmosferes aburgesades, i cerca una nova estètica de la representació urbana. Dos grans motius paisatgístics protagonitzen aquest nou llenguatge pictòric postmodernista: la crítica a la modernitat i l'aparició de les perifèries urbanes. El primer vector es resol sobretot amb la representació dels pobres i dels desheretats, com a evident contrapunt dialèctic a les imatges burgeses de Casas. Tal com indica Xavier Soler (2007: p. 11), el contrapunt també afecta les representacions de masses socials impersonals del pintor modernista, ja que els postmodernistes optaran per caracteritzar els personatges de manera definida, sovint solitaris i amb uns rostres que expressen sentiments com ara la tristor o la manca d'horitzons, però en tot cas superant l'anonimat col·lectiu de Casas. D'altra banda, l'aparició de les perifèries urbanes en el postmodernisme discorre paral·lel a aquesta nova sensibilitat social, en la mesura que sovint les classes populars es representen precisament a les vores urbanes. Alhora, les perifèries emergeixen, mostrant combinacions d'elements industrials amb agraris als marges de la ciutat i els límits imprecisos del creixement de Barcelona, sobretot –en el cas de la Colla del Safrà– l'antic terme de Sant Martí de Provençals.

La catedral dels pobres (1898), del pintor Joaquim Mir (1873-1940), representa molt bé aquest paisatge urbà del postmodernisme: en una perifèria urbana en construcció, es troben personatges populars exclosos del progrés. La lectura més social del quadre clarament posa en relleu com l'opulència de l'església representada per la Sagrada Família –símbol de progrés i d'una església conciliada amb la modernitat– xoca amb una realitat d'extrema pobresa causada pel desenvolupament modern. Al seu torn, el *Paisatge de Sant Martí* d'Isidre Nonell (1872-1911) és un bon exemple de la predilecció per les perifèries urbanes de la Colla del Safrà. D'altra banda, Nonell s'especialitza en la representació de gitanes, tòpic que enllaça amb la literatura de Vallmitjana.

La catedral dels pobres (1898) de Joaquim Mir. Col·lecció Carmen Thyssen Bornemisza en dipòsit al MNAC

La denúncia social de la Colla del Safrà té la seva traducció literària en les obres de Juli Vallmitjana (1873-1937), que forma part del grupuscle de pintors però que alhora produeix a partir de 1906 diverses obres teatrals i novel·les dedicades als marginats de la ciutat. Entre aquestes obres es poden destacar els textos sobre els gitanos barcelonins i els barris de barraques dels voltants de la muntanya de Montjuïc, entre els quals es troben *Sota Montjuïc* (1908), *La xava* (1910) o *Els cinc calós* (1911). Amb un llenguatge molt matusser, intenta imitar la parla de les classes populars. Xavier Soler (2007) considera que determinats textos del modernista Prudenci Bertrana (1867-1941) enllacen amb aquesta estètica postmodernista de descens als barris i als ambients més marginals de la Barcelona d'inici del segle xx.

Les perifèries urbanes esdevenen a partir d'aquest moment uns àmbits molt retratats pels pintors. És el cas, en particular, de Fran-

Paisatge de Sant Martí (La Verneda), o Cap al tard. *Sant Martí de Provençals* (1896) d'Isidre Nonell. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2017. Foto: Calveras Mérida Sagristà

Oli sobre tela de Francesc Gimeno titulat Camps de tennis de Sant Gervasi (aprox. 1898). © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (2017) Foto: Calveras\Mérida\Sagrístà

cesc Gimeno (1858-1927), un autor que no es pot encasellar en cap corrent artístic coetani i que dedica una gran quantitat de quadres a pintar els límits entre el camp i la ciutat a la perifèria Barcelona, en concret a l'antic terme de Sant Gervasi de Cassoles o Vallcarca.

En paral·lel al postmodernisme de la Colla del Safrà, un altre grup, conegut com el Rovell de l'Ou, cerca noves formes d'expressió del paisatge. Aquest cercle es caracteritza per l'assimilació de l'impressionisme de París, de manera que porta a Catalunya la darrera innovació pictòrica del moment. En aquest col·lectiu destaca Marià Pidelaserra (1877-1946), del qual hem esmentat el puntillisme aplicat al Montseny, però que desenvolupa quadres com *Teulades i xemeneies*. En el cas de *Sol*, clarament impressionista, el paisatge urbà adquireix una nova expressió.

Més enllà del postmodernisme i de l'impressionisme, l'aparició de les avantguardes a Catalunya a la dècada de 1910 comporta una ruptura radical del llenguatge artístic. Una excel·lent demostració de la nova sensibilitat són els cal·ligrames i poemes de Joan Salvat-Papasseit (1894-1924), generalment ambientats al port de Barcelona i al barri de la Barceloneta. La Barceloneta es mistifica mitjançant la seva obra, que permet elevar la suma dels personatges anònims individuals i quotidians a la categoria de paisatge. La Barceloneta apareix de vegades al llibre *La gesta dels estels* (Salvat-Papasseit, 1997) com per exemple de manera onírica al poema següent:

«Nocturn»

«—com un fantasma estès
i graponer per terra
s'allargassa mon ombra si em segueix la farola
de tant com s'allargassa semblo una xemeneia
tot jo fet de maons
sota la son que em pesa
—ara el plat de la lluna ha caigut d'un teulat
cèrcol prim de paper:
ha caigut i s'esberla
corre més que no jo si li encercava el pas
s'ha menjat tots els gossos
i ha fet mon ombra enrere
—la lluna s'ha estibat
per la porta del gat
del forn de pa de casa:
demà em menjaré llesques
amb la nata ensucrada
—el son me té el cor pres
que EL COIXÍ M'ENLLUERNA»

(Salvat-Papasseit, 1922)

Al seu torn, molts dels cal·ligrames de Papasseit, amb una obsessió per totes les innovacions tecnològiques associades a la modernitat, afronten el paisatge de la Barcelona de la segona revolució industrial. El maquinisme futurista de Papasseit a *Poemes en on-*

des hertzianes (1919), plenament dinamista i que testimonia una nova vida basada en les màquines i la velocitat, no només expressa admiració pels nous elements moderns del paisatge, sinó també pors i malsons (Gavagnin, 2007). Un altre cal·ligrama d'aquesta obra cabdal de Papasseit i de tota la literatura catalana és una representació simbòlica del paisatge de Barcelona: una ciutat distribuïda en classes que són compartiments estancs i que ocupen cadascuna d'elles un barri diferent, enceses en una confrontació oberta. La referència al Mont Aventí imperial romà ha estat interpretada com una crítica al noucentisme classicista burgès, en especial a Eugeni d'Ors, que és considerat per Papasseit com a còmplice i reproducció de l'estratificació social i la segregació espacial (Lubar, 2002).

En paral·lel a les expressions postmodernistes i avantguardistes, i com a especial reacció al Modernisme en el context català, sorgeix el noucentisme. El noucentisme implica tota una renovació estètica que ja s'ha explicat aquí amb motiu dels paisatges muntanyencs o dels agraris. Respecte a Barcelona, l'obra de Carles Soldevila (1892-1967) n'és un bon exponent, amb *L'art d'ensenyar Barcelona* (1929) com a guia urbana (el 1951 escriu pròpiament una guia urbana), que és farcida de crítiques als monuments modernistes de la ciutat (la Pedrera, la Sagrada Família, el Palau de la Música Catalana, etc.); *Històries barcelonines* (1950), reedició de bona part de les seves narracions anteriors; o també *Barcelona vista pels seus artistes* (1958). Santamaria (2005) opina que Soldevila s'ha de considerar per sobre de tot un escriptor cívicament compromès amb Barcelona i posseïdor d'una marcada barcelonafília.

94

El mateix Eugeni d'Ors (1881-1954), que signa Xènius i que és l'ideòleg declarat del noucentisme català, descriu les condicions precises d'un lloc ideal d'estiueig per a la mentalitat noucentista (*La Ben Plantada*, 1911). Aquest lloc és identificable amb qualsevol dels poblets de vacances burgesos de marina catalans, en particular els del Maresme, i s'identifica amb un paisatge marítim i rural, lluny de la muntanya, que els embats del Modernisme no hagi afectat gaire.

«Una, però, de les preguntes dels tafaners corresponsals esqueia del tot: la referentia [sic] al lloc d'estiueig de la Ben Plantada. Caldrà no anomenar-lo, aquest lloc, que això res importa, sinó [a] poc a poc referir-ne la mena i color i tarannà. No perquè es cregui en el paisatge essencial a la figura, [...] mes perquè en el present cas singular la minyona que volem dir, en els pocs dies d'ésser al lloc, se n'ha fet per tal manera el centre, que ja ella i les coses de son entorn no formen sinó un imperi únic. [...]

»Repetim, doncs, que la Ben Plantada estiueja a un poblet de marina. Un poblet xic, estret sobretot. Això és el mar, diríem. Això ja són camps, amb masies disseminades i xatones; i la muntanya comença suau, un poc més lluny. Entre el mar i els camps, el poble que, al passar del tren, diria's fet d'un carrer tan sols. La riera el travessa pel mig. I els únics arbres serien els de la riera, si no es comptés amb uns horts de tarongers i, més lluny i més alts, uns bells xiprers flanquejant un casal blanquíssim, amb les solanes d'arcs rodons i ses balustrades neoclàssiques. [La resta] del poble es conservaria també blanc si no el virolessin i merenguessin algunes torpíssimes sutjures dels anònims arquitectes i mestres de cases que van infectant tot Catalunya de l'abominable estil que ha degradat el nostre Tibidabo. Però, encara, entre la petita muntanya de gust hel·lènic i el suau dentat de la platja,

serva el petit poble una bella línia; encara els tarongers rodons vora les cases simples i rectes reposen l'esguard; encara hi ha una esglesieta, humil i casolana, però de selecte gust barroc, que ha tingut la fortuna de no ésser objecte de la caritat iconoclasta de cap bona ànima testadora. Encara hi ha porxos, a una banda de la riera, i a la plaça, i uns altres vora el mar que, tallats per tots dos extrems, podrien prendre's, si calgués –que no cal– per una loggia bolonyesa o toscana; encara hi ha en la construcció, verticals sereníssimes, horitzontals reposadores i petits detalls de decoració íntima, sobris, coquets i encisadors; encara hi ha una relació segura i cap salt entre la terra, la vegetació, les cases i el cel; i, tot per tot, encara pot dir-se que els arquitecturals desvaris no han fet al poble massa mal.» (Ors, 2005: p. 26-28).

De tota manera, globalment, el noucentisme proposa més aviat una estètica poc urbana, amb al·lusions a la capitalitat de Barcelona a *El quadern gris* (1966) de Josep Pla (1897-1981) com les següents: «Un nucli humà que té, més que la duresa d'un cristall de contrastació, un poder d'absorció merament biològic –l'aspiració d'una enorme esponja» (Pla, 1992: p. 152); o bé «tot és molt diferent, és clar, de les coses de la vida immediata, tot és més gros i més important, però res no m'atrau amb força» (Pla, 1992: p. 449).

D'acord amb Xavier Barral (2002), el noucentisme intenta implantar a Terrassa un mite de germanor entre indústria i cultura, una mena d'utopia de ciutat ideal, en especial en el període entre 1912 i 1917, quan Joaquín Torres-García (1875-1949) hi resideix. Torres-García, que decora el xalet Mon Repòs de Terrassa amb pintures murals d'estil classicista, evoluciona després cap a les avantguardes. Precisament la publicació del seu manifest *Art-evolució* el 1917 és considerada una de les fites del pas del noucentisme a les avantguardes.

La Vida privada (1932), de Josep M. de Sagarra (1894-1961), és una obra excepcional en tot aquest panorama en la mesura que retrata una Barcelona molt particular: la de l'aristocràcia de base rural en decadència. Ens presenta un món escandalós, denigrant i patètic, però no pas vinculat a les classes baixes, sinó a les preteses classes altes de la societat. Una altra novel·la de la dècada de 1930 que es pot considerar fins a cert punt excepcional és *Laura a la ciutat dels sants* (1931), de Miquel Llor (1894-1966): l'acció passa sobretot a Comarquinal (correlat literari de Vic), però Barcelona apareix com a contrapunt a una vivència asfixiant a comarques, de manera que l'estètica trenca clarament amb l'exaltació naturalista o ruralista del Modernisme i del noucentisme. En efecte, en l'obra de Llor, Barcelona equival a l'absència d'opressió.

De la dècada de 1930 es poden triar tres quadres que representen paisatges urbans molt diferents de Barcelona. D'una banda, un barri de la part alta de la ciutat en una obra de Josep Obiols (1894-1967), pintor que es forma en el noucentisme i del qual no s'allunya gaire al llarg de la seva vida. De l'altra, Emili Bosch (1894-1980), considerat per la crítica com un dels millors paisatgistes urbans catalans i que s'oposa activament al noucentisme mitjançant una estètica pròpia de les avantguardes, reflecteix en les seves composicions que la realitat urbana és molt polièdrica. És el cas del seu *Paisatge urbà*, un quadre que representa un ambient urbà força bulliciós, o *Somorrostro*, on retrata vívidament el popular barri marítim de Barcelona, avui dia desaparegut.

Quadre d'Emili Bosch i Roger titulat *El Paral·lel* (1931). Col·lecció Carmen Thyssen Bornemisza

Durant la Guerra Civil hi ha tota una literatura al servei del bàndol republicà en què destaca una nova «Oda a Barcelona», aquesta de Pere Quart, pseudònim de Joan Oliver i Sallarès (1899-1986). Es tracta d'una composició que presenta un fort compromís polític i social, amb uns continguts nacionalistes i revolucionaris evidents (Quart, 1985).

«Oda a Barcelona»
 «[...] Barcelona!
 Barcelona, ferida i eixalada.
 Repiquen les campanes soterrades,
 volen les creus,
 ocells d'incert auguri.
 Els murs suporten voltes invisibles,
 fumeres, panys de cel,
 proba blanca de núvols.
 D'aquí estant, Barcelona,
 el tumult és ordre.
 L'or pàl·lid ni respira.

Bressen els asfaltats
 deliris de les rodes inflades de tempesta,
 veles terreres i envilides. [...]

(Pere Quart, 1936)

Representacions artístiques posteriors a la Guerra Civil

La Guerra Civil implica una interrupció molt forta en l'expressió artística del paisatge urbà barceloní. Un cas evident és l'exili a què es veuen abocats nombrosos escriptors, entre els quals es pot destacar Mercè Rodoreda (1908-1983). *La plaça del Diamant* (1962), el seu llibre més conegut i que ha gaudit d'un èxit internacional, està ambientat a Gràcia i retrata la menestralia barcelonina. Més enllà de l'evident centralitat que dins del llibre té la vivència femenina de la protagonista Natàlia-Colometa, *La plaça del Diamant* és considerat un retrat commovedor dels efectes de la guerra sobre les trames urbanes i els malsons que provoca en la població civil. En realitat, actua com a metàfora global d'una Barcelona quotidiana,

íntima i popular que Rodoreda enyora amb nostàlgia des de l'exili. Atès l'enorme èxit assolit per la novel·la, és duta a les pantalles el 1982 amb el film i la sèrie homònims, dirigits per Francesc Betriu (1940-), adaptació que s'emmarca en el clima de recuperació de la memòria històrica de l'etapa de la II República, la Guerra Civil i la postguerra que s'obre amb el restabliment de la democràcia a la dècada de 1980, en el qual el cinema juga un paper determinant.

«I quan anava a clavar dos cops de puny a la porta vaig pensar que faria massa soroll i vaig picar la paret i em vaig fer molt de mal. I em vaig girar d'esquena a la porta i vaig reposar i tenia molta matinada a dins. I em vaig tornar a girar de cara a la porta i amb la punta del ganivet i amb lletres de diari vaig escriure Colometa, ben ratllat endintre i, com d'esma, vaig posar-me a caminar i les parets em duïen que no els passos, i vaig ficar-me a la plaça del Diamant: una capsa buida feta de cases velles amb el cel per tapadora. I al mig d'aquella tapadora hi vaig veure volar unes ombres petites i totes les cases es van començar a gronxar com si tot ho haguessin ficat a dintre d'aigua i algú fes bellugar l'aigua a poc a poc i les parets de les cases es van estirar amunt i es van començar a decantar les unes contra les altres i el forat de la tapadora s'anava estrenyent i començava a fer un embut.» (Rodoreda, 2008: p. 231-232).

Altres llibres de Rodoreda molt divulgats són *El carrer de les Camèlles* (1966), gracienc com *La plaça del Diamant*, i *Mirall trencat* (1974), ambientat en aquest cas a Sant Gervasi de Cassoles.

96

En part a causa de la conjuntura històrica de la dictadura franquista, en part atesa l'afluència massiva d'emigrants no catalanoparlants a la ciutat i rodalia, i també per raons d'altra índole, durant la postguerra emergeix una literatura en llengua castellana que té Barcelona com a paisatge urbà de referència. Aquesta literatura probablement té el seu inici amb el cicle novel·lístic titulat *La ceniza fue árbol* d'Ignacio Agustí (1913-1974), on destaquen la novel·la titulada *Mariona Rebull* (1943), que relata la vida d'una família burgesa en decadència a la dècada de 1930 en una ciutat en esplendor prèvia a la guerra; o l'obra *Nada* (1944), de Carmen Laforet (1921-2004), que retrata la petita burgesia de la primera postguerra que viu en una Barcelona vençuda.

«Los primeros tranvías empezaban a cruzar la ciudad, y amortiguado por la casa cerrada llegó hasta mí el tintineo de uno de ellos, como en aquel verano de mis siete años, cuando mi última visita a los abuelos. Inmediatamente tuve una percepción nebulosa, pero tan vívida y fresca como si me la trajera el olor de una fruta recién cogida, de lo que era Barcelona en mi recuerdo: este ruido de los primeros tranvías, cuando tía Angustias cruzaba ante mi camita improvisada para cerrar las persianas que dejaban pasar ya demasiada luz. O por las noches, cuando el calor no me dejaba dormir y el traqueteo subía la cuesta de la calle Aribau, mientras la brisa traía olor a las ramas de los plátanos, verdes y polvorientos, bajo el balcón abierto. Barcelona era también unas aceras húmedas de riego, y mucha gente bebiendo refrescos en un café... Todo lo demás, las grandes tiendas iluminadas, los autos, el bullicio, y hasta el mismo paseo del día anterior desde la estación, que yo añadía a mi idea de la ciudad, era algo pálido y falso, construido artificialmente como lo que demasiado trabajado y manoseado pi-

erde su frescura original.» (Laforet, 1944: p. 20-21).

Després d'Agustí i Laforet, Carles Carreras (2003) considera que quatre grans novel·listes d'expressió castellana han contribuït a generar en els darrers decennis una literatura de primer nivell en què Barcelona no és només escenari, sinó també ambient i, fins i tot, protagonista de les narracions. Són Juan Goytisolo (1931-2017), Juan Marsé (1933-), Manuel Vázquez Montalbán (1939-2003) i Eduardo Mendoza (1943-). Aquests quatre autors, entre d'altres, han estat encasellats en la definida com a Escola de Barcelona dins la generació dels 50 de la literatura espanyola. Comparteixen tots ells un apropament a la Barcelona dels marges, a les perifèries urbanes d'una ciutat cada vegada més metropolitana, que els identifica de manera nítida.

En el cas de Juan Goytisolo, s'aproxima a la Barcelona del barruquisme amb llibres com *Fiestas* (1958) i *Señas de identidad* (1966), considerada una aportació literària clau en la literatura espanyola de postguerra. Goytisolo genera a *Señas de identidad* una vívida ullada de Barcelona des dels telescopis instal·lats a Montjuïc, que ha esdevingut ja una de les perspectives canòniques de la ciutat, tan important, probablement, com el Tibidabo.

«Nuevos tanques de petróleo tinglados modernos depósitos de hulla las obras de construcción de un silo gigante la grúa del tramo de prolongación de la escollera una lancha rápida americana una golondrina atestada de turistas los criaderos de mejillones más grúas barcos grises negros blancos las dársenas interiores del puerto convoyes de carbón inmovilizados entre los depósitos andamiajes las torres del transbordador aéreo la estación marítima más grúas más cobertizos más barcos «el terraplén interior del castillo con sus fosos cañones autocares curiosos los jardines escalonados de Miramar la Puerta de la Paz con su minúsculo descubridor equilibrista la Barceloneta desdibujada por el calor el humo espeso de las fábricas de Pueblo Nuevo la geometría caótica de la ciudad el vaho difuso de la cánicula el vuelo altanero y voluptuoso de un pájaro las chimeneas airadas de la Cefsa otra vez en los jardines.

»Las montañas borrosas que muraban el horizonte campanarios y agujas de iglesias sombríos edificios barrocos humo poderosos bancos que emergían del anonimato como cuellos de jirafa o periscopios amenazadores las torres de la Sagrada Familia cúpulas rascacielos sórdidos una ciudad dilatada como una colmena inmensa infinidad de casas celdillas alveolos colinas mondas niebla el Tibidabo siniestro con su basílica su brazo gigante su avión miniatura sus miradores» (Goytisolo, 2007: p. 410-411).

Al seu torn, els barris més tractats per Juan Marsé són el Guinardó i el Carmel, però també Gràcia. La seva coneguda novel·la *Últimas tardes con Teresa* (1966) contraposa un Carmel poblat per lladres, prostitutes o delinqüents amb Sant Gervasi, caracteritzat com a prototípic barri burgès.

«El inspector remontó la calle por la acera sombreada y en Providencia giró a la derecha. Un enjambre de chiquillos alineaba chapas de botellines de vermut en los rieles ardientes del tranvía; el sol pegaba tan fuerte que allí se podía freír un huevo. En la puerta de

los colmados se escalonaban las cajas de frutas y verduras, invadiendo la acera. Odiaba este barrio de sombrías tabernas y claras droguerías, de zapateros remendones agazapados en zaguanes y porterías y de pequeños talleres ronroneando en sótanos, soltando a todas horas su cantinela de fresadoras y sierras mecánica.» (Marsé, 1985: p. 23).

Pel que fa a Manuel Vázquez Montalbán, el món de Pepe Carvalho –detectiu de ficció la casa del qual és a Vallvidrera; una vegada més la vista canònica de la ciutat des de Collserola– és un dels tants que produeix aquest creador polifacètic. La saga de Carvalho es desenvolupa en més de vint llibres des de 1972 (*Yo maté a Kennedy*) i fins a *El hombre de mi vida* (2000). No es pot reduir l'univers carvalhià a la novel·la negra o policíaca que té Barcelona com a teló de fons –tot i que no sempre, també discorre part de la saga a Madrid o a Buenos Aires–, sinó que el relat de la marxa de la ciutat sol ser-ne l'argument central, fins al punt que una de les més conegudes novel·les protagonitzades pel detectiu és tota una sàtira dels Jocs Olímpics de 1992 (*Sabotaje olímpico*, 1993). A la creació de Vázquez Montalbán abunden nostàlgiques visions de la destrucció de les trames urbanes de Ciutat Vella, sobretot del Barri Xino. En aquest sentit, aquest autor és un dels múltiples narradors contemporanis que creen i recreen el mite de l'enyorança d'un Barri Xino desaparegut amb les reformes urbanes, que fins i tot ha transmutat el seu topònim pel de Raval.

«La naturaleza nos enseña cada cosa. En cambio, mire, mire alrededor. Mierda. Mierda pura. ¡Si supiéramos lo que respiramos! A veces cojo alguna carrera al Tibidabo y desde Vallvidrera, madre, la mierda flotante que se ve en esta ciudad.» (Vázquez Montalbán, 1979: p. 61).

Pel que fa a Eduardo Mendoza, destaca d'entre tota la seva obra el títol *La ciudad de los prodigios* (1986). L'acció se situa entre les dues exposicions universals, la de 1888 i la de 1929, i el seu caràcter històric és indubtable: malgrat totes les escenes tèrboles i tot l'accent en la misèria urbana que sovinteja en el llibre –el Barri Xino hi té un paper notable–, es pot interpretar el llibre com una al·legoria general del progrés de Barcelona. La seva publicació vers 1986 entronca clarament amb el «prodigi olímpic» que es desvetlla aquell mateix any i s'assoleix el 1992.

«La calle Sepúlveda desembocaba en la plaza de España, convertida ahora en un cráter pavoroso: allí empezaban las obras de la Exposición Universal; de allí partía la avenida de la Reina María Cristina, flanqueada de palacios y pabellones a medio edificar; en el centro de la plaza estaba siendo construida una fuente monumental y junto a la fuente la nueva estación del Metro. En estas obras trabajaban muchos miles de obreros. Por la noche regresaban a sus barracas, a sus casas baratas, a los pisos lóbregos donde vivían realquilados. Algunos de ellos, los que no tenían hogar, pernoctaban en las calles próximas a la plaza, a la intemperie, envueltos en mantas los más afortunados, los menos en hojas de periódico; los niños dormían abrazados a sus padres o sus hermanos; los enfermos habían sido recostados contra los muros de las casas a la espera del alivio incierto que pudiera traer consigo el nuevo día.» (Mendoza, 1986: p. 358).

Més enllà d'aquest quartet d'autors de la literatura barcelonina de postguerra d'expressió castellana –Goytisolo, Marsé, Vázquez Montalbán i Mendoza–, altres creadors que han tingut una aportació activa a la narrativa sobre Barcelona en els darrers anys són: Manuel de Pedrolo (1918-1990), Francesc Candel (1925-2007), Terenci Moix (1942-2003) i Montserrat Roig (1946-1991). Tots ells donen lloc a retrats sòrdids sobre l'existència a la Barcelona de postguerra, amb aparició de passatges paisatgístics memorables. Per exemple, Francesc Candel, amb la seva coneguda novel·la *Donde la ciudad cambia su nombre* (1957) aborda barris d'immigrants de la Zona Franca, que el mateix Candel considera suburbials, caracteritzats com una dura realitat formada per una enorme diversitat de personatges, molts d'ells marginals.

Pel que fa a Terenci Moix (1942-2003), destaquen els seus retrats del Barri Xino, dins de la narrativa nostàlgica d'aquest barri desenvolupada també, com s'ha dit, per Vázquez Montalbán, entre molts altres autors.

«Tot és el mateix, maco: és anar a parar al Barri Gòtic amb l'amant de torn i deixar que passin els dies i tornar-hi una matinada, torrat i ploramiques, novament sol, mentre t'adones que totes les coses se'n van, i els amants abans que res. Què n'havies pensat, de la teva Barcelona? És anar de frustració en frustració, de cap a una fi que ja està escrita en aquestes parets. Mira-te-les bé: sembla com si et diguessin: "Tornaràs sol, Andreu, tornaràs." I de primer no t'ho creus. Penses: "Vinga, vingal! Jo arribaré a fugir." Però no fuges, no. Aquí et quedes. Te'n voldries anar a l'estranger, viatjar molt, convertir-te en personatge de novel·la..., però aquí et quedes: deu, dotze, vint anys... I com passen! I tu també passes, i et vas pansint. I al capdavant, vet aquí què guanyes: un taller de confecció que et dona força diners, i el cotxet a la porta de casa. I la ciutat que se'n fot de tu, i tu que te l'estimes molt, amb una estimació rabio-

Coberta de la novel·la de Francesc Candel, *Donde la ciudad cambia su nombre* (1956)

sa, perquè al cap i a la fi ella t'ha vist des de sempre, t'ha conegut massa aviat i no vol que toquis el pirandó comme ci, comme ça.» (Moix, 1996: p. 227).

Finalment, Montserrat Roig pren la burgesia barcelonina com el seu centre d'atenció, com molts autors previs. En la seva literatura es tracta sobretot del retrat de la petita burgesia en decadència de l'Eixample, personificada en caràcters femenins. L'Eixample, que segons Carles Carreras (2003) és el gran oblidat de la creació literària barcelonina, adquireix així protagonisme amb l'obra d'aquesta autora, que no dubta de considerar-lo, en les seves pròpies paraules, «el seu mite» personal.

Quant a les representacions pictòriques i escultòriques dels darrers decennis, i tenint en compte que la síntesi és impossible, a Barcelona destaca el llegat de tres grans pintors del segle xx, també escultors, que han estat relacionats amb la ciutat de diverses maneres i que han imprès un segell notable en el seu paisatge urbà, especialment a través de les seves respectives fundacions artístiques, esdevingudes emblemes de la metròpoli i veritables motors d'atracció turística: Pablo Picasso (1881-1973), Joan Miró (1893-1983) i Antoni Tàpies (1923-2012). Els tres artistes han esdevingut ells mateixos creadors de paisatge, fins al punt que han transformat determinats indrets metropolitans. En el cas de Pablo Picasso, es pot destacar la coneguda façana de la plaça Nova, en l'edifici del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya. En aquesta façana, que aixeca una forta controvèrsia en el moment que s'instal·la a la dècada de 1960, l'artista Carl Nesjar (1920-) esgrafía dibuixos de Picasso símbols de la catalanitat. Més enllà d'aquesta obra, i d'acord amb Claustre Rafart (2007), els paisatges de la Barcelona de Picasso es poden reduir a sis grans conjunts: el mar i les platges, els parcs (la Ciutadella principalment), els terrats urbans, les finestres, els edificis i els carrers.

Pel que fa a Joan Miró, es pot destacar l'obra artística repartida per la ciutat (i l'àrea metropolitana) amb la intenció de donar la benvinguda als viatgers que hi arribin: per aire, el mural de l'aeroport del Prat de Llobregat (1970); per mar, el paviment del pla de l'Os, a les Rambles davant de la Boqueria (1976); i, per carretera, la gegantina escultura *Dona-bolet amb barret de lluna*, més cone-

guda com *Dona i ocell* (1983) aquesta darrera amb un trencadís en homenatge a Gaudí.

En el cas de Tàpies, comença formant part del determinant grup Dau al Set (especialment actiu en el període comprès entre el final de la dècada de 1940 i fins al final de la de 1950), continuador dels llenguatges avantguardistes de preguerra. A la regió de Barcelona, es poden admirar les seves creacions en indrets com la plaça de Catalunya de Sant Boi (*11 de setembre*, 1983), al·lusiva a la primera diada que es permet celebrar oficialment el 1976, o bé el monument de tribut a Picasso al passeig de Picasso, a ponent de la Ciutadella (Homenatge a Picasso, 1983).

L'eclosió recent del gènere històric

Fora de Barcelona, la Terrassa de Jaume Cabré (1947), transmutada en el correlat literari de Feixes, és una de les creacions literàries més completes del paisatge urbà dels darrers anys. El cicle de Feixes està format per *La teranyina* (1984), *Fra Junoy o l'agonia dels sons* (1984) i *Luvowski o la desraó* (1985). El paisatge industrial de La Teranyina està protagonitzat per la conflictivitat social que durant l'època de la Setmana Tràgica assola no només la ciutat de Barcelona, sinó també les altres grans ciutats industrials de la regió: Terrassa, Sabadell, Mataró, etc. Dos passatges de la novel·la revelen la consideració del paisatge industrial, el segon amb l'anècdota de ser –com en la primera gravació de la història del cinema a Catalunya, abans referida– una sortida dels obrers d'una fàbrica:

«El Vapor Rigau té la façana principal davant un carrer ample que va a morir a la via del tren, a l'altra banda del qual comença el descampat. Els llums de gas no arriben en aquell barri i el cel ennuvolat tapava qualsevol vestigi de lluna. Havia fet una gran marrada per arribar al Vapor, del cantó de la via. La travessà amb precaució mentre els ulls anaven reconeixent amb dificultats el volum de la fàbrica, la rastellera de finestres i, al mig, la taca més clara de la gran porta de ferro. Els grills acompanyaven el silenci de les petjades de l'home que anava avançant enganxat a la paret.» (Cabré, 1992: p. 91-92).

«Les grosses portes de ferro del Vapor Rigau s'obriren al toc de la sirena. Al cap de pocs minuts vomitaven homes i dones que sortien xerrant i cridant i, un cop a l'esplanada, es fragmentaven en grups que anaven desapareixent, la majoria pels carrers que conduïen al centre. El sol, a l'esquena de la fàbrica, començava a badallar. Lentament, el Vapor s'anava buidant de crits, i la quietud s'hi anava acomodant de bracet de la penombra.» (Cabré, 1992: p. 37).

El gènere històric referit a Barcelona ha assolit una ressonància internacional amb dues obres que han esdevingut un enorme èxit de vendes en l'àmbit internacional i que s'han traduït a desenes de llengües, de manera que no només han actualitzat l'imaginari literari de la ciutat, sinó que l'han situada a escala mundial. Es tracta de *La sombra del viento* (2001), de Carlos Ruiz Zafón (1964-), ambientada en el primer franquisme, i de *La catedral del mar* (2006), d'Ildefonso Falcones (1958-), en aquest cas en l'edat mitjana. En la literatura en llengua catalana, destaquen dues obres que poden emmarcar-se en aquest gènere de novel·la històrica urbana: *L'atles*

Parc Joan Miró de Barcelona, amb l'escultura *Dona i ocell*. Jorge Franganillo

Plaça de Sant Felip Neri, a la Ciutat Vella barcelonina. Aquesta placeta va apareixer a *L'hora violeta de Montserrat Roig* (1980) i constitueix un dels indrets visitats a *les passejades literàries de La sombra del viento* (2001). Manel Zaera

furtiu (1998), d'Alfred Bosch (1961-), en què apareix una descripció de la Barcelona medieval; i, molt més recentment, la novel·la *Victus* d'Albert Sánchez Piñol, que narra la Guerra de Successió espanyola i el setge de Barcelona que acaba l'11 de setembre de 1714.

«Barcelona no era gaire més gran que Ciutat de Mallorca. De fet, potser ocupava un espai més reduït, tot i que la població s'hi amuntegava amb gran promiscuïtat. A la vila antiga, cada ofici tenia el seu carrer, i els obradors només podien créixer i multiplicar-se si es dividien i empetiten. [...] Els carrers eren tan plens de renous i olors, que els cecs sempre sabien on paraven: el xiulet de batre cotó volia dir que eren amb els teixidors; el broll d'aigua i la flaire de sabó els situava a les basses de Sant Pere; i l'aroma de clau i de bàlsam els feia ensumar els especiers.» (Bosch, 1998: p. 123-124).

En aquesta mateixa direcció, s'ha d'esmentar la Badalona de Julià de Jòdar (1942-) com una construcció literària de primer ordre, amb la trilogia *L'atzar i les ombres*, formada per *L'àngel de la segona mort* (1997), *El trànsit de les fades* (2001) i *El metall impur* (2005), totes tres ambientades en la llarga postguerra franquista. Les novel·les giren al voltant del xamfrà de Guifré amb Cervantes (dos carrers del barri de Gorg) i, en la tercera obra, el protagonista i narrador Gabriel Caballero travessa el riu Besòs –esdevingut una frontera mítica, símbol del pas a l'edat adulta– i s'endinsa a la Mina, la Catalana i el Camp de la Bota.

«El pont de can Clos era un lloc benèfic i malèfic. L'havien inaugurat a començaments de segle com a passera de la via del tren per un compromís del MZA amb l'ajuntament. Arrencava a banda i banda de la via des de rotundes pilastres amb molts ornaments, i cada braç comptava amb tres trams de dotze graons cadascun separats per dos replans, el superior endolcit amb una glorieta. Benèfic, sí: una vegada hi va descarrilar un mercaderies i es vessà una bona càrrega de Carinyena, i totes les dones del barri s'hi van

presentar amb cubells i galledes per fer-ne un bon arreplec. «El vi és el millor adob per als camps», exclamava, feliç, don Goyo Pacheco. I els nens que s'enfilaven als vagons semblaven més contents que mai. Malèfic, també: un dia, el Jaimito, que era el menut del Boni i l'Angustias, va fugir de casa dels avis materns i es va esguerrar la mà dreta quan intentava saltar des de la tàpia als graons del pont. [...] Benèfic, encara: tot creuant-lo, s'arribava a la platja del pont del Petroli, on feien cap cada estiu moltes famílies carregades amb nens i cistells, tovallols i estores, portant salvavides de suro, pneumàtics de cotxe i pilotes de goma; i els nens i les nenes s'aturaven davant les aspes de ferro de la passera a esperar el tren de Barcelona i, així que el tenien sota els peus, i la baluerna sencera tremolava amb el xiulet de la màquina, el fum semblava engolir-los, i era com si se n'haguessin anat a les platges de la costa dalt dels sostres dels vagons. Malèfic, tanmateix, per la gran plaga: les dones que es tiraven des del mateix lloc on potser un dia els seus fills havien vist el tren quan fendia l'aire.» (Jòdar, 1997: p. 97-98).

La novel·la memorialística recent també ha afrontat els paisatges suburbials de l'època del darrer franquisme. És el cas del Sant Adrià de Besòs de Javier Pérez Andújar (Sant Adrià de Besòs, 1965). En aquesta obra, la fal·lera d'escriptor de l'autor parteix de múltiples referents (literaris, televisius, populars, etc.), però també d'un particular paisatge d'extraradi, perifèric, caracteritzat sempre per l'hàbil ploma del narrador com a marginal, que és font d'inspiració creativa inesgotable. Un riu Besòs poblat de les torres elèctriques –ja desaparegudes– hi té un paper destacat, com en *L'atzar i les ombres* de Julià de Jòdar.

«Entre la maleza frondosa y alta que crece a orillas del río Besós, pero que se hace más rala bajo el puente del tren que lo atraviesa, Ruiz de Hita y yo apartamos las matas a golpe de palo, como si esgrimiéramos un machete, un parang malasio de los que Salgari menciona en sus libros de piratas y de tigres de mar, y exploramos nuestra jungla del extrarradio de olor a ratón, y de tierra humedecida por acuíferos de química y de residuos, y recogemos plantas para nuestro herbario escolar. Nos asomamos entonces mi amigo y yo en esos paseos a las bocas espumosas de las cloacas sin atrevernos a entrar en ellas apenas unos pasos, con el presentimiento de que allí arrancan redes secretas de galerías que recorren el subsuelo de nuestras lecturas en un entramado de túneles submarinos.» (Pérez Andújar, 2007: p. 157).

Es constata així com aquesta novel·la històrica dels darrers anys –en què els paisatges urbans són escenaris, ambients i, fins i tot, protagonistes– presenta una preferència per tres grans períodes: l'època medieval, el període industrial i la dictadura franquista. Mentre que l'edat mitjana se sol tractar circumscrita a l'etapa d'esplendor –moment que es posa al servei de la transmissió d'una imatge de progrés urbà (*L'atles furtiu*, *La catedral del mar*, etc.)–, la caracterització de l'època industrial acostuma a incloure balanços matisats, amb moments de crisi molt aguts –per exemple, el període de la Setmana Tràgica (*La ciutat cremada*, *La ciudad de los prodigios*, *La teranyina*, etc.)–, però també sovint amb generació de metàfores globals de la capacitat de creixement de la ciutat (*La ciudad de los prodigios*, d'Eduardo Mendoza, n'és una bona mos-

tra). Mentrestant, en el retrat dels anys grisos de la dictadura franquista domina una atmosfera de nostàlgia, probablement deguda a la importància memorialística que aquesta època té encara per als autors contemporanis (*L'àngel de la segona mort*, *La sombra del viento*, *Los príncipes valiente*, etc.). Tot i que Barcelona sol ser el principal referent d'aquest gènere històric, en són protagonistes també altres ciutats metropolitanes, com ara Terrassa, Badalona o Sant Adrià del Besòs.

Una breu referència al cinema recent

Més enllà de l'adaptació cinematogràfica d'algunes de les obres literàries citades anteriorment (de Mendoza, de Marsé, de Rodoreda, etc.), són nombroses les obres cinematogràfiques originals que han tingut com a escenari però també protagonista el paisatge urbà, especialment barceloní, i que han sorgit, en cada moment històric, tant junt amb els moviments i estils artístics com amb els contextos socials i polítics i, per tant també, dels discursos institucionals imperants en cada moment. És a dir, és possible establir alguns correlats significatius entre el cinema més recent en què Barcelona ha estat escenari, amb determinades apreciacions institucionals o acadèmiques del paisatge, d'una banda, i algunes manifestacions artístiques en forma de pel·lícules, de l'altra.

És el cas, per exemple, de *La ciutat cremada* (1976), dirigida per Antoni Ribas i Piera (1935-2007), una de les primeres produccions rodada íntegrament en català i esdevinguda un film emblemàtic per les múltiples connotacions que desperta, i que narra els fets esdevinguts aproximadament entre 1899 i 1909. Aquesta obra pot posar-se en correlació amb aquella perspectiva més històrica sobre l'aproximació a la ciutat industrial i la seva inherent conflictivitat social, que es pot trobar en obres literàries de Mendoza o de Cabré.

Pel que fa a la construcció d'una imatge de ciutat d'escala mundial, les campanyes de les administracions públiques que han posat de moda la ciutat de Barcelona i les anàlisis acadèmiques que posen en relleu i valoren les característiques de l'anomenat «model Barcelona», tal com s'ha comentat, s'han vist completades amb l'aparició recent de llibres d'autors d'àmbit català i també internacionals. Però també fins i tot amb un determinat cinema que ha aportat arreu del món una visió d'una Barcelona representada com a ideal, on la ciutat forneix propietats balsàmiques i fins i tot pot curar una mare de la mort d'un fill –*Todo sobre mi madre* (1999), dirigida per Pedro Almodóvar (1951-)–; o on la festa no s'atura mai i la joventut de tot Europa ve a divertir-se –*L'auberge espagnole*

(2002), del director Cédric Klapisch (1961-)–; o on totes les opcions amoroses i sexuals són possibles –*Vicky Cristina Barcelona* (2008), del director Woody Allen (1935-)–. Tanta força projecta el cinema de Barcelona que des de 2008 existeix un Barcelona Movie Walks (de Turisme de Barcelona en col·laboració amb la Barcelona/Catalunya Film Commission i l'Escola Universitària d'Hoteleria i Turisme), això és, és un programa de passejades de turisme de cinema per la ciutat. És en aquest sentit quan es parla en termes d'institucionalització del paisatge del cinema de Barcelona.

Però també la visió crítica té un reflex cinematogràfic en creacions com ara *En construcción* (2001), dirigida per José Luis Guerín (1960-). En la pel·lícula es pot veure com la nova Barcelona que emergeix mitjançant el procés de reforma urbana del Raval implica la substitució de l'anterior, amb tot un ampli reguitzell de conseqüències socials associades. Per tant, la renovació de les trames urbanes no se'ns presenta com un procés asèptic i inherentment positiu, tal com seria propi del model Barcelona esmentat, sinó que sembla tenir uns efectes severs en la vida de les persones. D'aquesta manera, la gentrificació s'explica com una dinàmica que esguerra el paisatge urbà. Alhora, en la pel·lícula, i de forma insòlita, la ciutat històrica emergeix d'entre les obres, senyal que el pes de la història és inevitable.

Fotograma d'*En construcción* (2001), de José Luis Guerín

5. Valors en el paisatge

*La platja de Cal Francès del Delta del Llobregat és una platja verge amb dunes que conserven comunitats vegetals i animals pròpies dels sorralers costaners.
Rafael López-Monné*

En aquest capítol es descriuen els valors en el paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. S'han identificat valors naturals, estètics, històrics, simbòlics, d'ús social i productius. Els diversos processos de participació pública i social (vegeu bloc 1), així com la recerca d'informació, el treball de camp i l'anàlisi cartogràfica han estat fonamentals per identificar el conjunt de valors. Cal tenir present que al bloc 6 d'aquesta publicació es descriuen els valors per a cada unitat de paisatge.

5.1. Valors naturals

Els valors naturals fan referència als factors o elements que determinen la qualitat del medi natural, com espais amb especial interès natural i ecològic (per la seva singularitat, representativitat, etc.), i també els paisatges reconeguts legalment per criteris estrictament naturals. Aquest valor revela sovint una especial saviesa de les comunitats per aprofitar la base natural preexistent a través de

sistemes d'utilització del sòl ben adaptats a les condicions naturals. Confereix al paisatge la capacitat de transmetre informació sobre la història del seu ús, sobre les activitats i les motivacions de les comunitats humanes que l'han transformat al llarg del temps, i sobre el significat que li han anat atribuint.

Amb relació als valors naturals reconeguts, a la Regió Metropolitana de Barcelona la majoria dels espais protegits es troben en zones de muntanya, la qual cosa fa que els paisatges forestals estiguin força ben representats en comparació dels agrícoles de la plana, que també tenen un elevat valor natural. Si es té en compte que aquests espais protegits són cada vegada més homogenis pel que fa a la diversitat biològica, els pocs paisatges protegits de la plana (zones humides i espais agraris) tenen una rellevància ecològica estratègica, especialment, en els casos d'espais periurbans extensos.

La Regió Metropolitana de Barcelona té nombrosos espais protegits, molts dels quals es troben en zones de muntanya. Susanna Ginesta / Diputació de Barcelona

Principals espais amb valors naturals de la Regió Metropolitana de Barcelona:

Reserva de la biosfera	El Montseny.
Xarxa Natura 2000 (LIC + ZEPA)	Serres del Litoral Septentrional, Riu i estanys de Tordera, Serra de Collserola, Delta del Llobregat, Gallifa – Cingles de Bertí, Riu Congost, Montserrat – Roques Blanques – riu Llobregat, Massís del Montseny, el Montmell – Marmellar, Capçaleres del Foix, Serres del Litoral Central, Sant Llorenç del Munt i l'Obac.
Parcs naturals	Parc Natural de la Muntanya de Montserrat, Parc Natural del Montseny, Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, Parc Natural de Collserola.
Reserves naturals	Reserves naturals del Delta del Llobregat (Reserva natural parcial del Remolar-Filipines, Reserva natural parcial de la Ricarda – ca l'Arana), Reserva natural integral del Massís del Montseny, Reserva natural parcial de la Muntanya de Montserrat.
Pla d'espais d'interès natural (PEIN) també inclosos a la xarxa Natura 2000	El Foix, Massís de Garraf, Olèrdola, Montmell-Marmellar, Capçaleres del Foix, Muntanyes d'Ordal, Riu Llobregat, Montserrat, Serra de Collcardús, Sant Llorenç del Munt i l'Obac, Gallifa, el Moianès, la Sauva Negra, Cingles de Bertí, Massís del Montseny, Serres de Montnegre – el Corredor, Roureda de Tordera, Estanys de la Tordera, la Conreria – Sant Mateu – Cèllecs, Serra de Collserola, Sistema Prelitoral Central, Delta del Llobregat i Gallecs.
Xarxa de parcs naturals de la Diputació de Barcelona	Parc Natural del Montseny, Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, Parc del Montnegre i el Corredor, Parc de la Serralada Litoral, Parc de la Serralada de Marina, Parc Natural de la Serra de Collserola, Parc Agrari del Baix Llobregat, Parc del Garraf, Parc d'Olèrdola, Parc del Foix.
Inventari de zones humides	Conca del Besòs: Pantà de Can Borrell, Llacunes de Mas Duran, Gravera d'en Segur, Aiguamolls de Can Salvi, Sargar de la Roca. Conca del Llobregat: Llac de Can Codorniu, Bassa de Can Cardús, Estany de la Murtra, Riera de Sant Climent, el Remolar – Filipines, Ca l'Arana i Cal Tet, Bassa del Prat de Llobregat, els Reguerons, Filipines Nord, Aiguamolls de Molins de Rei, Llacunes de Can Dimoni, Estany de la Ricarda – Estany de la Magarola, Maresmes de Can Camins, Jonqueres de la Rerapineda de Gavà I, Jonqueres de la Rerapineda de Gavà II, Jonqueres de la rerapineda de Gavà III, Jonqueres de la rerapineda de Gavà IV, Estany de la Roberta, Olla del Rei, Estany dels Alous. Conca de la Tordera: Braç esquerre de l'illa del Tordera, Estany de Can Raba, Estany de Can Torrent, Estany de la Júlia, Prats d'en Gai, Roureda de Tordera, Bosc de Mas Julià, Gorg del Molí d'en Puigverd, Antiga Gravera de Palafolls, Desembocadura del riu Tordera, Pantà de Can Borrell, Pantà de Vallvidrera, Llacunes de Mas Duran, Gravera d'en Segur, les Llobateres. Conca de la Riera de Ribes: Torrent de Santa Susanna, Desembocadura de la Riera de Ribes. Conca del Foix: Embassament del Riu Foix, Desembocadura del Riu Foix, Platja Llarga.

Inventari d'espais d'interès geològic	Sant Llorenç i l'Obac, Montserrat, Coves del Salnitre i Discordança Progressiva de Collbató, Mines de Sant Marçal (Montseny), Discordança del Brull i Paleozoic de l'Avencó, Discordança Pretriàsica a Can Agustí (pla de la Calma), Marbres de Gualba, Cingles de Bertí, Mines d'Hortsa-vinyà (Montnegre), Discordançes Progressives de Sant Salvador de les Espases, Estació d'Olesa – Riera de Sant Jaume, Ribes Blaves, Falles de la Fossa del Vallès a la Colònia Sedó, Successió Miocena dels Hostalets de Pierola, Successió Miocena de les Fonts de Terrassa-Montagut, Castell de Burriac, Successió Miocena de la Costa Blanca, Successió Miocena inferior de puig de Pedrós i molí Calopa, Pedreres i Mina Berta, Escletxes del Papiol – Can Puig, Paleozoic de Collserola i Santa Creu d'Olorda, Esculls Miocens de Sant Pau d'Ordal – Can Sala, Guixeres de Vilobí del Penedès, Turons de Pacs del Penedès, Estructures Tectòniques Menors a Torrelles de Llobregat, Montjuïc, Falles Normals de l'Arboçar del Penedès, Sant Miquel d'Olèrdola, Eramprunya – la Desfeta, Massís de Garraf, Miocè de Castellet i la Gornal, Sant Miquel del Fai i Encavalcaments de la Vall de Tenes, Jaciments Fossífers de la Torrevileta, Conglomerats, Gresos i Argiles de Montgat.
Arbres monumentals	<p>Alt Penedès: Roure de Can Codorniu, Alzina de Can Ros, Ametller de Can Cervera.</p> <p>Garraf: Pi de la Palanca, Mata de la Mata, Pi Gros de Vilanova i la Geltrú.</p> <p>Maresme: Alzina de Can Rosselló, Garrofer de Montcabrer, Gatell de Ca l'Arenes, Alzina de Can Farrerons, Cuprés de Can Figueras.</p> <p>Barcelonès: Noguera alada de Montjuïc, Freixe de Montjuïc, Freixe americà de Montjuïc, Plàtan fals de Montjuïc.</p> <p>Baix Llobregat: Alzina de Puigvolor, Lledoner del Mas del Lledoner, Pi Gros del Salt.</p> <p>Vallès Occidental: Roure del Parc de Ca n'Oriol, Pi de les Quatre Besses del Dalmau, Pi d'en Xandri, Roure Gros del Golf, Plàtan del Castell de Mogoda.</p> <p>Vallès Oriental: Plàtan de la Font de la Pineda, Castanyer Gros de la Casa del Bosc (o de Can Cuc), Grèvol del Pla de Morou, Castanyers de la Traüna, Alzines de Santa Maria del Vallès I i II, Arboç de Sant Esteve del Coll, Boix de l'Església, Roure de Santa Maria de Montnegre.</p> <p>Moianès: Roure del Giol.</p>
Parcs agraris	En funcionament: Parc Agrari del Baix Llobregat, Parc Agrari de Sabadell. En fase de proposta: espai agrari de les Cinc Sènies de Mataró, Parc Agrícola del Vallès, Parc Agrari discontinu del Maresme, Parc Agrari d'Alella.

D'entre tots els espais i elements amb valor natural llistats a la taula 1, tot seguit es destaquen alguns dels que tenen una major rellevància.

Sant Llorenç del Munt i l'Obac

El massís de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac formen un conjunt muntanyós de la Serralada Prelitoral. Aquest espai està reconegut com a parc natural (1987) i forma part de la xarxa Natura 2000 i del Pla d'espais d'interès natural. La protecció d'aquest espai l'any 1972 amb un pla especial marca l'inici a Catalunya d'una política de planificació i protecció més efectiva envers les àrees amb valor natural.

Aquest massís, conjuntament amb Montserrat, és un dels millors exemples de roca conglomerada. L'erosió hídrica sobre aquest substrat rocós, majoritàriament de color rogenc, ha format un relliu de formes singulars amb cims arrodonits i plans però també amb agulles, canals i coves. El modelat de la Mola, la cova Simanya d'origen càrstic o la surgència de la font de Carlets són punts destacats que resulten de la història geològica d'aquest espai.

La vegetació és típicament mediterrània. Per sobre dels 800 metres, l'altitud i el clima més humit afavoreixen que els alzinars conviuen amb la moixera, el boix i el roure. Per sota, es barregen amb pins, marfull, bruc i arboç. Tot i la situació, a les zones més obagues i humides hi ha petites extensions de bosc de fulla caduca, això és, de roure martinenc, avellaners i oms.

El Montseny

Aquest massís de la Serralada Prelitoral és a la vegada reserva de biosfera (1978) i parc natural (1987) així com reserva natural integral. També forma part de la xarxa Natura 2000 i del Pla d'espais d'interès natural. D'altra banda, aquest espai propicia per primera vegada al nostre país (dècada de 1850) la reflexió sobre els valors naturals i és el lloc que més treballs i estudis ha generat.

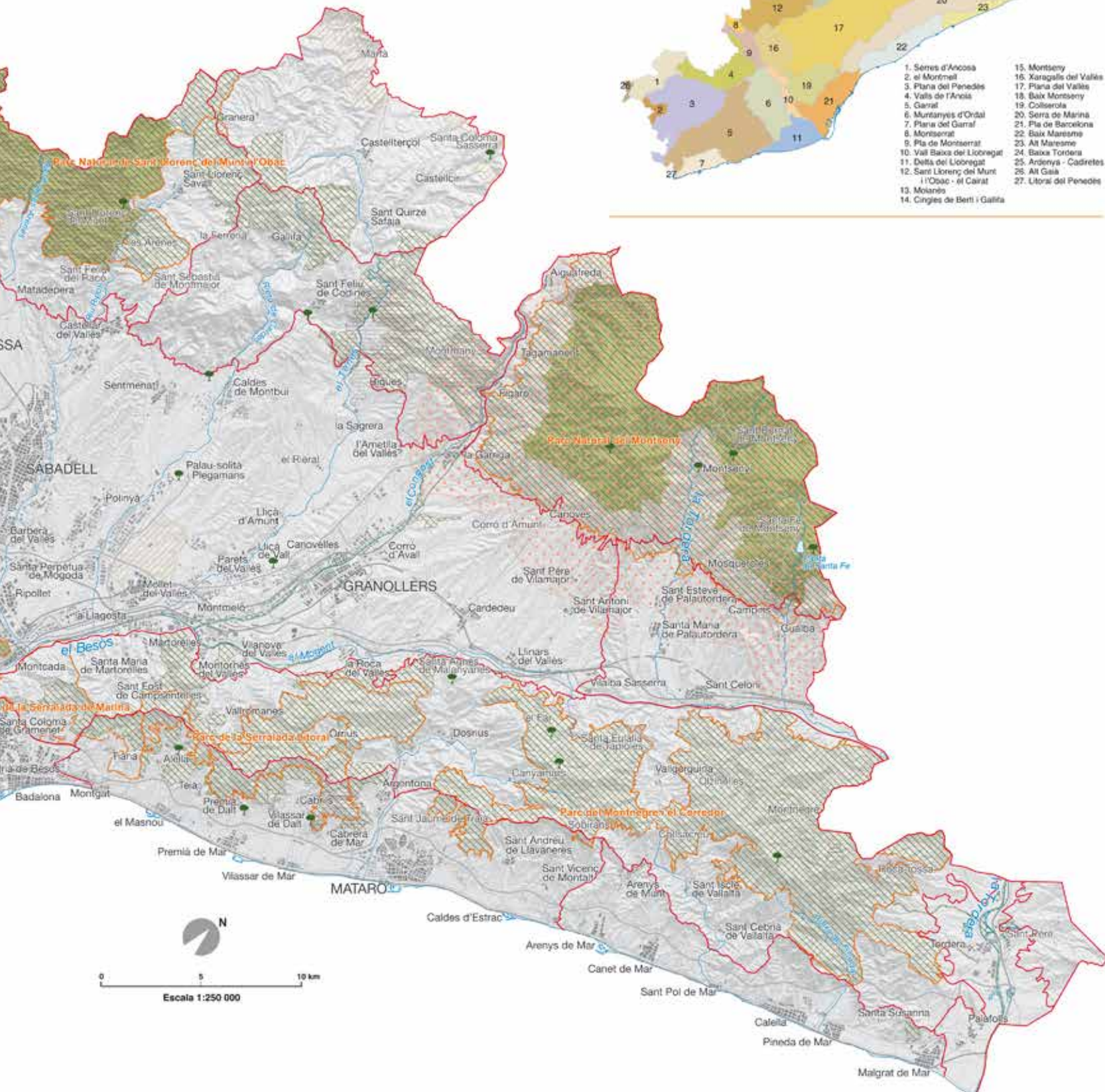
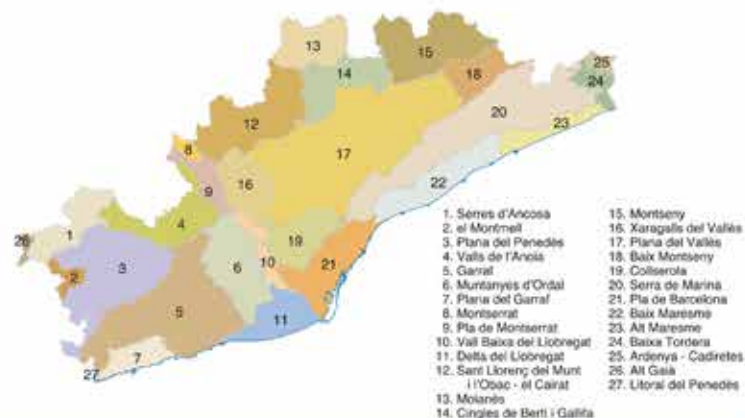
La situació d'aquest conjunt muntanyós, entre les regions de l'Atlàntic i la Mediterrània, i el seu gradient altitudinal li confereixen una biodiversitat extraordinària. Els boscos (alzines, alzines sureres, faigs, castanyers, pi, avet) són l'hàbitat predominant i estan en bon estat de conservació. Als marges dels cursos d'aigua hi ha

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

106

El Parc Natural del Montseny té una gran variabilitat d'ambients fruit dels importants gradients altitudinals i per la diversitat del relleu. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

bosc de ribera d'álbers, salzes, avellaners i freixes. A les cotes més altes hi ha zones de prats. Pel que fa a la fauna, les espècies que hi viuen constitueixen una mostra representativa de l'Europa occidental. Entre les que mereixen més protecció, per ser rares o singulars, sobresurten la papallona *Graellsia isabellae* i l'escarabat Rosalia alpina.

Montserrat

La muntanya de Montserrat també està reconeguda com a parc natural (1987) i forma part de la xarxa Natura 2000 i del Pla d'espais d'interès natural. L'any 2011 els responsables dels boscos catalans, reunits al monestir de Montserrat, van elaborar la Declaració de Montserrat sobre boscos, on es posa de manifest la importància de la seva conservació.

Al marge d'altres peculiaritats, la geomorfologia és un dels principals factors que afavoreix una biodiversitat elevada i constitueix l'actiu més destacat d'aquest espai natural protegit. A diferència del massís de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac, l'erosió hídrica sobre la roca conglomerada ha format un relleu abrupte d'agulles, parets, canals i coves de caràcter excepcional.

La vegetació és mediterrània amb boscos d'alzines però també hi ha peus de fulla caduca sobretot a les zones més obagues i humides (blada, teix). A les canals ombrívoles, a les fissures de les parets i als replans es donen les condicions idònies per a les espècies rupícules. Algunes de les més destacades són la cargola de roca, la corona de reina, l'orella d'ós, la campaneta gran i l'almesquí. Pel que fa a la fauna, cal destacar, entre altres espècies, les cabres salvatges, l'àguila cuabarrada, el falcó, el còlit negre, diferents espècies de ratpenat, l'escurçó, el tòtil i la salamandra.

Serra de Collserola

La serra de Collserola està reconeguda com a parc natural (2010) i forma part de la xarxa Natura 2000 i del Pla d'espais d'interès natural. A la maqueta de l'any 1929 sobre la Gran Barcelona estructural del 2028 de Nicolau M. Rubió i Tudurí, Pere Benavent i Raimon Argilés, ja es qualifica aquesta serra com a «gran parc central».

Avui, aquest espai, pel fet d'estar envoltat d'assentaments urbans i d'infraestructures viàries, té una funció ecològica important, perquè els boscos són un embornal de carboni, filtren les partícules de pols, amorteixen el soroll, i el corrent d'aire fresc que generen contribueix a esvaïr la calor i la contaminació.

Aquests boscos estan formats per pinedes amb alzines, alzinars i alzinars amb roures. Un altre ambient destacat és el de ribera, per exemple a les rieres de la Rierada i de Sant Medir, on creix la gatellada així com salzes, freixes, pollancre i avellaners. Els matollars i la brolla i els prats d'albellatge també constitueixen ambients d'interès. A cadascun d'aquests àmbits troben refugi i aliment nombrosos animals propis de l'ecosistema mediterrani.

Delta del Llobregat

Una part del delta del Llobregat està reconegut com a reserva natural (1987) i forma part de la xarxa Natura 2000 i del Pla d'espais d'interès natural. A més, gairebé totes les zones amb valor natural estan incloses dins l'Inventari de zones humides. Totes aquestes zones se situen al marge dret del delta, perquè l'esquerre està urbanitzat.

En aquestes zones destaquen les llacunes i els aiguamolls perquè constitueixen un dels punts de pas de la ruta migratòria dels ocells entre l'Àfrica i el nord d'Europa. Fins avui s'han citat unes 360 espècies d'aus diferents que aprofiten el lloc per descansar, mudar, alimentar-se, nidificar o hivernar. Entre les aus de pas destaquen el bitó, la baldriga balear i l'àliga pescadora, ja que són espècies en perill crític d'extinció. Entre les que nidifiquen cal esmentar el bec d'alena, la perdiu de mar, el xatrac menut i l'ànec blanc, que són espècies de distribució molt restringida a Catalunya.

A més de les zones humides també hi ha pinedes i platges. Algunes de les masses de pi pinyer creixen sobre dunes i són dels ambients naturals més ben conservats de la costa catalana, on s'han inventariat més de 22 espècies d'orquídies. Les comunitats vegetals i animals dels sòls salins i sorrencs tenen un gran valor natural.

Massís de Garraf

El massís de Garraf forma part de la xarxa Natura 2000 i del Pla d'espais d'interès natural.

Aquest massís de la Serralada Litoral és un gran bloc format per materials de color i relleu diferents. Destaquen els gresos i conglomerats vermellosos de les grans cingleres i les roques calcàries de tonalitats blanquinoses. Aquestes roques constitueixen un exemple excel·lent de morfologia càrstica perquè s'hi poden trobar totes les formes típiques, això és, pòlie (Begues), dolines (pla d'Ardenya, pla de Campgras, la Morella), rasclers, avencs (els Llambrics, en Passant, el Llamp), canons i surgències submarines (la Falconera).

Castanyer Gros de la Casa del Bosc, al Parc Natural del Montseny. Àlex

La vegetació, condicionada pels efectes dels incendis de 1982 i 1984 i per la duresa del clima, es caracteritza sobretot per la presència d'alzinars, pinedes i màquia, però també s'hi troben brolles, garrigues i prats secs. A la màquia creix el margalló, que és l'única palmera autòctona d'Europa.

Arbres monumentals

Un dels arbres monumentals més destacats és el castanyer gros de la Casa del Bosc o de Can Cuc (Cànoves i Samalús) per ser el de més volt de canó mesurat a Catalunya. Aquest exemplar té uns 1.100 anys, el tronc fa 13 m de circumferència, l'alçària és de 15 m i la capçada amida 17,5 m d'amplada. El fet de trobar-se en una zona de boscos espessos i sotabosc dens li confereix un valor natural destacat.

Parcs agraris

Entre els diferents parcs agraris de la Regió Metropolitana de Barcelona destaca el del Baix Llobregat, un dels millors exemples de gestió intel·ligent dels recursos de l'ecosistema urbà. La figura de protecció més destacada d'aquest parc és el Pla especial de protecció i millora del Parc Agrari del Baix Llobregat.

Les terres del parc corresponen a les restes de l'antic paisatge agrari que abans de la segona meitat del segle xx s'estenia per tota la vall baixa i el delta del riu Llobregat. Avui, el paisatge agrari es caracteritza, sobretot, per restes d'antigues llacunes deltaïques i per un mosaic regular de camps de conreu (cultius herbacis, arbres fruiters) i zones d'horts tallats pel riu Llobregat i nombroses infraestructures viàries (carreteres locals, autovies, autopistes, tren d'alta velocitat), però també per un fons escènic format per les façanes dels nuclis urbans i pels contraforts de la Serralada Litoral.

El valor natural d'aquest espai agrari rau en el fet que facilita la connexió ecològica, per exemple, entre les llacunes i els aiguamolls del delta del Llobregat amb la serra de Collserola o amb el massís

de Garraf. Aquesta funció contribueix a mantenir en bon estat els recursos naturals de l'ecosistema urbà de Barcelona.

Espais d'interès connector

Com ja s'ha apuntat, la majoria dels espais naturals protegits estan en zones de muntanya. Aquests espais formen un conjunt d'illes que, per mantenir en bon estat els respectius valors naturals, requereixen també sòls amb vocació de connector o corredor ecològic. Fan aquesta funció, sobretot, els trams fluvials i els fragments de mosaic agroforestal de la plana.

Els espais fluvials més destacats amb aquesta funció connectora són les conques dels rius següents: Foix, Llobregat, Besòs i Tordera.

Els fragments de mosaic agroforestal de la plana, pel fet d'estar en contacte amb àrees urbanes, estan exposats a unes dinàmiques intenses de transformació. En molts casos, el caràcter periurbà d'aquests sòls en debilita puntualment la funció connectora. Els principals corredors que cal potenciar són: Mediona-Garraf, Obac-Orloda, Sant Llorenç-Collserola, Farell-Marina, Gallifa-Gallecs, Tagamanent-Cèlecs, Calma-Corredor, Montseny-Montnegre.

5.2. Valors estètics

Es relacionen amb la capacitat que un paisatge té per emocionar o transmetre un determinat sentiment de bellesa, en funció del significat i l'apreciació cultural que ha adquirit al llarg de la història. Recolat sobre una realitat física tangible, el paisatge es torna el suport d'una realitat estètica fundada en la capacitat d'expressió d'aquest mateix paisatge, no només a través de la seva mera contemplació, sinó també gràcies a la mediació d'altres arts com la pintura, la literatura, la música, la fotografia, etc. El resultat són els paisatges que, per la seva composició, per la seva diversitat d'estructures, textures o colors, o per la seva harmonia de conjunt, es perceben visualment atractius i agradables.

El valor estètic del paisatge acostuma a tenir una base cultural profunda associada a determinats patrons o models. En aquest sentit, el mar i la muntanya són exemples de paisatges la valoració dels quals ha variat diametralment al llarg de la història de les civilitzacions. Alguns exemples generals de valors estètics són les interfícies paisatgístiques on es produeixen combinacions harmòniques, àrees clarament recognoscibles respecte al seu entorn (mosaics agroforestals), fons escènics (línies de muntanyes, horitzons), conjunts monumentals o altres singularitats estètiques (alineacions arbòries en marges de carreteres i camins, accessos ordenats als nuclis). L'apreciació de valors estètics al paisatge contribueix a incrementar la nostra consciència –tant individual com col·lectiva– i el respecte cap a aquest paisatge, i a condicionar l'ús que se'n fa o se'n farà, premissa bàsica per conservar-lo idòniament.

L'elevada diversitat de paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona, afavorida per l'alternança de planes i alineacions muntanyenques i els canvis en la matriu geològica, així com la gran varietat d'usos del sòl i fons escènics, fan que els valors estètics siguin molt variats. Aquests valors es reconeixen en els grups d'elements següents:

- Elements configuratius. Aquells que tenen un paper important en la composició visual de l'entorn.

- Patrons. Entesos com la combinació d'elements en estructures complexes identificables i que es repeteixen al llarg del territori.

Elements configuratius

Fons escènics

Els elements configuratius més destacats del paisatge són els fons escènics, això és, bàsicament, les formes de relleu amb una exposició visual més alta. En molts casos aquestes formes esdevenen horitzons persistents la qual cosa els atorga una important funció estructuradora del paisatge i, de retruc, una condició destacada com a referents visuals. Els fons escènics principals, entre molts altres de secundaris, són els següents: Montserrat, la serra de Collserola, els cingles de Bertí i el Montseny.

Línia de canvi plana / serralada

La franja en el límit del pla i l'inici del vessant, just en les primeres elevacions topogràfiques, constitueix un altre element configuratiu del paisatge. A la Regió Metropolitana de Barcelona, aquesta franja, per l'existència de dues grans planes (el Penedès i el Vallès) delimitades per les serralades Litoral i Prelitoral i per la diferència d'elements i usos que s'hi troben, és un element que s'identifica de manera molt clara. Aquest element es percep al límit nord de la unitat Plana del Garraf, al límit nord-oest de la unitat Plana del Penedès, als límits oest i est de la unitat Vall Baixa del Llobregat, al límit nord-oest de la unitat Delta del Llobregat, als límits nord i nord-est del Pla de Barcelona, als límits nord-est, nord-oest, sud-est i sud-oest de la unitat Plana del Vallès i als límits nord-est, nord-oest, sud-est i sud-oest de la unitat Baix Montseny.

Platges i penya-segats

La varietat de visions que ofereix el paisatge litoral de la Regió Metropolitana de Barcelona provoca diferents emocions. Les sensacions per contrast que ofereixen els allargats espais oberts de sorra fina amb una rereplatja de dunes i pinedes o un cuidat front urbà no són les mateixes; com tampoc no ho són les que ofereixen la successió de petites cales separades per formacions rocoses o els penya-segats de la Serralada Litoral. Algunes de les platges més destacades són la d'Aiguadolç, la de Sant Sebastià, la de la Fragata, la de la Ribera, la de l'Estanyol, la de la Barra, la de Terramar, la d'Anquines, la de la Murtra, la de la Magarola, la de Sant Sebastià, la de la Barceloneta, la de la Nova Icària, la del Bogatell, la de la Mar Bella, la de la Nova Mar Bella i la de Llevant, la dels Pescadors i la de Garbí. Alguns exemples de penya-segats són el de La Falconera, el de la punta de cala Morisca, el de la punta de Pebre, el de la punta de les Coves, el de la punta Grossa i el de la punta Llarga.

Elements geomorfològics

La contemplació d'algunes formes del relleu també provoca sensacions o impressions. Aquest és el cas, per exemple, de les formes arrodonides i planes de color rogenc del conglomerat del

El conjunt modernista de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, projectat per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, és Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO per la seva singularitat constructiva i bellesa artística. Turisme de Barcelona

massís de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac, de les agulles i parets del conglomerat de Montserrat, del bloc calcari de perfils suaus i nu del massís de Garraf, i de les cingleres i ressalts rocosos de la roca calcària i margues dels cingles de Bertí.

Elements històrics i/o culturals

Es tracta d'aquells punts amb un major interès patrimonial i històric que, a la vegada, concentren un alt valor estètic, ja sigui per la seva mateixa estructura (arquitectònica, morfològica, etc.), ja sigui per la seva singular ubicació en relació amb l'entorn més immediat. La majoria d'aquests elements, a la Regió Metropolitana de Barcelona, estan directament relacionats amb els nuclis de població, com per exemple diversos edificis modernistes, jardins singulars, ciutats balneari, fragments d'antigues muralles, torres i altres construccions defensives i bona part del patrimoni industrial format per

colònies industrials, molins, adoberies i xemeneies que actualment formen part de les trames urbanes.

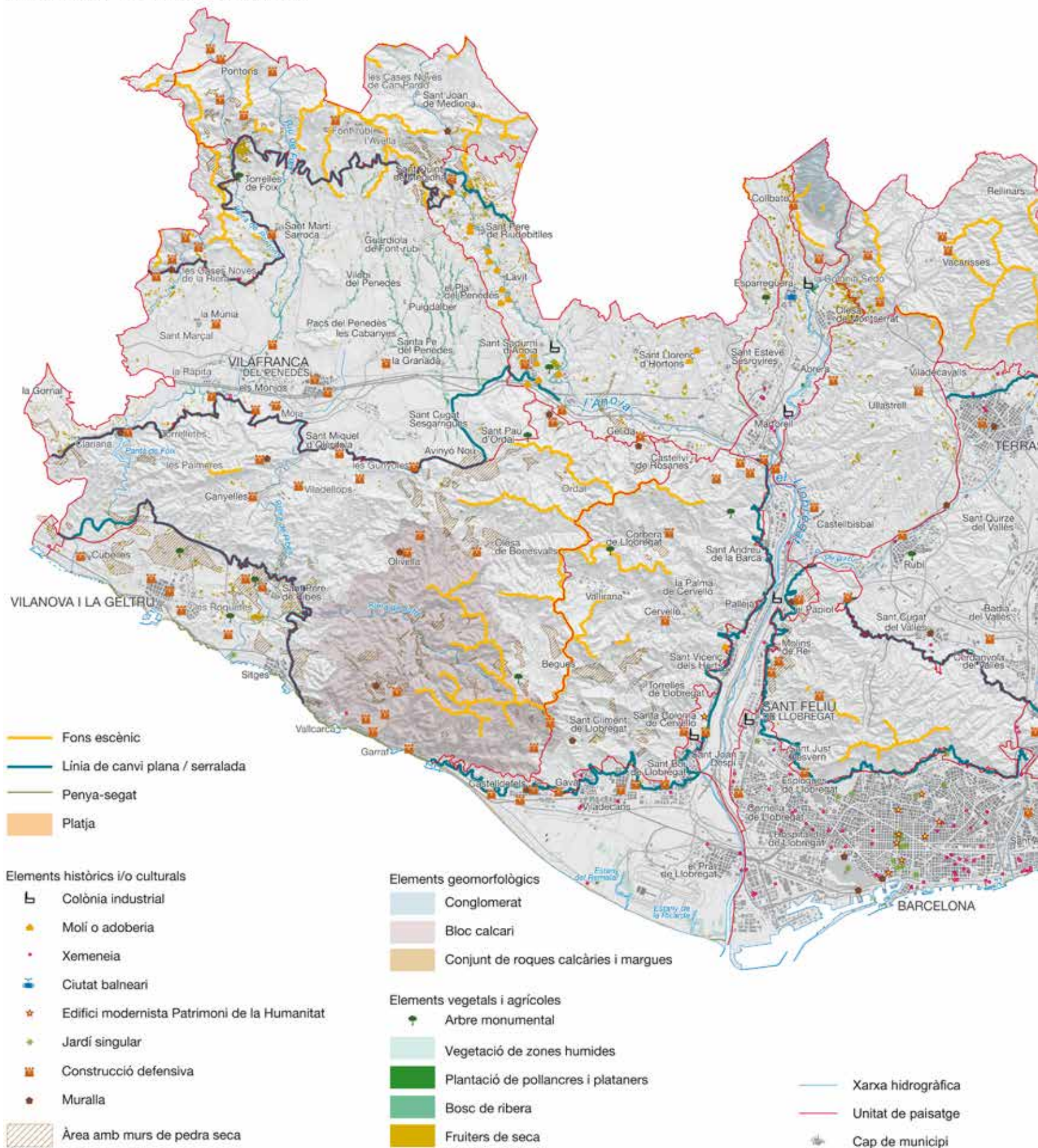
Elements vegetals o agrícoles

La predominança del bosc mediterrani fa destacar la vegetació natural singular de les zones d'aigua així com la vegetació dels sistemes agrícoles i forestals. Les formacions vegetals de les zones humides i de ribera, d'una banda, i les plantacions de pollancre i plàtans o els fruiters de secà, de l'altra, són els elements que singularitzen determinats llocs de la Regió Metropolitana de Barcelona. El caràcter marginal dels primers i el patró de plantació dels segons influeix en la percepció. Entre aquests elements també cal destacar els arbres monumentals per la seva condició singular, de gran valor estètic.

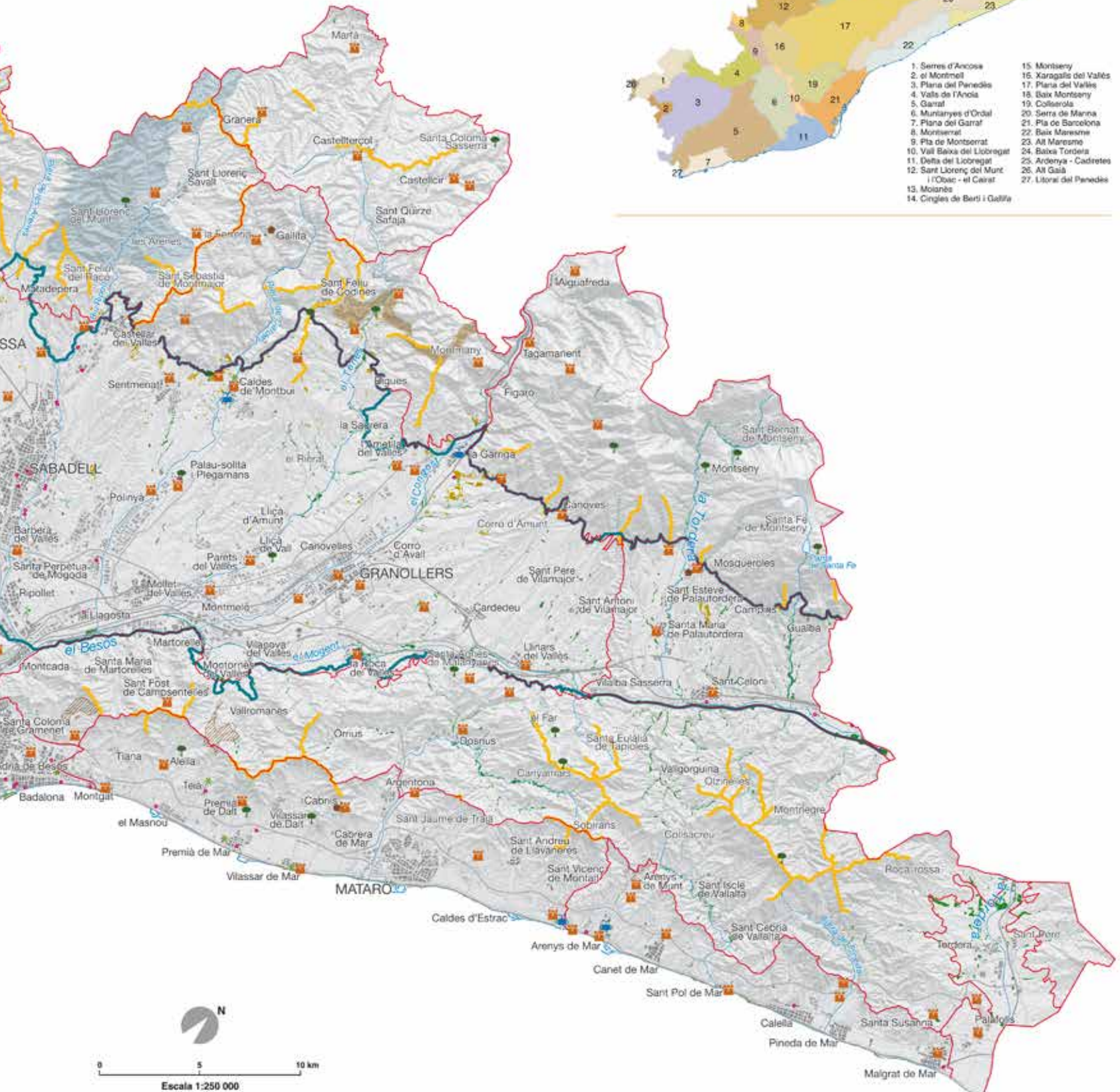
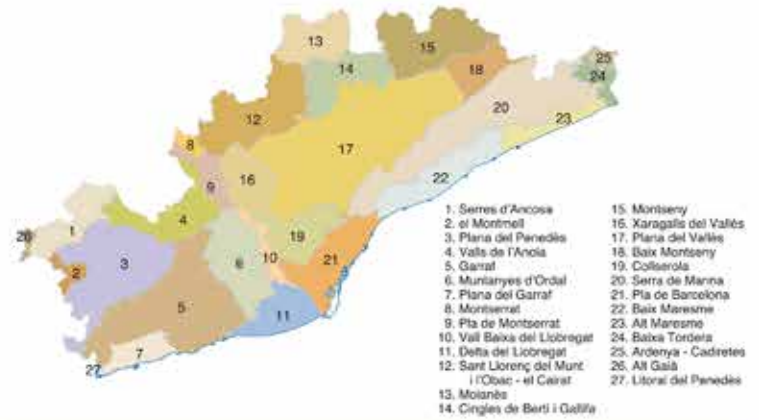
Valors estètics. Elements configuratius

110

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

Patrons

Patrons agrícoles

El seu caràcter de patró amb valor estètic es deu bàsicament a la seva particular morfologia del relleu, que fa que el paisatge es caracteritzi per una alternança de cultius i fragments forestals, fins a constituir un mosaic agroforestal amb un gran poder d'atracció.

Aquests patrons agrícoles els trobem en espais rurals i periurbans amb unes estructures que, per composició d'elements i extensió, confereixen personalitat als paisatges d'aquest àmbit territorial. Aquests espais són, entre d'altres, el monocultiu de vinya de la Plana del Penedès i la vinya del Baix Maresme, el mosaic agroforestal en terrenys ondulats de les Valls de l'Anoia i de la Plana del Vallès, el mosaic exclusivament agrícola de la Vall Baixa del Llobregat, del Delta del Llobregat i de la Baixa Tordera i l'horta de l'Alt Maresme i de la Serra de Marina, que ressegueix els vessants de les principals rieres i on la presència d'hivernacles és notable.

La repetició dels marcs de plantació de la vinya, l'orientació de les passades i el sistema de conducció poden assemblar-se, però la combinació amb el relleu, els cursos d'aigua, els boscos, les construccions aïllades, els assentaments urbans i els vials acaben formant una composició visual que distingeix els paisatges del Penedès i d'Alella. La contemplació d'una composició justa d'elements en relació harmònica és el que genera emocions i dona valor.

112

Tot i les semblances, la presència de camps de cultius herbacis i d'arbres fruiters entre les vinyes, un diferent relleu i una major pre-

Patró agrícola del cultiu de la vinya al Penedès. Consell Comarcal de l'Alt Penedès

sència de clapes de boscos confereix una estructura de mosaic que distingeix visualment les Valls de l'Anoia de la unitat veïna de la Plana del Penedès. Aquesta estructura de mosaic es repeteix a la Plana del Vallès, però entre les illes de bosc predominen els camps de farratges i cereals. Aquests mosaics agroforestals tenen un gran valor pel fet de constituir el fons escènic dels assentaments urbans situats entremig.

L'entorn eminentment urbà del mosaic agrícola del Llobregat, format per una repetició de camps de regadiu de conreus herbacis, fruiters i hortalisses així com diferents espais d'aigua, fa que destaquí en gran manera. El tram final i el delta de la Tordera, amb plantacions de plàtans i pollancre, camps de regadiu de farratges cereals i hortalisses, constitueix una altra de les imatges visuals de gran valor estètic de la Regió Metropolitana de Barcelona.

En la fesomia del paisatge agrari litoral destaquen les àrees d'horta entre Arenys de Munt, Pineda de Mar i Sant Cebrià de Vallalta que s'estenen pels vessants de les valls drenades pels torrents, rieres i rials. Aquestes àrees es caracteritzen per illes de parcel·les petites, de formes irregulars, plantades d'hortalisses i en part ocupades per hivernacles.

Patrons d'assentaments

Si bé molts dels assentaments urbans són elements configuratius, alguns també constitueixen patrons, perquè formen teixits urbans particulars que, en repetir-se, caracteritzen la imatge visual del paisatge d'aquest àmbit territorial. Aquests teixits són els carrers de cases dels treballadors del camp, els nuclis urbans que ressegueixen el traçat de les rieres i la particular fisonomia dels nuclis històrics i dels primers creixements urbans en forma d'eixample.

Especialment a la Plana del Penedès, però també en altres unitats de l'àmbit territorial, hi ha de manera dispersa i aïllada carrers de cases unifamiliars dels treballadors del camp del segle XIX. Es tracta d'edificacions entre mitgeres, de planta baixa i pis i coberta a dos aiguavessos que s'ordenen seguint l'alineació de les façanes. Al Penedès aquests conjunts s'implanten al mig de les vinyes i es recolzen en un camí. Avui, alguns d'aquests antics carrers encara perviuen i d'altres s'han convertit en petits assentaments urbans. Exemples d'aquest patró de poblament són les Peloses (Castellet i la Gornal), el Carrer Fondo (Castellví de la Marca), les Cases Noves de la Riera (Castellví de la Marca), Cantallops (Avinyonet del Penedès), Carrer de Can Rovira (Subirats), Ca l'Avi (Subirats), els Casots (Subirats), Can Cartó (Subirats), Cal Rosell de la Serra (Torrelavit), Bonavista (el Pla del Penedès), el Torrentfondo (Sant Llorenç d'Hortons) i les Cases Noves (Gelida).

A l'Alt i Baix Maresme hi ha els assentaments urbans de dalt i els de la marina, que s'estructuren i es relacionen a partir de les rieres. Els antics carrers de cases entre mitgeres d'aquests nuclis ressegueixen els traçats dels cursos d'aigua i formen entramats urbans lineals o arboriformes. Alguns exemples d'aquesta dualitat són Alella i el Masnou (riera d'Alella), Vilassar de Dalt i Vilassar de Mar (riera de Vilassar), Cabriels i Vilassar de Mar (riera de Cabriels), Argentona, Dosrius i Mataró (riera d'Argentona), Arenys de Munt i Arenys de Mar (riera d'Arenys). Altres nuclis urbans que segueixen una

riera són Canet de Mar (riera de Buscarons, riera de Lledoners), Sant Pol de Mar (riera de Sant Pol), Calella (riera de Capaspres o de Calella) i Pineda de Mar (rieres de Pineda i de Valldemaniu).

La imatge de la combinació entre els nuclis històrics d'herència romana o medieval i els primers eixamples de les ciutats de la Regió Metropolitana caracteritza el paisatge urbà d'aquest àmbit territorial. Arreu, les restes del viari romà, els conjunts episcopals, les viles noves, les traces de les successives muralles o els carrers estrets se superposen i s'entrellacen amb les primeres fàbriques, els eixamples del segle XIX o les edificacions d'estil colonial, modernista i noucentista. Aquest paisatge urbà es repeteix, per exemple, a Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú, Sitges, Sabadell, Terrassa, Granollers, Caldes de Montbui, Cardedeu, Badalona, Mataró, Arenys de Mar, Canet de Mar i, òbviament, a Barcelona. L'eixample de Barcelona, del segle XIX és una proposta diferent i original perquè, al contrari d'altres, està planificada i raonada d'acord amb el lloc. La visió de la retícula que formen els carrers de traçat quadrículat i la planta octogonal de les illes de cases és una imatge de gran valor estètic.

Patrons amb contrast

Engloben aquell conjunt de tessel·les del mosaic paisatgístic el valor de les quals rau en la diferència percebuda, ja sigui pel cromatisme, per la dimensió o per la textura, que hi ha entre les diferents parts que la componen. A la Regió Metropolitana de Barcelona destaquen set patrons de contrast diferents.

El contrast entre conreus herbacis i boscos és especialment destacat a les unitats de paisatge de les Serres d'Ancosa, del Moianès (meitat occidental) i del Baix Montseny, on l'alternança en extensió de boscos (pinedes, rouredes) i conreus herbacis forma una imatge de gran valor estètic.

En altres indrets, el patró de contrast es caracteritza per la presència de conreus aïllats en la matriu forestal. Les illes que formen els camps de conreu entremig d'espais forestals genera un contrast per oposició de textura i color que es repeteix a diferents unitats, per exemple, a la Serra de Marina, als Cingles de Bertí i Gallifa, al Garraf, als Xaragalls del Vallès o a Sant Llorenç del Munt i l'Obac – el Cairat.

Els espais agrícoles també generen un altre patró de contrast quan se situen vora el mar. Aquests mosaics són els pocs testimonis que queden de l'antiga modelació agrària que s'estenia des de la muntanya fins quasi arran de costa. Avui, aquests retalls compostos de petites peces de terra (dedicades al conreu d'hortalisses, flors i plantes de viver) delimitades per camins i rieres i puntejades de masies i construccions agrícoles contrasten amb l'entorn eminentment urbà i urbanitzat. La visió d'aquest contrast singularitza estèticament aquest paisatge. Els principals mosaics agraris vora mar que es conserven són els següents: les Cinc Sènies (Mataró – Sant Andreu de Llavaneres), el pla de Balasc (Pineda de Mar – Santa Susanna) i el pla de la Torre (Santa Susanna).

Els boscos caducifolis presenten un factor d'excepcionalitat o de rellevància estètica com a conseqüència de la transformació esta-

La imatge del pantà de Foix amb els pins tocant la làmina d'aigua té un elevat valor estètic. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

cional de forma i color de la vegetació. Aquesta diferent percepció d'un lloc segons el moment de l'any es dona, per exemple, a les zones de boscos caducifolis del Montseny i del turó Gros del Montnegre.

La visió de les poques làmines d'aigua dolça d'una certa magnitud que es localitzen en aquest àmbit territorial, pels reflexos que generen, les emocions que provoquen i el contrast que es produeix amb els espais naturals, agrícoles o urbans del seu entorn, també ofereix imatges de gran bellesa. Les làmines d'aigua més destacades són: el pantà de Foix, el pantà de Santa Fe, el pantà de Vallornès, el canal olímpic de Catalunya, la maresma de les Filipines, l'estany del Remolar, l'estany de la Ricarda, l'estany de la Magarola, l'estany de Cal Tet, el riu Llobregat i la Tordera.

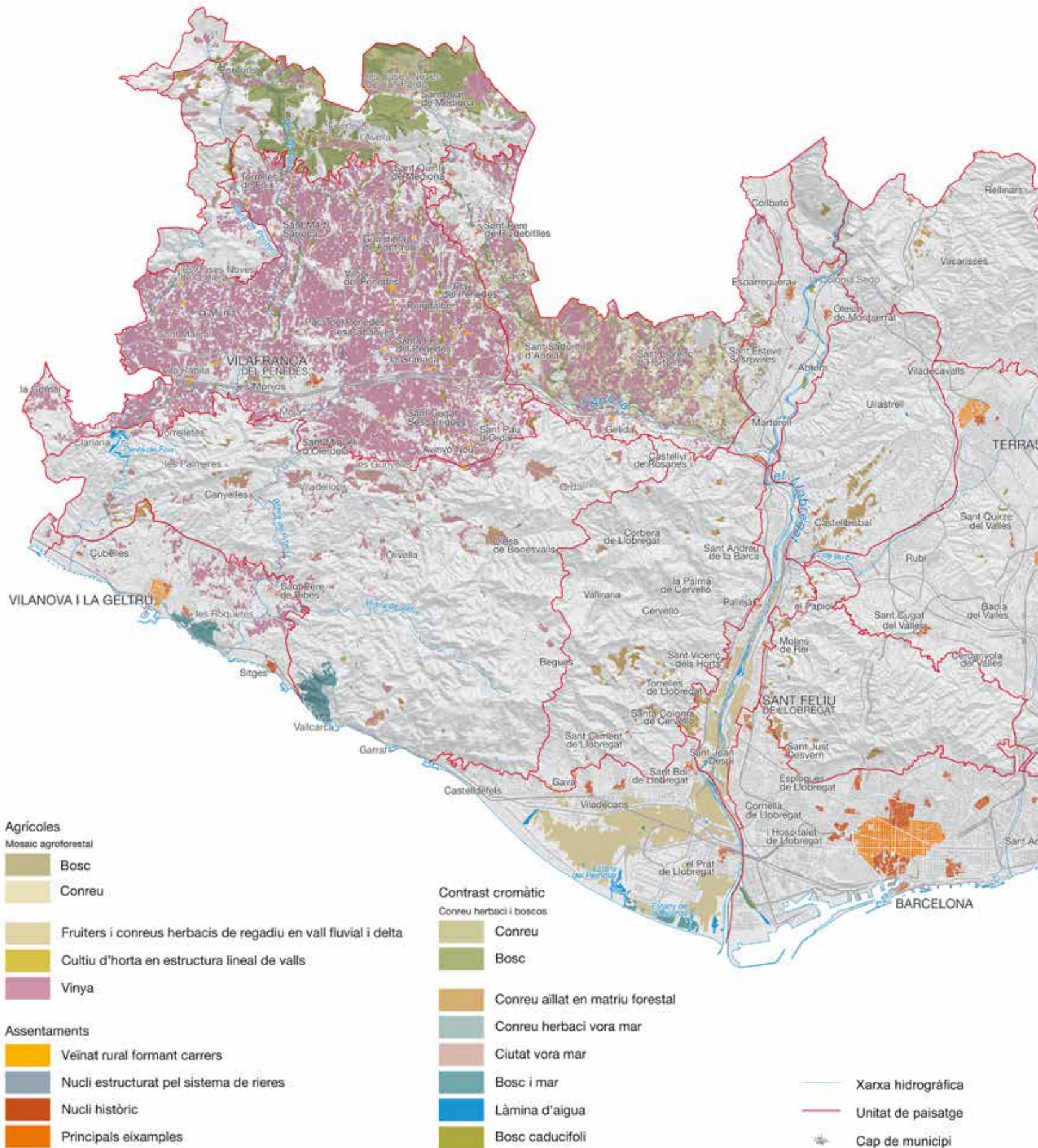
El mar també genera altres contrastos destacats quan el bosc ressegueix la línia de costa. La textura i el color dels boscos de pins, que a la unitat de Delta del Llobregat creixen sobre antigues dunes o a la Plana del Garraf, arriben fins la zona rocosa i seca de la costa, contrasten amb els blaus del mar i formen una imatge associada al paisatge del Mediterrani. Els exemples d'aquest patró de contrast entre el bosc i el mar es localitzen a la platja del Prat (el Prat de Llobregat), la pineda de Can Camins (el Prat de Llobregat), al puig d'en Boronet (Sitges), a la Rodona (Sitges) i als Colls (Vilanova i la Geltrú).

El paisatge urbà del litoral destaca per la presència de passeigs marítims que articulen uns espais públics de platges, ports, hotels i equipaments d'oci. Aquests eixos emfatitzen la visió de la platja i la ciutat des del carrer, però també posen en relleu antigues fàbriques, les cases dels primers estiuejants, infraestructures o edificis contemporanis. Aquests conjunts generen un contrast cromàtic i de forma entre la ciutat i el mar que es pot percebre en indrets com Malgrat de Mar, Santa Susanna, Pineda de Mar, Calella, Sant Pol de Mar, Canet de Mar, Arenys de Mar, Caldes d'Estrac, Mataró, Vilassar de Mar, Premià de Mar, el Masnou, Montgat, Badalona, Sant Adrià de Besòs, Barcelona, Sitges i Vilanova i la Geltrú.

Valors estètics. Patrons

114

5.3. Valors històrics

Resideixen en la capacitat narrativa d'un paisatge, és a dir, en la seva possibilitat de transmetre informació sobre les activitats desenvolupades per la població que el transforma. Corresponen a les petjades més rellevants que l'ésser humà ha deixat en el paisatge al llarg de la història, alguns cops d'origen secular, com tipologies constructives, tipologies d'assentament, centres històrics dels nuclis urbans i altres conjunts arquitectònics, estructures parcel·làries i els seus límits, sistemes de reg, carrerades i xarxa de camins públics, etc. Igualment engloben els escenaris de fets històrics amb rellevància social, econòmica o política. La identificació de valors històrics no es concep com un mer inventari d'elements d'interès històric presents en un determinat territori mancats d'una lectura paisatgística. S'identifiquen els elements del paisatge amb valor històric, però també els espais o conjunts d'elements que es considera que tenen un valor paisatgístic des d'una perspectiva històrica.

Aquest valor històric s'entén sempre des d'una perspectiva dinàmica que n'asseguri sempre el seu significat per a la població que el viu actualment, així com per a la que ha de gaudir-ne en el futur.

Elements de caràcter defensiu

Tot i la importància de les restes romanes, com el pont del diable de Martorell o les restes del temple romà d'August a Barcelona o vestigis d'altres èpoques, els castells i les torres dels segles X, XI i XII constitueixen un dels elements amb valor històric que caracteritzen el paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. Aquestes construccions de caràcter defensiu estan sovint emplaçades en punts prominents del territori, que pels valors històrics que posseeixen doten de personalitat pròpia el paisatge del territori que els envolta. Sovint també condicionen la morfologia urbanística de moltes poblacions i estan relacionades amb antics patrons de poblament que encara perviuen. La Plana del Garraf, el Garraf, la Plana del Penedès, les Serres d'Ancosa, les Muntanyes de l'Ordal, les Valls de l'Anoia, la Vall Baixa del Llobregat, els Xaragalls del Vallès, o la Plana del Vallès són unitats amb una forta presència d'aquests elements. Aquests castells i torres, a vegades també van associades a restes de muralles que reforcen el caràcter defensiu de l'indret, com per exemple al castell d'Olèrdola o, en alguns casos, esdevenen elements significatius del paisatge urbà, com el fragment de muralla de les drassanes de Barcelona o la muralla que delimita el monestir de Sant Cugat del Vallès.

També a la costa de la Regió Metropolitana de Barcelona existeix una densitat notable de torres per defensar-se dels atacs de pirates bàsicament dels segles XV al XVII. Aquestes torres constitueixen elements patrimonials amb una significativa càrrega paisatgística per la seva condició de fita, la qual cosa personalitza el paisatge. Als paisatges de l'Alt i el Baix Maresme, de les més de cinquanta torres conservades, destaquen per exemple la torre de Can Cabrirol (Arenys de Mar), la de Can Tria de la Mata (Mataró), la del molí de la Murtra (Sant Pol de Mar), la de Can Torrent de Mar (Santa Susanna), la de la Timba (Canet de Mar), la de Valldejuli (Palafolls). A la unitat Plana del Garraf destaquen les torres següents: Torre de

L'església romànica de Sant Miquel d'Olèrdola, d'entre els segles IX i XII, està ubicada al cim d'un turó, fet que la converteix en una fita singular en el paisatge del Garraf. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona.

la Serra (Sant Pere de Ribes), Torre de Can Bruguera (Sant Pere de Ribes), Torre del Clot dels Frares (Sant Pere de Ribes), Torre de defensa de Can Amell (Sitges), Torre de defensa de Campdàsens (Sitges), Torre de la masia de Miralpeix (Sitges).

Elements religiosos

Nombrosos edificis religiosos són reserva de molts valors històrics i simbòlics com a conseqüència de l'estructuració territorial que propiciaven als seus entorns d'influència. Aquests elements històrics configuren característiques i trets distintius de molts paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona, i són peces indestructibles del substrat cultural d'aquest paisatge. Les ermites, santuaris i monestirs situats fora dels nuclis urbans, en turons o enmig d'espais agrícoles o forestals, esdevenen fites singulars en el paisatge, com el monestir de Sant Llorenç del Munt. D'altra banda, les esglésies i altres elements religiosos que hi ha a l'espai urbà contribueixen a singularitzar-lo i sovint suposen un contrast cromàtic i de forma amb els edificis annexos.

Nuclis històrics

La Regió Metropolitana de Barcelona és l'àmbit territorial amb una major concentració de grans assentaments urbans. El paisatge urbà de la baixa edat mitjana, no sense modificacions, i el derivat del procés d'industrialització caracteritzen en gran manera els nuclis històrics d'aquests assentaments. Les trames urbanes, els edificis històrics i els espais públics formen escenaris on sobresurten les formes del Modernisme, amb diversos elements declarats Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO, i el noucentisme. Aquests escenaris es poden trobar, per exemple, a Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú, Sitges, Barcelona, Vallvidrera, Valldo-reix, Sabadell, Terrassa, Granollers, Caldes de Montbui, Cardedeu, Sant Celoni, Castellterçol, Figaró-Montmany, Badalona, Mataró, Arenys de Mar o Canet de Mar.

El paisatge urbà d'alguns assentaments de la costa es caracteritza per l'existència d'edificis (palaus, cases, asils, hospitals, teatres) de final del segle XIX i principi del XX que recreen l'estil eclèctic de l'arquitectura colonial. El barroquisme acolorit d'aquestes construccions personalitza els nuclis històrics; per exemple, de Vilanova i la Geltrú, Sitges, el Masnou, Vilassar de Mar, Mataró, Arenys de Mar i Canet de Mar.

Ciutats balneari

Un dels antics elements que formen l'actual paisatge de l'oci i el turisme són els balnearis del segle XIX d'aigua termal i de mar. D'aquests primers establiments només es conserven dempeus i actius els balnearis d'aigua termal, concretament, a Caldes de Montbui i la Garriga. El balneari de la Puda (1870) d'Esparreguera està totalment abandonat. En aquests nuclis, entre els que cal afegir també Caldes d'Estrac, les aigües mineromedicinales van atraure fa alguns decennis un turisme d'elit que hi va construir cases d'estiueig d'estil modernista i noucentista.

Jardins singulars

El paisatge urbà dels nuclis històrics es complementa amb espais de verd privats i públics, de gran valor i associats a antics palaus o cases d'estiueig. Aquests espais constitueixen recreacions de paisatges al gust i manera de les classes benestants del segle XIX i principi del XX. Alguns dels jardins més destacats són: Jardins de la Universitat de Barcelona (Barcelona), Park Güell (Barcelona), Parc de Ca l'Arnús (Badalona), Parc de Torreblanca (Sant Feliu de Llobregat – Sant Joan Despí – Sant Just Desvern), Parc de Terramar (Sitges) i Jardins de Can Rius (Caldes de Montbui).

Elements rurals

Les masies i cases de mas són construccions aïllades amb un elevat valor històric com a exemples antics d'arquitectura vernacular, d'obres d'arquitectes reconeguts o de patrons de poblament. Les

Masia de can Rigol, edificada al segle XVII al municipi de Subirats, a la unitat Plana del Penedès. Consell Comarcal de l'Alt Penedès

El grau Mercader és un pas de comunicació tradicional que permetia guanyar els cingles de Bertí i comunicar el pla de la Garga i el Moianès amb Granollers. Va ser un pas estratègic fins als anys 40 del segle XX. Observatori del Paisatge

diferències entre unes i altres són degudes al caràcter tipològic de la seva arquitectura, que possibilita l'adaptació al clima, als cultius i a les modes (gòtic, barroc, Modernisme, noucentisme).

Amb relació als paisatges rurals, de l'antic paisatge de la vinya anterior a la plaga de la fil·loxera (segles XVIII i XIX) són ben visibles encara els murs i les barraques de pedra seca. Aquestes restes constitueixen un dels trets característics de les unitats Plana del Garraf, Garraf, Serres d'Ancosa i Muntanyes d'Ordal, on hi ha centenars d'aquestes construccions. Altres àrees menors es localitzen a Molins de Rei, el Papiol, al sud de Vallromanes i al nord de Santa Coloma de Gramenet.

Camins

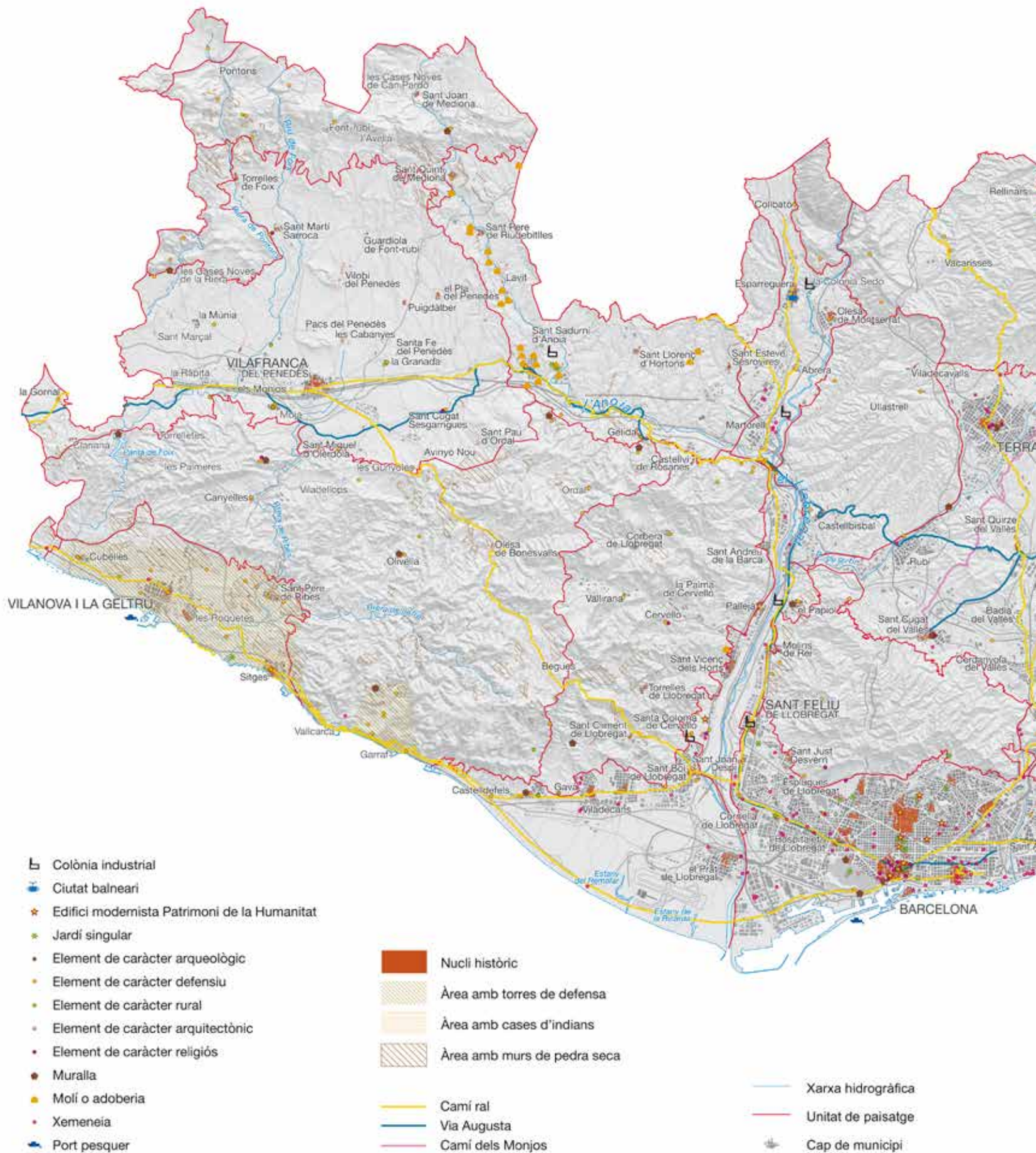
Molts trams de la xarxa actual de camins tenen un origen romà o medieval cosa que els atorga un important valor històric i simbòlic. Aquesta xarxa explica el perquè de la morfologia urbana de molts nuclis històrics o de l'existència des d'antic d'un mercat o fira. Alguns trams dels camins rals aprofiten restes de l'antic traçat original de la via Augusta o variants romanes d'èpoques posteriors. Alguns exemples d'aquests camins rals són: el de Barcelona cap a Martorell per la Vall Baixa del Llobregat, el de Martorell cap a Lleida o Manresa pel Pla de Montserrat, el de Martorell cap a Girona per la Plana del Vallès, el de Martorell cap a Tarragona per la Plana del Penedès, el de Barcelona a Vilafranca del Penedès pel Garraf, el de Barcelona a Tarragona pel Delta del Llobregat, el de Barcelona a Blanes per l'Alt Maresme, el de Barcelona a Vic pel Montseny.

També cal destacar el camí dels Monjos. Aquest camí travessa les unitats de paisatge Sant Llorenç del Munt i l'Obac – el Cairat i la Plana del Vallès. El valor històric i simbòlic rau en el fet que connecta dos dels monestirs benedictins més importants de Catalunya, com són el de Sant Cugat del Vallès (segle IX) i el de Sant Llorenç del Munt (segle X) i en la llegenda associada que explica el seu origen.

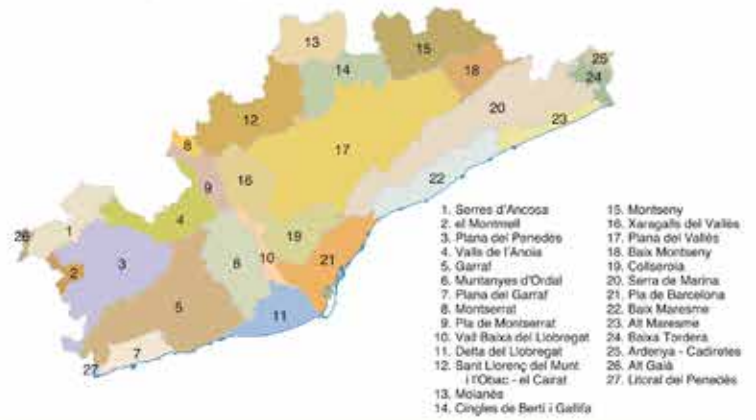
Valors històrics

118

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

Ampliació del mapa de valors històrics d'una part de la ciutat de Barcelona. ICGC

120

Un altre dels significats dels camins que donen valor al paisatge és que alguns, com a mínim a partir del segle XIII en endavant, també es van utilitzar pel pas de bestiar en règim de transhumància. A les unitats de paisatge del Penedès i del Garraf convergeixen els camins procedents de les antigues pastures d'estiu occidentals (Aragó i Lleida) i del sud (Terol, València, Tortosa). A les unitats de Vallès convergeixen els camins que venien de les pastures del nord (Formiguera, Puigcerdà, Ripoll). En relació amb aquesta xarxa de camins, les terres del Penedès i del Vallès s'utilitzen a l'època com a pastures d'hivern.

Elements industrials

Les colònies industrials són el testimoni històric de la primera etapa del desenvolupament industrial de Catalunya, quan la localització de les factories a les vores dels rius era imprescindible per assegurar-se la força motriu, primer mecànica i després elèctrica, que havia de permetre el funcionament de les màquines. A la Regió Metropolitana de Barcelona, concretament a la vall del riu Llobregat, se'n troben dues de les més destacades, la Colònia Sedó d'Esparreguera (1846-1980), per ser una de les més grans, i la Colònia Güell de Santa Coloma de Cervelló (1890-1973), que és un cas paradigmàtic. Altres exemples són la Colònia Bertrand de Sant Feliu de Llobregat (1862), la Colònia de Can Bros de Martorell (1852-1967) i la Colònia Pons de Sant Sadurní d'Anoia.

L'actual paisatge industrial, en permanent transformació, és una herència de l'activitat manufacturera del segle XVIII però també de

l'activitat fabril del segle XIX i principi del XX. Durant aquests anys Barcelona i la seva àrea d'influència es van convertir en la fàbrica d'Espanya. Les evidències d'aquest passat són nombroses; a més de les colònies industrials, hi ha altres testimonis, com ara: el molí fariner de Can Batlle (Vallirana), el molí paperer Mornau (Sabadell); les fàbriques de vapor de Can Batlló (Barcelona), de Sants (Barcelona), de La Sedeta (Barcelona), de Ca l'Aranyó (Barcelona), Can Casarramona (Barcelona), de Can Ricart (Barcelona), Fabra i Coats

Les xemeneies resten, moltes vegades descontextualitzades, com a mostra d'antics paisatges industrials com el del Poblenou. Observatori del Paisatge

(Barcelona), Sederies Vilumara (l'Hospitalet), Tecla Sala (l'Hospitalet), de Can Bagaria (Cornellà), La Cooperativa Obrera (Mataró), Fàbrica Jover, Serra i Cia (Canet de Mar), Aymerich, Amat i Jover (Terrassa), Buxeda (Sabadell), Roca Umbert (Granollers); les farineres Moretó (Mollet del Vallès) i Sant Jaume (Barcelona); els cellers Güell (Sitges), Codorniu (Sant Sadurní d'Anoia), i la fàbrica Anís del Mono (Badalona), la fàbrica G. de Andreis de sobrenom La Llauna (Badalona), l'Autòdrom Terramar (Sant Pere de Ribes), i la fàbrica Pujol i Bausis, de sobrenom La Rajoleta (Esplugues de Llobregat).

Una altra de les restes significatives del passat industrial són les xemeneies, que, tot i estar en molts casos descontextualitzades, constitueixen un testimoni de la magnitud de l'antic paisatge industrial. Alguns dels exemples més destacats són la xemeneia de l'antiga fàbrica Roca Umbert (Granollers), de Ca l'Arenes (Mataró), del vapor Ca l'Estruch (Sabadell), del vapor Buxeda (Sabadell) i de la bòbila Almirall (Terrassa).

Els barris de pescadors, les cases dels indians o les fàbriques de vapor estan vinculats als espais portuaris per la seva condició de portes d'entrada i sortida de persones, mercaderies i idees. Un dels moments que caracteritza aquests espais és la seva participació durant els segles XVIII i XIX en l'aventura americana. Sobretot el port vell de Barcelona però, també, els de Vilanova i la Geltrú, Sitges, el Masnou, Mataró, Arenys de Mar o Canet són en gran part una herència del flux d'intercanvi de mercaderies d'aquests anys. Altres elements associats a aquests espais són els fars, com per exemple el de la Torre del Rellotge (1772), el del Llobregat (1852), el de Sant Cristòfol (1866) i el de Montjuïc (1922).

5.4. Valors simbòlics

Resideixen en paisatges amb una forta càrrega simbòlica per a la població que hi viu i amb els quals estableix relacions de per-

tinença o expressions d'identificació. Sovint s'expliquen per la presència d'elements naturals, de llocs geoestratègics o elements culturals; també per la presència d'aquells elements del paisatge que tenen atribucions mitològiques vinculades a l'explicació d'històries fantàstiques o llegendes, o associades a ritus i costums; o en paisatges amb una important representació artística històrica i contemporània a través de la pintura, la literatura, les cançons, els gravats o litografies, les postals, etc., que responen a una determinada concepció social i que influeixen enormement en l'imaginari col·lectiu. Els valors simbòlics solen reunir-los també paisatges amb determinades càrregues espirituals i religioses. Dins el valor simbòlic, cada vegada adquireix més rellevància el valor identitari que pot representar un paisatge, com a sistema significatiu per a una determinada població, és a dir, el paisatge com a element d'identificació col·lectiva, com a símbol sobre el qual una comunitat es reconeix i s'identifica i davant del qual mostra una certa emotivitat. En definitiva, els valors simbòlics s'associen a paisatges que es relacionen amb tradicions vives, esdeveniments, commemoracions, idees, pràctiques o creences, així com aquells que generen un sentiment de pertinença mitjançant el qual un determinat col·lectiu se sent identificat amb el paisatge.

Fons escènics

Les formes del relleu que són fites i fons escènics constitueixen un dels elements que més ciutadans hi atribueixen un valor simbòlic i identitari. Entre la societat d'aquest àmbit territorial, la Serralada Prelitoral, per la contundència del relleu i les formes sovint singulars i excepcionals, és la que està més present en l'imaginari col·lectiu. Els principals fons escènics emblemàtics de la Regió Metropolitana de Barcelona són el Montseny, la serralada de Marina, Sant Llorenç del Munt i l'Obac, Collserola, Montjuïc, el massís de Garraf, Montserrat i el Montnegre-Corredor.

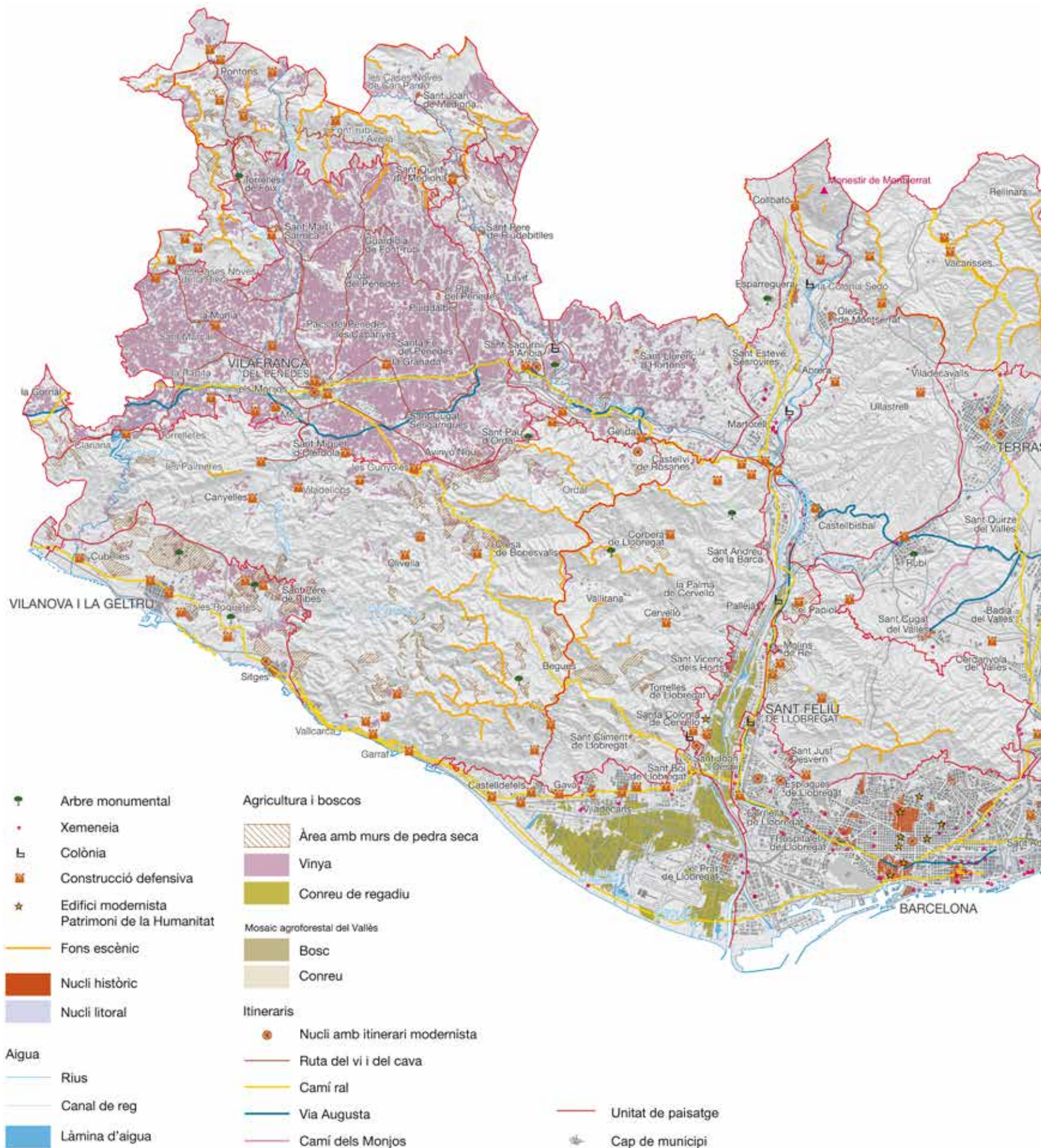

La muntanya de Montserrat és un dels principals fons escènics de la Regió Metropolitana de Barcelona. Consell Comarcal de l'Alt Penedès

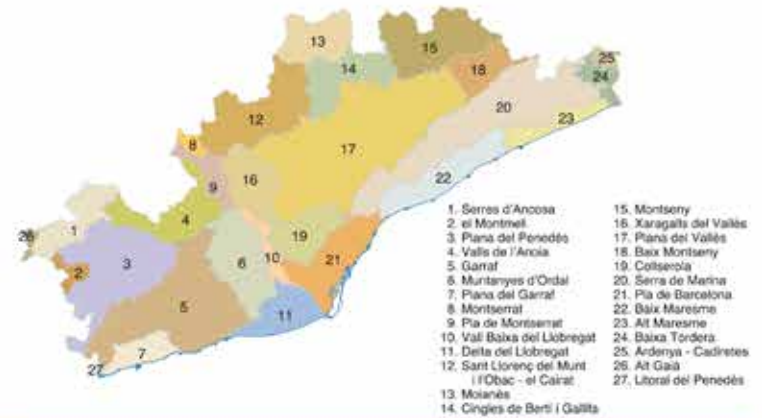
Valors simbòlics

122

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

La muntanya de Montserrat constitueix el principal element morfològic de l'imaginari col·lectiu perquè la percepció d'aquest paisatge és capaç d'evocar una gamma àmplia de sentiments, idees i conceptes. Aquesta impressió no només és compartida per la població de l'entorn sinó que també per la de fora de l'àmbit territorial. La veneració i l'admiració que provoca –així ho reflecteixen els valors– comporta que esdevingui un dels símbols per explicar una part de la realitat i identitat col·lectiva.

El Montseny, sobretot, però també Sant Llorenç del Munt, són altres elements morfològics de la Serralada Prelitoral que no es perceben només com a simples conjunts muntanyosos. Aquests escenaris de gran valor, sobretot natural, són paisatges que s'associen a una realitat eterna i immutable davant les dinàmiques de transformació de la plana la qual cosa desperta un sentiment d'estima que dona sentit a la vida de moltes persones.

A una escala més local hi ha cims d'alçària reduïda, penya-segats i cingleres que també són percebuts com a fites i fons escènics de caràcter identitari. Alguns d'aquests altres elements morfològics són: els cingles de Bertí (Bigues i Riells), Montjuïc (Barcelona), el Tibidabo (Barcelona), la serra d'Ancosa (La Llacuna), la serra del Bolet (Mediona), el turó de Burriac (Cabrera de Mar), el Montnegre o la Talaia (Vilanova i la Geltrú).

Fites

124

Entre totes les fites destaca el monestir de Montserrat (Monistrol de Montserrat) perquè és un element del paisatge amb un important component espiritual (centre de vida eremítica i de pelegrinatge) i cultural (activitat musical i editorial) i perquè se situa en una muntanya singular que és alhora un fons escènic destacat. Per tot plegat, es percep com a símbol de diferents idees que formen diverses identitats col·lectives. A part d'aquesta fita, simbòlica arreu de Catalunya, hi ha nombrosos turons, cims, castells, esglésies, monestirs i torres que esdevenen elements amb valor identitari,

Una consulta ciutadana realitzada el 2008 va evidenciar que el perfil de les tres xemeneies de l'antiga central tèrmica del Besòs té un valor simbòlic per la població local. Observatori del Paisatge

com per exemple la Mola, Sant Miquel del Fai, el turó de l'Home, el castell de Subirats, el castell de Tagamanent, el castell d'Eramprunyà, el castell de Palafoles i el castell de Burriac.

D'altra banda, algunes de les fites simbòliques també estan representades per elements contemporanis. Per exemple, el perfil de les xemeneies de la central tèrmica de Sant Adrià de Besòs s'ha convertit en un símbol inequívoc de la zona centre i nord de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Arbres monumentals

En una escala més local, els arbres monumentals són elements amb un valor identitari perquè, per la mida i la pervivència en el temps, són percebuts com a elements que singularitzen i distingeixen els llocs o els municipis.

Nuclis històrics

El procés de rehabilitació urbana iniciat els anys 1980 i l'èxit dels Jocs Olímpics han sumat a favor que el paisatge urbà de Barcelona transmeti avui una impressió de ciutat emprenedora, creativa i eficient. D'aquesta imatge, n'és responsable la recuperació, amb una gran qualitat formal i conceptual, de nombrosos espais públics (carrers, places, parcs) i d'elements urbans (ponts, túnels, murs, mobiliari). Alguns exemples destacats d'aquest paisatge urbà són: la plaça de Trilla, la plaça de Sants, la plaça de la Palmera, la plaça Reial, el parc de l'Espanya Industrial, el parc del Poblenou, el parc Litoral, el parc de Diagonal Mar, el parc de la Pegaso, el parc de la Creueta del Coll, el parc del Clot, l'avinguda de la Via Júlia, l'avinguda de Río de Janeiro, l'avinguda de Gaudí, la rambla de Prim; però, també, la façana marítima (Port Vell, Moll de la Fusta, Rambla de Mar, Vila Olímpica) o l'Anella Olímpica de Montjuïc. Aquesta transformació del paisatge urbà sumat amb la conjunció de valors, entre els quals destaquen els històrics (la Ciutat Vella i els monuments gòtics, l'Eixample i el conjunt d'edificis modernistes declarats o no Patrimoni de la Humanitat), ha renovat la idea de la ciutat com a referent ideal per davant dels altres assentaments que constitueixen la gran conurbació urbana de l'àrea metropolitana.

Tot i el valor icònic de Barcelona, la resta d'assentaments urbans i molt especialment els seus nuclis històrics també tenen una càrrega simbòlica i identitària. Entre els ciutadans, la percepció del teixit urbà, dels espais públics i de les edificacions provoca un sentiment d'afinitat i d'identificació. Aquest sentiment es construeix amb relació als barris gòtics, als eixamples del segle XIX, als vestigis d'indústries i xemeneies, i a les edificacions d'estil modernista, colonial i noucentista.

D'altra banda, els nuclis urbans són escenaris de memòria perquè són un compendi de diferents èpoques. Cadascun d'aquests elements urbans amb valor històric singularitza i distingeix les estructures, els edificis i els espais. Aquest valor identitari es posa de manifest en els itineraris turístics que recorren els carrers i les places, entre els quals sobresurten les rutes modernistes.

Els nuclis urbans també són escenaris de festa. Els espais públics oberts (places i carrers) són el suport per a diferents esdeveniments

La façana marítima de Sitges és un paisatge amb un elevat valor simbòlic.
Josep Cano / Diputació de Barcelona

com ara carnivals, festes majors o fires. Tots aquests escenaris urbans tenen un significat que és percebut per les comunitats locals fins al punt de provocar sentiments d'estima i orgull. Els escenaris de festa més destacats són els que acullen el Carnaval de Vilanova i la Geltrú, la Festa Major de Castellterçol, la Festa Major de Gràcia, la Festa Major de Sant Bartomeu de Sitges, la Festa Major de Vilafranca del Penedès i la Fira de la Candelera de Molins de Rei.

Un altre dels espais públics urbans destacats són les places on es manifesta el fet casteller (reconegut com a Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat). Per molts ciutadans, la percepció d'aquests escenaris transmet un sentiment d'identitat associat a un grup (colla casteller) o bé reflecteix un ideal d'integració, coordinació i esforç. Algunes de les places castelleres més destacades són: la plaça de la Vila (Vilafranca del Penedès), la plaça Vella (Terrassa) i la plaça de Sant Jaume (Barcelona).

Nuclis del litoral

La vista des del mar dels assentaments urbans permet una imatge panoràmica de conjunt representativa. Aquesta qualitat atorga a la imatge un gran valor simbòlic que identifica i distingeix els nuclis urbans. Un dels referents més destacats és el de la façana marítima històrica de Barcelona però n'hi ha d'altres com ara la de Sitges, la de Badalona, la de Canet de Mar i la de Sant Pol de Mar.

Aigua

Hi ha els elements i les zones amb especial simbolisme lligat a l'aigua, ja que aquest element sempre ha representat un pol d'atracció estètica i ha permès la gènesi d'espais locals molt diferenciats dels entorns circumdants i en alguns casos de gran monumentalitat, a partir dels quals s'han desenvolupat uns valors simbòlics i identitaris molt significatius.

El Llobregat i la vall que drena és un escenari molt exposat visualment per les importants infraestructures lineals de mobilitat que

el creuen i el ressegueixen. Aquest grau d'exposició visual fa que sigui un paisatge ben present en l'imaginari col·lectiu i no només de la població local. La percepció d'aquest escenari genera sentiments relacionats amb la condició de la Regió Metropolitana de Barcelona com a pol generador d'activitat econòmica. En aquest mateix sentit, però en menor mesura, el Besòs i els seus afluents (riu Ripoll, el Tenes, el Congost) també tenen un valor identitari.

Les rieres, els rials, els torrents, els rierans o les rambles constitueixen un altre dels elements del paisatge amb un valor identitari perquè, soterrades o no, la visió de les pluges desperta entre la població local sentiments que es verbalitzen amb dites i paraules pròpies o es materialitzen amb accions solidàries. Aquest paisatge identifica les persones i expressa la pertinença a un poble o veïnat. Algunes de les rieres més destacades són: la riera d'Alella, la riera de Vilassar, la riera de Cabrils, la riera d'Argentona, la riera d'Arenys, la riera de Buscarons, la riera de Lledoners, la riera de Sant Pol, la riera de Capaspre o de Calella, la riera de Pineda, la riera de Valldemaniu.

Agricultura i boscos

Els paisatges de la vinya de les DO Penedès i Alella tenen un valor simbòlic i identitari important perquè influeixen en el prestigi del vi produït. En el cas del consumidor, la visió d'aquests escenaris es pot traduir, segons com sigui la qualitat paisatgística, en impressions d'estima o de rebuig envers el seu caràcter singular i particular. Pels ciutadans del lloc, la plantació en extensió de les vinyes fruit del saber fer de successives generacions de treballadors del camp també provoca sentiments d'orgull i estima. Pel protagonisme que tenen en el paisatge de la vinya (rutes del vi i el cava) destaquen les caves. Aquestes empreses, més enllà dels edificis amb valor històric o productiu, constitueixen referents amb contingut emocional que identifica. Can Codorniu és el màxim exponent però també cal mencionar, entre d'altres, les caves Agustí Torelló, Canals, Ferret, Freixenet, Gramona, Heretat Mas Tinell, Juvé i Camps, Llopart, Nadal, Recaredo, Rovellats i Torelló.

Un altre dels paisatges agrícoles amb valor simbòlic i identitari és el mosaic agroforestal de la Plana del Vallès. El caràcter periurbà d'aquest paisatge contrasta amb el record viu d'un paisatge rural i agrari que ja és història. Aquest contrast provoca sentiments d'estima que, com en altres llocs, reforcen les identitats o en alguns casos provoquen recels, desconfiança i tensions entre diferents col·lectius.

El caràcter de l'agricultura a la Vall Baixa del Llobregat i al Delta del Llobregat afavoreix que la percepció d'aquest paisatge estretament relacionat amb l'aigua (canals de reg, estanys) provoqui sentiments d'orgull i estima. Aquests sentiments marquen una línia imaginària davant les dinàmiques de transformació associades a les extensions urbanes. Les diferències entre ambdós paisatges (agrícola i urbà) reforcen les identitats. Un altre cas és el de la Baixa Tordera on la visió dels camps de regadiu i les plantacions de pollancre provoca sentiments semblants.

D'altra banda, els boscos de les Serres d'Ancosa, del Moianès, del Montseny i del Baix Montseny són fragments representatius

d'antics escenaris més extensos que han contribuït a configurar una part important del nostre imaginari col·lectiu. Aquests espais, que en el passat eren llocs de recol·lecció i de perill, avui constitueixen referents identitaris que ens vinculen amb la natura però també esdevenen el suport per a determinats costums que ens identifiquen com a grup o col·lectiu (caçar, buscar bolets, excursions a peu, preparació d'aiguardents i olis, etc.).

L'arquitectura rural de pedra seca, present en molts espais agrícoles i en espais forestals que anteriorment s'havien conreat, també té un valor simbòlic i identitari destacable, tant per les construccions presents en el territori com pel patrimoni immaterial que suposa la seva tècnica constructiva i els mots i locucions que s'hi associen.

Itineraris

Les carreteres, els carrers i els camins, pel fet de ser eixos de percepció i de coneixement del paisatge, també tenen un valor simbòlic. De tots els itineraris d'interès paisatgístic definits en el capítol 6 del bloc 2, destaquen les rutes de descoberta del paisatge urbà i les de paisatge rural.

En relació amb el paisatge urbà hi ha les rutes del Modernisme que permeten conèixer diferents assentaments urbans i que són: la ruta del Modernisme de Barcelona (Barcelona), la ruta Puig i Cadafalch (Mataró-Argentona), la ruta Raspall (Cardedeu, la Garriga, l'Ametlla del Vallès, Granollers, Figaró-Montmany), la ruta del Modernisme industrial amb els cinc sentits (Terrassa), la ruta del Modernisme de l'Alt Penedès, Un tomb entre vinyes (Vilafranca del Penedès, Sant Sadurn d'Anoia, Gelida), Sitges en el temps del Modernisme (Sitges), la ruta del llegat de Domènech i Montaner i Puig i Cadafalch (Canet de Mar, Mataró i Argentona) i la ruta de Gaudí al Modernisme popular (Santa Coloma de Cervelló, Sant Joan Despí, Esplugues de Llobregat).

Sobre el paisatge rural hi ha les rutes per les vinyes de la DO Penedès o per diferents conjunts muntanyosos que permeten conèixer variats mosaics agrícoles i relleus. Aquestes rutes són les següents: les rutes del vi i del cava (Alt Penedès), la Via Augusta (Alt Penedès), el camí dels monjos (Vallès Occidental) i la ruta dels tres monts (Vallès Oriental).

5.5. Valors d'ús social

Es relacionen amb la utilització que fa un individu o un determinat col·lectiu d'un paisatge. El fet que la comunitat el percebi com un bé social pot ser per motius de plaer, oci, repòs, observació, pràctica de l'esport o activitats terapèutiques, així com per l'essencial importància científica dels coneixements que es deriven del seu estudi, per ser llocs que van tenir especial rellevància en els avenços de la ciència, pel seu valor educatiu arran de la claredat amb la qual es perceben determinats elements o tècniques que van determinar-ne l'estructura o configuració (paisatges industrials, agrícoles, de l'aigua), etc.

En aquest àmbit territorial, amb una elevada densitat de població, els elements amb valor d'ús social són bàsics pel que aporten a

El Parc Fluvial del riu Besòs, ubicat al llarg dels darrers 9 quilòmetres del riu, s'ha convertit en els darrers anys en un espai d'oci per a la ciutadania. Observatori del Paisatge

favor de la qualitat de vida. Els carrers, els espais públics, les zones de lleure i esports, els miradors i els itineraris són elements que faciliten la vida en societat o el contacte entre ciutadans.

Espais públics urbans

Les avingudes, passeigs, carrers, rambles i places dels assentaments urbans són espais d'ús social per excel·lència, la qual cosa els confereix un valor important. La visió d'una trama urbana endregada i d'edificacions amb composicions i acabats de qualitat afavoreix aquest ús. En aquest sentit, també cal destacar els parcs i jardins. Al marge dels jardins singulars amb valor històric, que també tenen un valor social, hi ha els parcs metropolitans situats als espais urbans i a les extensions urbanes. Aquests espais verds ofereixen a la ciutadania sensacions i emocions que enriqueixen la vida social i les activitats a l'aire lliure. Alguns exemples d'aquests parcs són Can Zam (Santa Coloma de Gramanet), els Pinetons (Ripollet), la Font Santa (Sant Joan Despí), el parc Nou (el Prat de Llobregat) i el Pi Gros (Sant Vicenç dels Horts). Els parcs fluvials del Besòs i del Llobregat són actualment entorns de gran valor social.

També cal destacar els horts urbans i periurbans. Aquests espais aconsegueixen una funció social perquè afavoreixen la cohesió veïnal pel fet de ser llocs de trobada i convivència però també perquè requereixen una activitat que és alhora educativa, lúdica i terapèutica. En el cas dels horts urbans destaquen els espais de propietat municipal de la ciutat de Barcelona que són els següents: Can Mestres (Sants-Montjuïc), Can Soler (Horta-Guinardó), l'Hort de Turull (Gràcia), l'Hort de l'avi (Gràcia), Hort de la Trinitat (Sant Andreu), Can Cadena (Sant Martí), Hort de Sant Pau del Camp (Ciutat Vella), Hort del Camí de la Torre Melina (les Corts), Hort urbà de Pedralbes (les Corts), Hort de la Sagrada Família (Eixample), Casa de l'Aigua (Nou Barris), Hort Collserola (Sarrià – Sant Gervasi). Alguns exemples d'horts periurbans són: els horts lúdics municipals del Prat de Llobregat (el Prat de Llobregat), els horts de Gallecs (Mollet del Vallès), els horts del Ripoll (Sabadell), els horts lúdics del pòligon Les Salines (Sant Boi de Llobregat) i els horts municipals de la finca de Mossèn Homs (Terrassa).

Els escenaris urbans que acullen fires i mercats (carrers, places i recintes) tenen un valor social perquè, al marge de comprar i vendre, són llocs d'oci. Les olors, els colors i la remor també possibiliten sensacions i emocions que conviden a passejar o a badar. Algunes de les fires són, per exemple, la de Maig o dels Enamorats de Vilafranca del Penedès, la de la Candellera de Molins de Rei, la de Santa Llúcia i la de Sant Ponç de Barcelona, la del Gall del Prat de Llobregat o la del Càntir d'Argentona. Entre els mercats destaquen els de Barcelona; com per exemple, el Mercat de la Boqueria, el de Santa Caterina, el de la Concepció o el de la Barceloneta.

Estacions de tren, aeroports i ports

La condició de centres intermodals atorga a les estacions de tren, aeroports i ports un destacat valor d'ús social. La qualitat del conjunt i de l'entorn d'aquests espais ofereix als passatgers sensacions que incideixen en el grau de satisfacció. Aquests espais són principalment l'estació de Sants, l'aeroport de Barcelona i el port de Barcelona.

Equipaments esportius

Els entorns de les instal·lacions esportives, per la seva condició de llocs de trobada i convivència, tenen un valor social destacat que esdevé màxim si són escenaris adaptats per a grans aforaments relacionats amb l'esport esportiu. Els espais d'aquest tipus més destacats són l'Anella Olímpica de Montjuïc (Barcelona), el Camp Nou del Futbol Club Barcelona (Barcelona), l'àrea esportiva Vall d'Hebron (Barcelona), el Reial Club de Polo de Barcelona (Barcelona), el complex esportiu municipal Mar Bella (Barcelona), el port olímpic de Barcelona (Barcelona), el Reial Club de Tennis Barcelona (Barcelona), el velòdrom d'Horta (Barcelona), l'estadi del RCD Espanyol (Cornellà – El Prat de Llobregat), el circuit de Barcelona-Catalunya (Montmeló), el palau municipal d'esports de Badalona (Badalona), el canal olímpic de Catalunya (Castelldefels), el Muntanya (Ceba), el palau municipal d'esports de Granollers (Granollers), el camp de futbol de l'Hospitalet (l'Hospitalet de Llobregat), la seu del campionat de Tir (Mollet del Vallès), l'estadi de la Nova Creu

El circuit de Barcelona-Catalunya, ubicat a Montmeló, és una pista automobilística que acull una gran quantitat d'assistents quan s'hi realitzen curses de velocitat. Observatori del Paisatge

Alta (Sabadell), el camp d'hoquei herba de Terrassa (Terrassa) i el camp de futbol de Viladecans (Viladecans).

Espais naturals protegits

La densitat urbana de la Regió Metropolitana de Barcelona provoca que els grans espais lliures protegits pel Pla d'espais d'interès natural, però sobretot els gestionats per la Diputació de Barcelona, adquireixin un important valor social per ser entorns amb efectes reparadors sobre les persones davant les molèsties de la vida a la ciutat. Aquests espais, percebuts com escenaris de placidesa, són: el Parc Natural del Montseny, el Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, el Parc del Montnegre i el Corredor, el Parc de la Serralada Litoral, el Parc de la Serralada de Marina, el Parc Natural de la Serra de Collserola, el Parc Agrari del Baix Llobregat, el Parc del Garraf, el Parc d'Olèrdola i el Parc del Foix. Aquests parcs sovint també acullen equipaments ambientals i berenadors i àrees d'esbarjo, indrets d'aprenentatge, de descans i que són adients per a la contemplació i el gaudi del paisatge. Els indrets a l'aire lliure adaptats per cuinar i menjar o per passar el dia afavoreixen la convivència i la cohesió social.

Els espais naturals també són utilitzats per a la realització d'esports d'aventura. Pel fet de permetre visions diferents del paisatge o de traslladar l'activitat esportiva a escenaris d'interès natural, els esports d'aventura també tenen un valor social que repercuteix en la sensibilitat i el benestar dels individus. Entre aquests esports i activitats destaquen, per les vistes que ofereixen, per exemple, els viatges en globus, el parapent o l'escalada.

Platges i activitats nàutiques

Avui les platges s'utilitzen majoritàriament com a espais de lleure i d'espectacles, però, també, d'activitats recreatives i esportives. Aquest ús, estretament relacionat amb els passeigs marítims, comporta que tinguin un alt valor social, cosa que es posa de manifest, per exemple, a moltes de les platges i a les ciutats vora mar amb valor estètic; però, també, a altres platges com ara a la de la Mar Bella (Barcelona), del Morer (Sant Pol de Mar), de Pineda de Mar (Pineda de Mar), de Sant Vicenç de Montalt (Sant Vicenç de Montalt), de Sant Simó (Mataró), de Sant Sebastià (Sitges), de l'Home Mort (Sitges) o de Garraf (Sitges).

A l'àrea barcelonina, una de les arrels de l'ús actual del mar com a espai d'oci és el patí a vela dels anys 1920. Avui, els ports esportius concentren una activitat nàutica amb una oferta àmplia i variada que possibilita la visió de la costa des del mar.

Itineraris i miradors

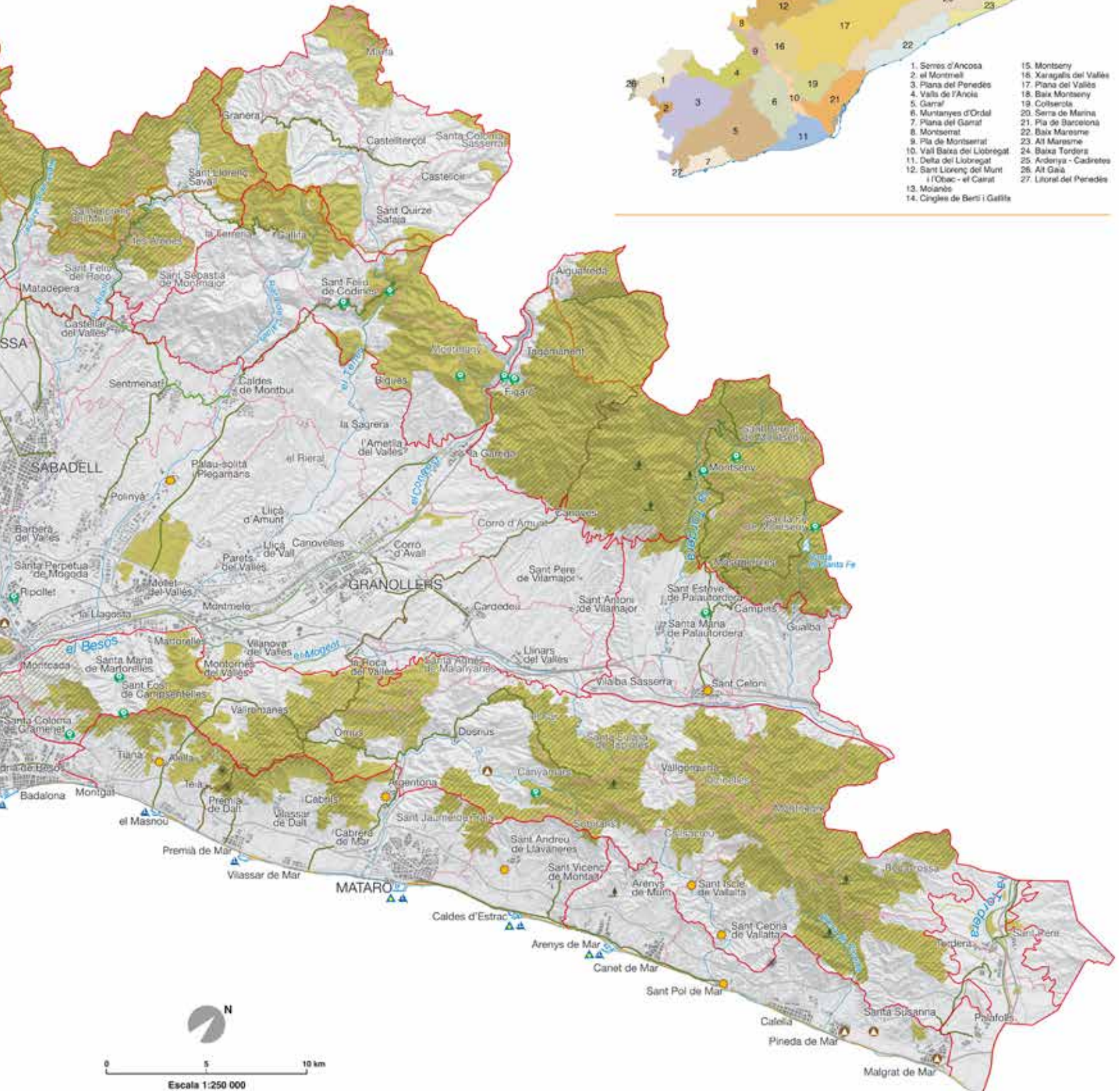
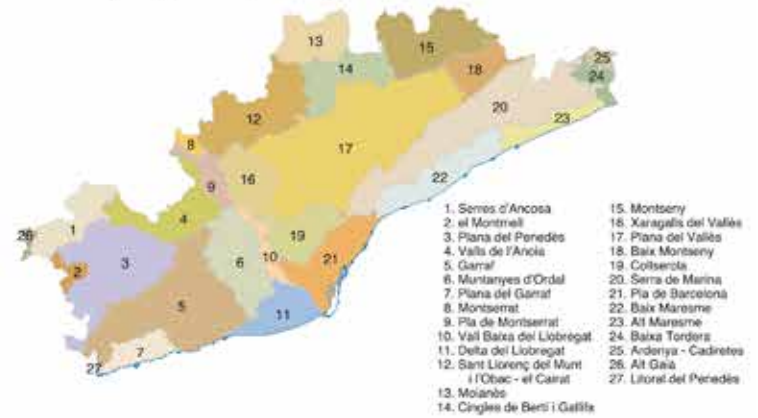
Una de les activitats tradicionalment lligades al gaudi del paisatge és l'excursionisme, per això el Catàleg de paisatge recull un conjunt d'itineraris i miradors rellevants, motoritzats o a peu, que s'ha considerat que travessen els paisatges més representatius de la Regió Metropolitana de Barcelona. Aquests itineraris es descriuen al capítol de rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge (capítol 6 d'aquest bloc 2) i també a les fitxes de cadascuna de les unitats de paisatge (bloc 6).

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

D'entre els 123 itineraris no motoritzats i els 58 motoritzats, cal destacar que hi ha gairebé vint senders de gran recorregut (GR) que creuen l'àmbit, juntament amb els senders de petit recorregut (PR) i altres itineraris d'interès com les travesses de Matagalls a Montserrat o del Meridià Verd, entre altres de caire més cultural o patrimonial. Aquesta xarxa d'itineraris permet accedir als paisatges del territori metropolità d'una manera pausada i reflexiva, certament valorada per la població, i possibilita gaudir i vincular-se a uns paisatges compartits pel conjunt de la societat. Entre els diversos recorreguts, també cal destacar els itineraris adaptats impulsats per la Diputació de Barcelona, com el de la font del Frare, al Montseny, que afavoreixen la descoberta dels espais naturals.

A la Regió Metropolitana de Barcelona també s'han detectat 115 miradors que permeten obtenir una visió força integral dels diversos paisatges. Algunes formes del relleu així com determinats llocs dels assentaments urbans o de les construccions aïllades tenen un gran valor social, al marge d'altres condicionants, per les vistes panoràmiques que ofereixen. Els miradors més destacats són: el turó de les Guilles, el turó d'en Baldiri, el mirador de la Cornisa, l'Arrabassada, la Santa Creu d'Olorda, el turó de Santa Pau, Sant Ramon, la Pleta, les Pedrisses, el castell de Gelida, el castell de Subirats, el castell de Miralpeix, Sant Miquel d'Olèrdola, el castell de Sant Martí Sarroca, el castell de Mediona i el santuari de la Mare de Déu de Foix.

5.6. Valors productius

130

Estan relacionats amb la capacitat d'un paisatge per proporcionar beneficis econòmics, convertint els seus elements en recursos, sempre sota els paràmetres de la sostenibilitat. L'activitat turística pot estar associada a aquests valors, però en cap moment aquesta ha de convertir-se en l'únic recurs econòmic del paisatge. Els paisatges s'han d'entendre com unitats multifuncionals dinàmiques que puguin canviar de funció al llarg del temps, però que sempre asseguruen la seva productivitat. Una gestió encertada d'aquests valors en potenciarà la multifuncionalitat i assegurarà la renovació de recursos i que se'n generin de nous al llarg del temps.

Una de les característiques de la Regió Metropolitana de Barcelona és l'existència de nombroses zones d'activitat econòmica que constitueixen escenaris on els elements del paisatge proporcionen de manera directa o indirecta beneficis econòmics. Aquests beneficis són el resultat de la capacitat d'aquests elements d'aportar valor afegit als espais d'activitat econòmica o qualitats singulars als productes produïts.

Edificis industrials amb valor

En molts casos, la localització i visibilitat, la inserció en el lloc, l'ordenació del conjunt, la volumetria o els acabats exteriors dels edificis industrials antics aporten un important valor afegit amb efectes sobre el producte i els treballadors. Aquest valor productiu es posa de manifest, per exemple, als edificis industrials del Poble Nou (Barcelona), al recinte industrial de la Colònia Güell (Santa Coloma de Cervelló), a les fàbriques de la Colònia Sedó (Esparreguera), al

Parc Industrial del Riu Ripoll (Sabadell) o a la fàbrica tèxtil Viuda de José Tolrà a Can Barba (Castellar del Vallès).

Espais d'especial interès agronòmic

A la Regió Metropolitana de Barcelona els espais agraris periurbans són un recurs limitat. El fet que siguin espais amb una superfície suficient per garantir una producció agrícola competitiva i de qualitat fa que adquireixin un interès agronòmic i, per extensió, un valor productiu. A les unitats de la Plana del Penedès i de les Valls de l'Anoia és una evidència però també és un fet a la Vall Baixa del Llobregat, al Delta del Llobregat, al Baix i Alt Maresme o a la Plana del Vallès. Es tracta d'espais com el delta del Llobregat, la perifèria de Sabadell, l'espai agrari de les Franqueses del Vallès, l'espai agrari de les Cinc Sènies o l'espai agrari de la Baixa Tordera.

Lligada a l'activitat agrícola n'existeix una altra de silvícola basada en l'explotació del bosc per a l'obtenció de biomassa i en la plantació de pollancre i plataners per produir fusta de baixa qualitat i pasta de paper.

La presència d'elements amb valor natural, estètic o històric associats a espais agraris i forestals aporten un destacat valor afegit que incideix en la imatge de la producció agrícola, silvícola o ramadera fins al punt de distingir-la i qualificar-la. Aquests elements són les masies, les construccions de pedra seca, i els canals, recs i séquies.

Distintius d'origen i qualitat agroalimentària

Els factors naturals i humans doten de valor productiu determinats patrons agrícoles així com els productes resultants pel fet de ser singulars i de qualitat.

Els paisatges més reconeguts són el de les vinyes amb les denominacions d'origen (DO) Penedès i Alella. El Pollastre i Capó del

La carxofa del Prat del Llobregat és un producte molt apreciat per les característiques del terreny i del clima. Susanna Ginesta / Diputació de Barcelona

Barcelona és la ciutat líder de creuers d'Europa i del mediterrani i això comporta molts beneficis econòmics però també incidències i desequilibris per la presència massiva de turistes. Jordi Trullàs / Turisme de Barcelona

Prat i el Gall del Penedès tenen el distintiu d'Indicació Geogràfica Protegida (IGP), i la mongeta del ganxet, la Denominació d'Origen Protegida (DOP). Altres productes amb anomenada són la carxofa del Prat, la flor ornamental de Vilassar de Mar, el maduixot del Maresme, les cireres de Sant Climent de Llobregat – Torrelles de Llobregat – Santa Coloma de Cervelló, l'oli d'Olesa de Montserrat, el préssec d'Ordal i l'ànec mut del Penedès.

Espais turístics

Els diferents valors pels quals es distingeixen els paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona fa que els turistes prefereixin unes destinacions i no unes altres. Les bones sensacions i emoci-

ons que provoca la visió del paisatge d'aquests espais escollits és un factor que els aporta valor productiu.

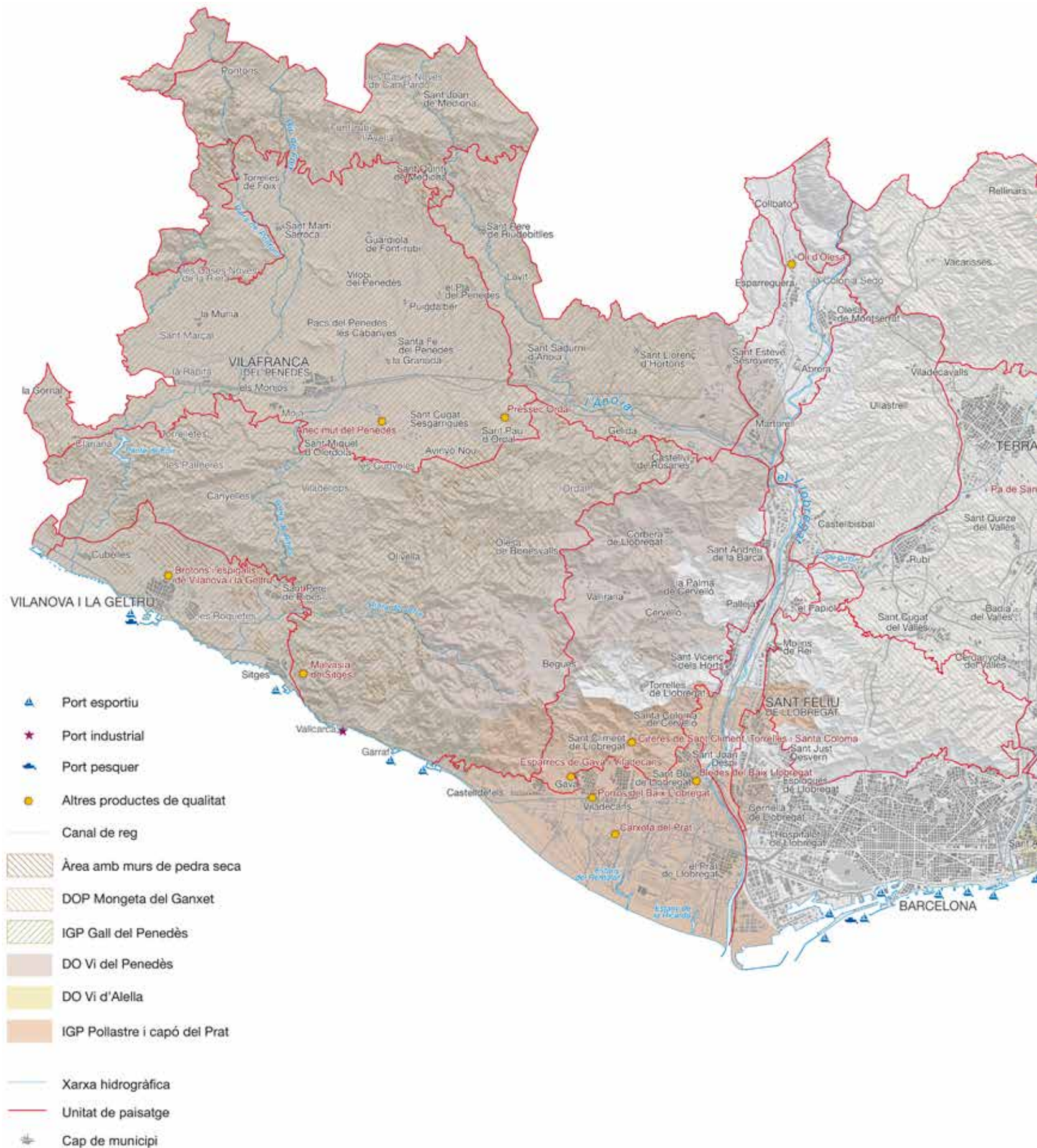
Aquests espais són: el Montseny, Caldes de Montbui, Sant Llorenç del Munt, Cardedeu, la Garriga, la costa del Maresme, Montserrat, Terrassa, Sant Cugat del Vallès, Barcelona, la costa del delta del Llobregat, la costa del Garraf, l'Alt Penedès, Gelida.

De tots aquests espais sobresurt el paisatge urbà de Barcelona, que, pels seus destacats valors estètics, històrics, socials i simbòlics, esdevé també un element d'interès turístic de gran valor productiu. Finalment, en relació amb el paisatge litoral, destaca el valor productiu de la costa del Maresme (Malgrat de Mar, Santa Susanna, Pineda de Mar, Calella) i la costa del Garraf (Sitges).

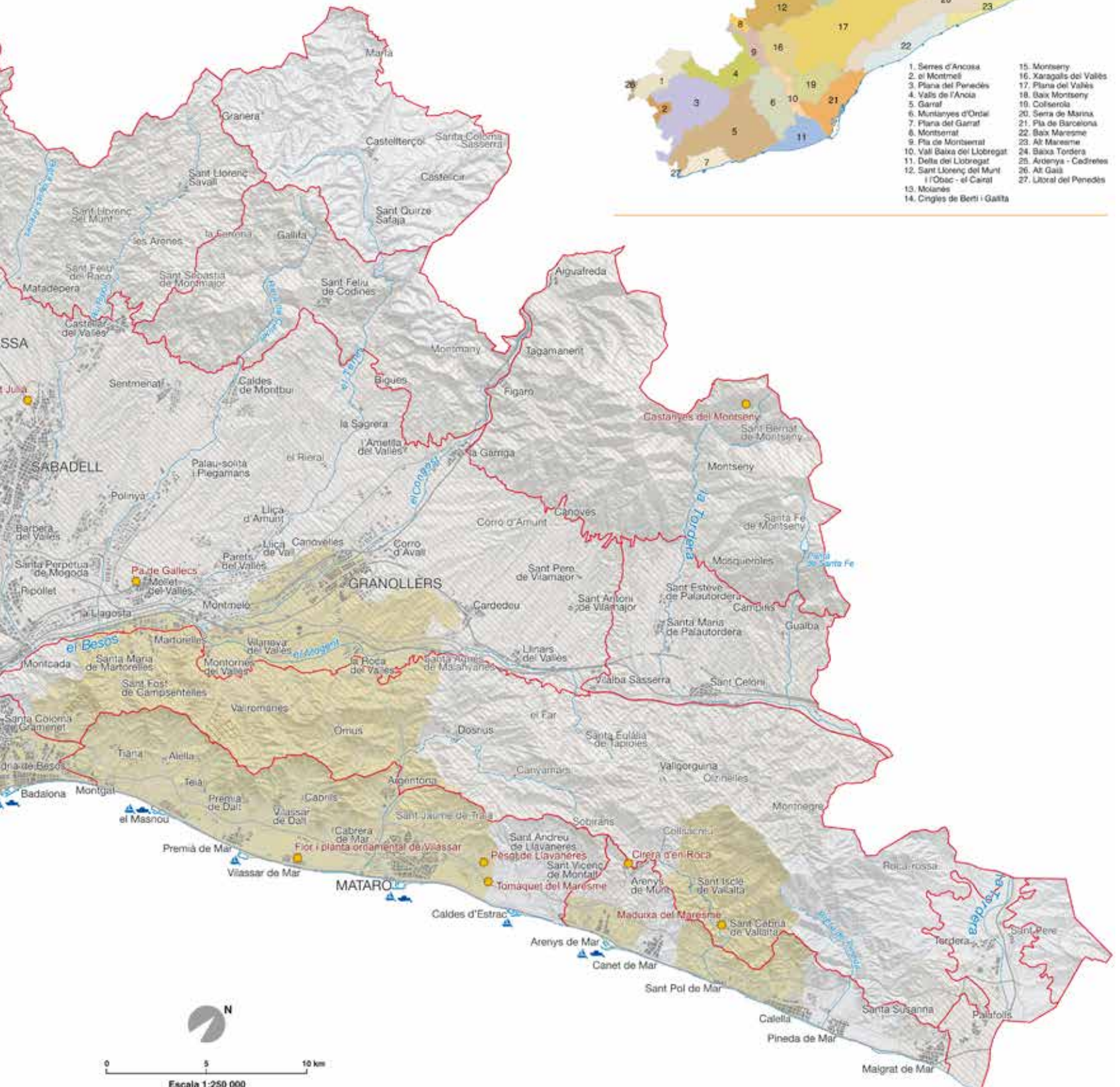
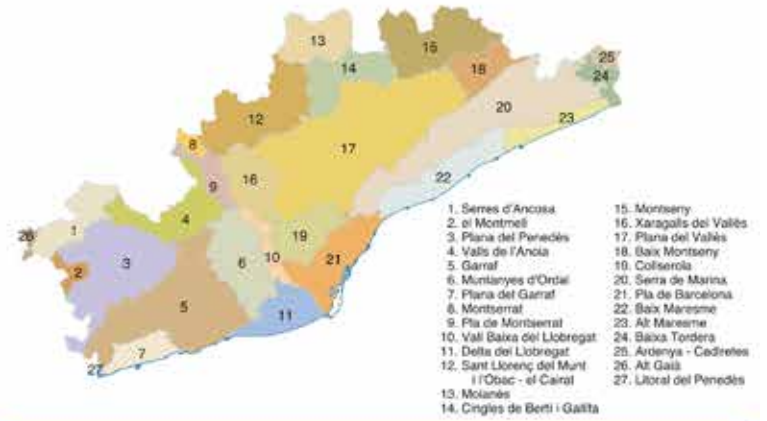
Valors productius

132

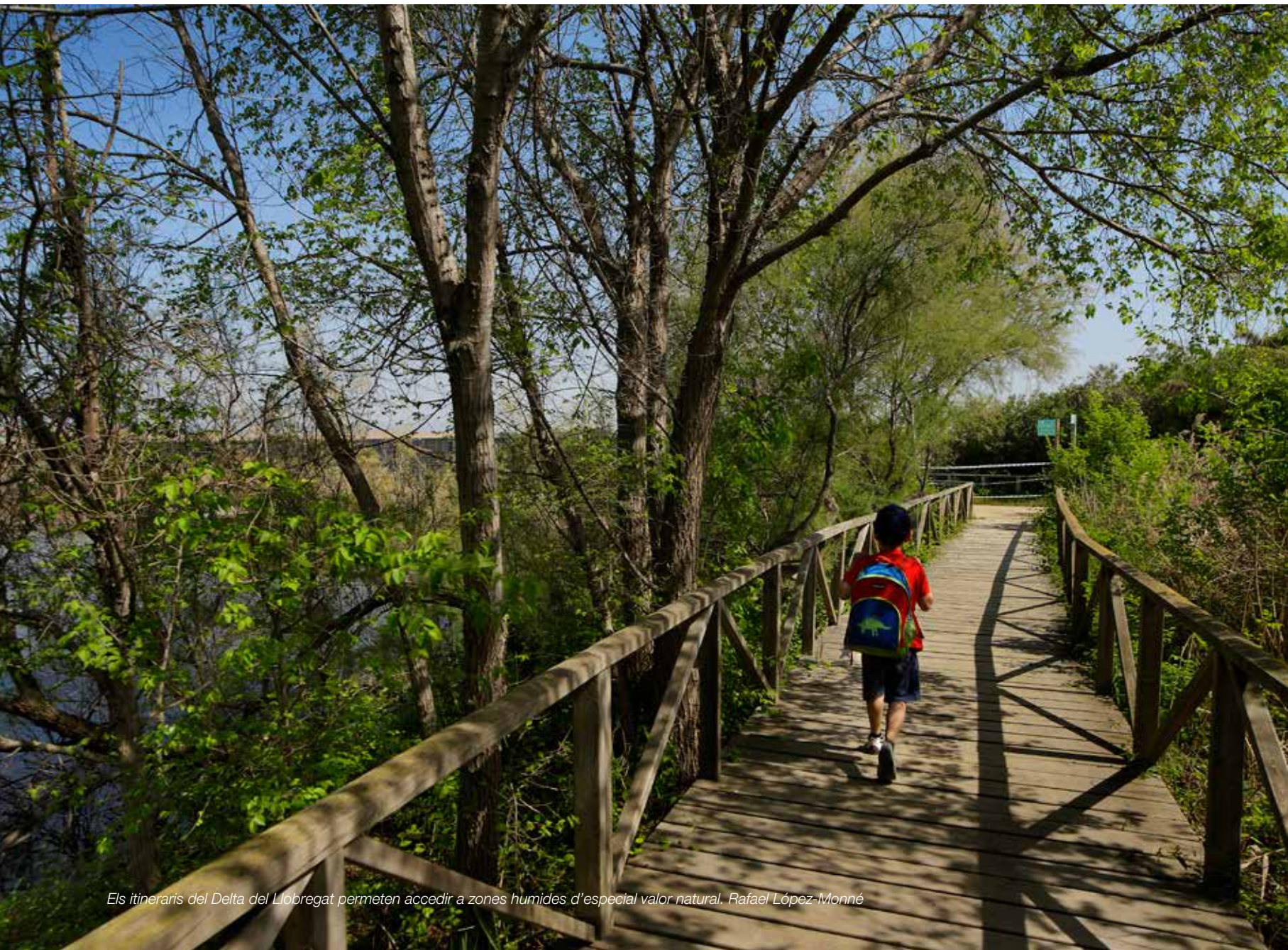

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

6. Rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Els itineraris del Delta del Llobregat permeten accedir a zones humides d'especial valor natural. Rafael López-Monné

En aquest capítol es descriuen les principals rutes i punts d'observació del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. S'han escollit les rutes i determinats punts que permeten l'observació d'àmplies panoràmiques que inclouen diverses unitats de paisatge o altres vistes que s'han considerat d'interès atenent als valors del paisatge. En alguns casos, els punts i rutes seleccionats són àmpliament coneguts per tota la població, i en d'altres són representatius a escala local.

6.1. Rutes

La xarxa de rutes, formada per 186 rutes, de les quals 122 són no motoritzades i 64 són motoritzades, pretén facilitar el retorn a una contemplació pausada del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. Per aquest motiu es recullen les rutes que s'ha considerat que travessen els paisatges més representatius i que es poden portar a terme per diferents mitjans (a peu, en bicicleta, en

vehicle o en tren). Es tracta que el visitant s'hi aturi de tant en tant per tal que el paisatge passi de ser una observació distant, una representació llunyana, a ser un espai temps viscut, encara que sigui només durant la parada breu en un mirador a peu de carretera. Si la percepció és un fet intrínsec al concepte de paisatge, les rutes contribueixen a la construcció mental d'aquests paisatges i, per tant, a la seva valoració.

Actualment, les vies de comunicació s'han convertit en l'element clau que permet la mobilitat de les persones en el territori. Però l'expansió de l'ús del vehicle privat en els trajectes diaris i també en els viatges d'oci i esbarjo, de cap de setmana o en els períodes de vacances, fa que per a moltes persones la percepció del paisatge es faci en molts casos i essencialment des de l'interior de l'automòbil. Per això, també s'han considerat una sèrie de rutes motoritzades per tal de convertir aquesta manera de transitar i habitar el territori en una manera també de veure i viure el paisatge que s'habita.

La trama resultant del conjunt de rutes cartografiades en aquest Catàleg esdevé així una xarxa que permet entrellaçar diferents rutes independentment de les seves característiques funcionals o morfològiques, per apropar-se als paisatges metropolitans de la manera més adequada a cada usuari. Així, es pot considerar més adequat recórrer de manera parcial dos o més rutes, amb la finalitat d'aprofundir més en el paisatge, contrastant diferents tipologies paisatgístiques i elements configuratius del paisatge. En aquesta xarxa es poden distingir clarament dues menes de rutes: les que recorren paratges singulars i les que permeten interioritzar o redescobrir els paisatges habitualment menys valorats.

En el primer grup es poden destacar, per exemple, el recorregut de Les Botigues de Sitges – Plana Novella (ruta motoritzada 155), i el recorregut en tren Gavà-Cubelles, ja que permeten valorar el relleu càrstic del Garraf en totes les seves facetes.

Un altre recorregut destacable és el que puja a peu des de la plana del Penedès fins a la serra del Bolet (ruta a peu 141) i l'altiplà de Sant Joan de Mediona, passant pel congost de la riera de Mediona (ruta a peu 165), i en cotxe, des de Guardiola de Font-rubí fins a la serra d'Ancosa (ruta motoritzada 55), ambdós amb panoràmiques espectaculars i extenses sobre la plana del Penedès.

Al Montseny, és especialment singular la ruta en vehicle de Sant Celoni a Santa Fe de Montseny (ruta motoritzada 128), la qual permet copsar perfectament la transició entre l'estreta plana agrícola, la zona urbana i industrial del Baix Montseny i la muntanya, eminentment forestal, amb la transició entre el dens alzinar litoral i l'ombrívola i despullada fageda, amb algunes feixes de conreu i masos esparsos, molts transformats en restaurants i hostals a la vall de Santa Fe.

En un context més urbà, el recorregut a peu de la Vall d'Hebron (Barcelona) fins a Sant Cugat del Vallès (ruta a peu 12), o bé en cotxe per la carretera de l'Arrabassada, de Barcelona fins a Sant Cugat del Vallès passant pel Tibidabo (ruta motoritzada 13), té el valor de posar en evidència les fantàstiques panoràmiques sobre Barcelona i el contrast entre el rost i aspre vessant solell i els boscos de l'obaga de Collserola a Sant Cugat del Vallès.

En el segon grup, entre els recorreguts que permeten interioritzar o redescobrir paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona habitualment poc valorats, destaquen diversos exemples, com el recorregut entre Badalona (Palau Olímpic de Badalona) i Montgat per l'autopista, prenent la sortida de Montgat i arribant fins a Mataró per la N-II. Aquesta ruta permet veure els usos històrics de la costa del Maresme: activitats marineres tradicionals, com la llotja del peix a Montgat o alguns palauets de «marinos»; l'edificació de segones residències o «torres» de la burgesia barcelonina; les zones d'estiuieg més popular, com la platja d'Ocata; els conreus sovint en hivernacles; i la residència suburbana de baixa densitat. Tot això amb l'atractiu afegit de la via a la vora del mar emmarcant el paisatge. Aquest recorregut, ple de contrastos, es pot perllongar des de Mataró fins a Calella, la qual cosa posa en evidència un entorn més esponjat.

De les rutes del Penedès són molt interessants aquelles que recorren petites carreteres o camins rurals que no han estat asfaltats i que conserven una funció eminentment agrícola. Aquestes rutes permeten inserir-se plenament en el paisatge rural, sense presses i sense l'estrès del trànsit i les limitacions de les vies principals; en són exemples els PR, recollits aquí com les rutes a peu 7, 36, 138, 140, 141, 148, 149, 165 i 178. Són interessants perquè ofereixen visuals realment úniques, tant dels nuclis i dels petits veïnats rurals com de les vinyes, les rases i els marges arbrats que delimiten el parcel·lari. Cal destacar igualment els recorreguts a peu, que són especialment interessants quan no s'apropen a les carreteres i, en canvi, voregen els rius i rieres.

Al Vallès, per contra, els recorreguts a peu per pistes o camins amples de plana, com els que s'acaben d'esmentar en el paràgraf anterior, tenen majors limitacions, ateses les fortes transformacions que han sofert les carreteres, que han alterat la seva relació amb l'entorn i dificulten el gaudi del paisatge. Així, els camins per redescobrir el paisatge vallesà són quasi sempre transversals a la directriu de la depressió, aprofitant els petits careners que travessen la plana. Entre tots els recorreguts vallesans destaca especialment el Camí dels Monjos, d'origen medieval i actualment restaurat i convertit en GR, que uneix Sant Cugat del Vallès amb Sant Llorenç del Munt (ruta a peu 131). Una visió també interessant de la plana vallesana la dona la ruta de Barcelona a les Fonts (Rubí), que passa pel nucli antic de Sant Cugat del Vallès, creua les urbanitzacions unifamiliars i les noves àrees d'activitat econòmica associades a la B-30, les àrees forestals de pinedes més o menys degradades i afectades per incendis de la serra de Galliners i ofereix àmplies visions de la plana vallesana més intensament transformada (ruta a peu 10).

Al Maresme, cal destacar aquelles rutes que creuen transversalment la línia que va del mar a l'interior fins a la depressió del Vallès, enfilant-se per la Serralada Litoral i, en particular, la carretera del Masnou a Alella, ruta que posteriorment es pot continuar fins a Vallromanes i Montornès del Vallès, pel coll de la Font de Cera. Aquest recorregut és molt atractiu perquè presenta contrastos interessants, que van des de l'ambient menestral i treballador de les cases entre mitgeres humils de Masnou fins a les torres d'indians, amb amples jardins o conreus, al voltant del nucli d'Alella, així com

per les panoràmiques sobre la ciutat compacta i les zones industrials de les vores dels rius Besòs i Ripoll.

D'altra banda, al Maresme, els recorreguts transversals, que contrasten fortament amb els paral·lels a la mar, permeten panoràmiques obertes que expliquen força bé la complexitat de l'espai construït, així com la difícil convivència de l'activitat agrària amb la residencial i les infraestructures, i també la desvinculació entre les estructures urbanes d'origen medieval i modern (sagreres i cases de poble concentrades entorn d'un o pocs carrers estructuradors, masos nobles vinculats a explotacions d'horta o vinyes de certa extensió, etc.) i les tipologies urbanes contemporànies, d'exemples uniformes i cases altes en filera, que trenquen els perfils tradicionals del lloc. Aquest contrast, de fet, caracteritza molt aquest paisatge.

Un recorregut a peu que permet també veure aquests contrastos, així com la diferència entre la vegetació i el recobriment del vessant solem i obac de la Serralada Litoral, és el que va del nucli de Premià de Dalt a Sant Mateu (ruta a peu 113), i que es pot allargar fins a Premià de Mar per tal de tenir una vivència més directa de la diversitat dels paisatges urbans del litoral del Baix Maresme.

Al Garraf és molt rellevant el recorregut en cotxe per la carretera de les Costes, entre les Botigues de Sitges i Sitges (ruta motoritzada 78), tram relativament curt però molt intens, pel traçat tortuós i la visió imponent dels penya-segats calcaris massius del Gar-

raf, d'aspecte desolat, així com per la presència de pedreres i les instal·lacions de la fàbrica de ciment de Vallcarca, mentre que al costat de mar el fort pendent i l'estretor de la via ofereixen una panoràmica excel·lent del contrast entre l'horitzó marítim i els penya-segats calcaris de la costa del Garraf.

A la Plana del Garraf destaca, per l'originalitat del paisatge que recorre, la ruta entre Sitges i Vilanova i la Geltrú (ruta a peu 183). Sortint de l'estació de tren de Sitges, travessant el poble fins al passeig marítim i després de la urbanització Terramar, es troba la millor perspectiva d'aquest espai peculiar, que es completaria amb l'antic autòdrom, la cova del Gegant i els petits penya-segats i les platges dels Colls-Miralpeix, per arribar a la colònia noucentista del Far, a Vilanova, i després continuar pel nucli històric fins a l'antic nucli de la Geltrú, una petita joia que val la pena recórrer a peu, ja que és, encara avui i malgrat les profundes transformacions, un paisatge modernista amb tots els seus ingredients fonamentals.

La ruta de Sant Pere Màrtir (Sant Just Desvern) al turó de les Roquetes (Barcelona) (ruta a peu 9), resseguint el vessant sud de Collserola, permet visualitzar els límits de la unitat, tant en relació amb la inflexió del terreny i el caràcter muntanyenc de la serra de Collserola al nord i el mar al sud, com pels límits de llevant, amb la Serra de Marina i el Besòs, i a ponent amb el Llobregat i la Vall Baixà. A més, permet també adonar-se de l'important contrast urbanístic entre barris d'autoconstrucció com el de Torre Baró i zones residencials d'alt nivell com Ciutat Diagonal – Pedralbes. Aquest

136

La carretera de les Costes passa pel poble del Garraf. A la platja del Garraf hi ha casetes de fusta pintades de blanc i verd que li atorguen una fisonomia singular. Josep Cano / Diputació de Barcelona

recorregut, des del qual es poden tenir unes nítides vistes obliques sobre el Pla de Barcelona, és l'únic que permet un recorregut parcial per la perifèria de la densa àrea central, justament en l'únic tram en què el límit de la unitat de paisatge és força nítid a pesar de la seva enorme extensió i de l'homogeneïtat que manifesta, en què es fa difícil distingir el nucli de la perifèria.

Precisament el paisatge entorn de la conurbació barcelonina i els seus accessos viaris, tant pel Llobregat com resseguint la vall del Besòs, es caracteritza per la manca de límits clars i el predomini o continuïtat de la trama urbana vinculada a les infraestructures. En realitat, aquesta és una característica dels paisatges urbans contemporanis, en què es dibuixa una ciutat contínua.

Continuant per unitats altament transformades per la urbanització, com pot ser la Vall Baixa del Llobregat, es pot fer encara un recorregut força interessant entre Sant Joan Despí i Martorell (ruta a peu 136), que permet apreciar la complexitat dels paisatges metropolitans ja que s'hi succeeixen totes les trames dels teixits històrics i contemporanis presents a la Regió. Igualment, al Besòs, l'antiga carretera de Ribes també és un recorregut paisatgístic de gran interès que va des de la mateixa sortida de Sant Andreu de Palomar fins a Granollers. Aquesta carretera permet copsar els diferents estadis de transformació del paisatge metropolità, amb diversos nuclis densos, ciutat dormitori, nuclis d'autoconstrucció, nuclis turístics de gran interès com Sant Fost, o bé el peculiar paisatge fluvial de l'aiguabarreig del Besòs amb el Ripoll, amb els seus usos ramaders, espais logístics i d'infraestructures, industrials, etc. Aquest recorregut permet entendre com és el paisatge genuïnament metropolità, especialment pel que fa al seu *back skyline*.

Entre els recorreguts possibles en tren es poden destacar la ruta entre Barcelona i Sitges, que creua el Delta del Llobregat i ressegueix els penya-segats del Garraf; el tram dels Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC) entre Sarrià i Sant Quirze del Vallès, que travessa la unitat de Collserola, amb urbanitzacions, amb cases modernistes, i l'espai forestal, d'innegable qualitat paisatgística; el tram de FGC entre plaça d'Espanya, a Barcelona, i Monistrol de Montserrat, que recorre la Vall Baixa del Llobregat per l'antic límit entre la zona irrigada pel canal de la Dreta i el piemont urbanitzat, i creua el congost de Martorell i el congost del Cairat, passant per la plana de Montserrat, profundament transformada pels grans polígons industrials, les infraestructures lineals i els creixements urbans, generalment poc curosos i poc integrats en el territori. D'altra banda, també cal destacar la línia de Vic, des de Canovelles fins a Aiguafreda, que, a diferència de la carretera, manté la coherència del seu traçat amb l'entorn.

Per acabar, un recorregut per mar des del port de Vilanova fins al d'Arenys de Mar dona una perspectiva excel·lent de gairebé la meitat de la Regió Metropolitana de Barcelona, amb una percepció clara de les àrees deshabitades, del Delta i de les transformacions colossals de la façana marítima a l'àrea urbana, especialment en la zona sud. A partir de la zona del Fòrum es fa perfectament perceptible l'estreta franja litoral i s'evidencia la dependència amb la Serralada Litoral immediata, de la qual s'obtenen, sens dubte, les millors perspectives. Aquest recorregut és molt recomanable per entendre el paisatge litoral de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Rutes per a l'observació i gaudi dels paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona:

Rutes motoritzades:

3	Alella - Riera d'Argentona
4	Argentona - Dosrius - el Corredor
5	Avinguda Diagonal
6	Avinguda Meridiana
13	Barcelona - Sant Cugat del Vallès
14	Begues - Avinyonet del Penedès
17	Caldes d'Estrac - Sant Vicenç de Montalt
19	Caldes de Montbui - Sant Miquel del Fai
24	Canovelles - la Garriga
26	Canyelles - Olivella
27	Carretera Cardedeu - les Franqueses del Vallès
28	Carretera de Begues
29	Castell d'Olèrdola - Vilafranca del Penedès
30	Castellar del Vallès - Gallifa
33	Castellbisbal - Ullastrell
34	Castelldefels - Platja
48	Cubelles - Canyelles
49	Cubelles - Castellet i la Gornal
51	el Prat de Llobregat - Estany del Remolar
52	el Prat de Llobregat - Platja
54	Esparraguera - Collbató
55	Font-Rubí - Bosc Negre
60	Gavà - Platja
63	Gelida - Sant Esteve Sesrovires
64	Gran Via de les Corts Catalanes
65	Granada - Font-Rubí
67	Granera - Castellcir
70	Hostalric - Tordera
78	la Ginesta - Sitges
79	la Ràpita - Castellet i la Gornal
86	el Masnou - Alella
90	Mataró - Sant Pol de Mar
91	Mediona - Igualada
94	Mollet del Vallès - Caldes de Montbui
96	Monistrol de Montserrat - Collbató
105	Palafolls - Tordera
110	Polinyà - Sentmenat
111	Pontons - Castell de Sant Martí Sarroca
112	Pontons - Mediona
114	Premià de Mar - Premià de Dalt

La ruta de Sant Celoni al turó de l'Home permet apreciar unes vistes espectaculars del Montseny. L'accés al tram final del turó de l'Home està restringit als cotxes des de l'any 2013. Noèlia Vidal

138

- 116 Ronda de Dalt - Ronda Litoral
- 119 Sabadell - Matadepera
- 120 Sabadell - Terrassa
- 124 Sant Boi de Llobregat - Sant Vicenç dels Horts
- 126 Sant Celoni - Collformic - Aiguafreda
- 128 Sant Celoni - Santa Fe de Montseny
- 129 Sant Climent de Llobregat - Sant Joan Despí
- 130 Sant Cugat Sesgarrigues - Ordal
- 133 Sant Cugat Sesgarrigues - el Pla del Penedès
- 135 Sant Jaume dels Domenys - Castellví de la Marca
- 139 Sant Martí Sarroca - el Pla del Penedès
- 142 Sant Pere Sacarrera - Monistrol d'Anoia
- 147 Sant Vicenç dels Horts - Gelida
- 155 Sitges - la Plana Novella
- 156 Sant Pere de Riudebitlles - Sant Llorenç d'Hortons
- 157 Subirats - Sant Sadurn d'Anoia
- 158 Terrassa - Manresa
- 160 Terrassa - Navarcles
- 174 Viladecans - Platja
- 179 Vilafranca del Penedès - Castellví de la Marca
- 180 Vilafranca del Penedès - Mediona
- 181 Vilafranca del Penedès - Sant Martí Sarroca
- 184 Vilanova i la Geltrú - Sitges
- 186 Vilassar de Mar - Cabrera de Mar

Rutes no motoritzades:

- 1 Aiguafreda - Montseny
- 2 Aiguafreda - Seva
- 7 Avinyonet del Penedès - Sant Sadurn d'Anoia
- 8 Barcelona - Can Canaletes
- 9 Barcelona - Collserola
- 10 Barcelona - les Fonts
- 11 Barcelona - Rubí
- 12 Barcelona - Sant Cugat del Vallès
- 15 Begues - Gelida
- 16 Sant Vicenç dels Horts - Castell d'Eramprunyà
- 18 Caldes de Montbui - les Franqueses del Vallès
- 20 Calella - Tordera
- 21 Càmping Fontmartina - la Calma
- 22 Can Parellada - Montserrat
- 23 Canet de Mar - Sant Celoni
- 25 Cànoves i Samalús - la Calma
- 31 Castellbisbal - Rubí - Ca n'Amat
- 32 Castellbisbal - Ullastrell
- 35 Castellet i la Gornal - Avinyonet del Penedès
- 36 el Castellot - Avinyonet del Penedès
- 37 Castellterçol - l'Estany
- 38 Castellterçol - Puigcastellar
- 39 el Cavall Bernat - Sant Llorenç Savall
- 40 Cingles de Bertí - Sant Llorenç Savall
- 41 Coll de Can Bordoí - Vallgorguina
- 42 Coll de Can Bordoí - Coll de Font de Cera
- 43 Coll de Font de Cera - Montcada i Reixac
- 44 Coll de Porc - Argentona
- 45 Coll de Porc - Can Castells
- 46 Coll de la Rimbalda - Mediona
- 47 la Colònia Sedó - Collbató
- 50 el Masnou - Sant Mateu
- 53 el Prat de Llobregat - Platja
- 56 Garraf - Bruguers
- 57 la Garriga - Cingles de Bertí
- 58 la Garriga - Coll de la Pedra dreta
- 59 Gavà - Platja
- 61 Gelida- Can Parellada
- 62 Gelida - Sant Andreu de la Barca
- 66 Granera - Calders
- 68 Granera - Castellterçol
- 69 Hortsavinyà - Tordera

La ruta motoritzada 180 fa el recorregut de Vilafranca del Penedès a Mediona per la carretera BP-2121. Els itineraris rodats de la Plana del Penedès permeten tenir una visió força global del seu paisatge. Observatori del Paisatge

71 Hotsavinyà - Vallgorguina	102 Olesa de Montserrat - Collbató
72 Itinerari Ciutat Vella de Barcelona	103 Olivella - la Plana Novella
73 Itinerari Front Marítim de Barcelona	104 Òrrius - Granollers
74 Itinerari Gaudí de Barcelona	106 Parets del Vallès - Lliçà d'Amunt
75 L'Agricultura del Delta de Llobregat	107 Piera - Montserrat
76 la Clota - l'Arboçar	108 Pla de l'Espinal - Marata
77 la Furriola - Sant Llorenç Savall	109 Pla d'en Querol - Camí Mas
80 la Roca del Vallès - les Tres Puntes	113 Premià de Dalt - Sant Mateu
81 la Roca del Vallès - les Franqueses del Vallès	115 Ripollet - Sentmenat
82 Tordera - Blanes	117 Rubí - Terrassa
83 les Fonts - Olesa de Montserrat	118 Sabadell - Caldes de Montbui
84 les Franqueses del Vallès - Sant Antoni de Vilamajor	121 Sant Antoni de Vilamajor - Coll de Can Bordoí
85 Martorell - Platja	122 Sant Antoni de Vilamajor - Sant Celoni
87 Matadepera - Caldes de Montbui	123 Sant Antoni de Vilamajor - Turó d'en Ridemeia
88 Matadepera - Castellar del Vallès	125 Sant Celoni - Càmping Les Piscines
89 Mataró - Montnegre	127 Sant Celoni - Montseny
92 Mediona - Piera	131 Sant Cugat del Vallès - la Mola
93 Moià - Monistrol de Calders	132 Sant Cugat del Vallès - Santa Maria de Barberà
95 Mollet del Vallès - Palau-solità i Plegamans	134 Sant Feliu de Codines - Aiguafreda
97 Montcada i Reixac - Sabadell	136 Sant Joan Despí - Martorell
98 Montmeló - Canovelles	137 Sant Llorenç Savall - Sant Feliu de Codines
99 Montnegre - Riells	138 Sant Martí Sarroca - el Pla Penedès
100 Olesa de Bonesvalls - Gelida	140 Sant Martí Sarroca - Pontons
101 Olesa de Bonesvalls - Sant Llorenç d'Hortons	141 Sant Martí Sarroca - Sant Sadurní d'Anoia

Rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La numeració d'itineraris i miradors correspon a les taules del present capítol

143	Sant Quirze del Vallès - Matadepera
144	Sant Quirze Safaja - Sant Martí de Centelles
145	Sant Sadurní d'Anoia - Mediona
146	Sant Vicenç dels Horts - Montcada i Reixac
148	Santa Margarida i els Monjos - el Castellot
149	Santa Margarida i els Monjos - les Gunyoles
150	Santa Maria de Barberà - Castellar del Vallès
151	Santa Perpètua de Mogoda - Palau-solità i Plegamans
152	Sentmenat - Castell de Gallifa
153	Serra de Bonaire - Vilanova i la Geltrú
154	Sitges - Olesa de Bonesvalls
159	Terrassa - Montserrat
161	Tiana - Coll de Montalegre
162	el Tibidabo - el Papiol
163	el Tibidabo - Sant Pere Màrtir
164	Torre Marimon - Palau-solità i Plegamans
165	Torrelles de Foix - Sant Quintí de Mediona
166	Torrelles de Llobregat - Penya del Moro
167	Turó de Can Camps - Bonvilar
168	Ullastrell - Matadepera
169	Vacarisses - Matadepera
170	Vacarisses - Sant Llorenç Savall
171	Vallgrassa - Olivella
172	Viladecans - el Prat de Llobregat
173	Viladecans - Platja
175	Viladecans - Sant Ramon
176	Beguda Alta - Viladecavalls - Sabadell
177	Viladecavalls - Serra de Collcardús
178	Vilafranca del Penedès - Piera
182	Vilanova i la Geltrú - l'Arboç
183	Vilanova i la Geltrú - Garraf
185	Vilassar de Dalt - Turó del Pedrell

142

6.2. Punts d'observació del paisatge

Els miradors són una de les formes contemporànies de contemplació dels paisatges urbans i rurals. En aquest sentit, i de manera similar a les rutes, els miradors que es recullen tenen com a objectiu principal potenciar la contemplació, l'apreciació i el gaudi, i, per tant, el reconeixement de la diversitat de paisatges presents a la Regió i dels valors que contenen, fet que atorga a aquests punts d'observació unes capacitats didàctiques i de sensibilització social excel·lents. Els miradors més estratègics acostumen a localitzar-se en llocs elevats, accessibles, de major amplitud escènica i amb vistes atractives i variades que permeten captar tots els matisos dels paisatges. Es tracta de cims, edificis públics de les ciutats, places,

La Regió Metropolitana té un nombre elevat de miradors que permeten gaudir de la gran diversitat paisatgística. Observatori del Paisatge

muralles, torres, castells, ermites i marges de les carreteres; llocs que poden tenir al mateix temps una forta càrrega simbòlica per a la població, i ser un punt de contemplació plaent i reposat dels paisatges i els seus valors.

En aquest capítol es presenta una xarxa de miradors constituïda per aquells que tenen una significació més elevada en el conjunt del territori de la Regió Metropolitana de Barcelona, ja sigui per l'ampli camp visual que ofereixen o per la seva popularitat. Es tracta, per tant, de miradors àmpliament coneguts per la majoria de la població del conjunt de l'àmbit territorial, de manera que molts d'ells posseeixen, a més, una forta càrrega simbòlica i identitària, tal com s'ha posat de manifest en els processos de participació que s'han portat a terme durant l'elaboració del Catàleg.

Aquesta xarxa de miradors està formada per un conjunt de 110 llocs i elements repartits per tota la geografia de la Regió Metropolitana de Barcelona, per la qual cosa ofereixen unes bones panoràmiques sobre els paisatges més representatius de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Dels miradors de la Regió Metropolitana de Barcelona es poden establir tres grups: els miradors amb una perspectiva essencialment urbana, els miradors que permeten visualitzar el caràcter més natural de la Regió i els miradors que presenten un caràcter doble perquè destaquen àmbits urbans en els entorns més naturals.

Pel que fa al primer grup, hi ha uns miradors que ofereixen panoràmiques excel·lents de la ciutat de Barcelona dins i fora de la mateixa unitat. Destaquen el turó de la Peira, el Carmel, el turó de la Rovira, el Parc Güell, el castell de Montjuïc, la torre del Baró o bé el mirador de l'Arrabassada. A la unitat de Collserola també cal destacar alguns miradors, com la torre de Collserola, el mirador de Sarrià, el turó de la Magarola o bé el mateix Tibidabo, des d'on l'observador pot tenir una idea molt clara de la densa plana de Barcelona, emmarcada entre el Besòs, el Llobregat i el mar. No menys important és el mirador de puig Castellar, que pertany a la unitat de la Serra de Marina, encara que el seu interès radica en les excepcionals vistes sobre la part oriental de la plana barcelonina, així com sobre el barri de Singuerlín, a Santa Coloma de Gramenet.

Al segon grup de miradors es troben aquells que ensenyen la part més natural i agrícola, i menys edificada del territori de la Regió. Aquests miradors se situen generalment a la Serralada Prelitoral, especialment al Montseny (turó de l'Home, Matagalls), Moianès (castell de Granera, el Pedrós, o, a escala més local, Santa Coloma Sasserra) i Sant Llorenç de Munt, l'Obac i el Cairat (miradors de la Mola i el Montcau). És especialment destacable el mirador del turó de l'Home, per l'extraordinària panoràmica que ofereix de bona part de la Regió Metropolitana de Barcelona, especialment de les boscúries i relleus aixecats de les serralades Litoral i Prelitoral, així com el mirador de la Mola per les panoràmiques fantàstiques sobre tota la serra de l'Obac i sobre Sant Llorenç del Munt, que permeten veure les variacions del relleu, materials, usos i colors, entre d'altres. Pel que fa als miradors amb predomini del paisatge agrícola destaquen els situats a l'entorn de la plana penedesenca, entre els quals destaquen el mirador del castell de Gelida, el mirador de la Mare de Déu de Foix i el mirador del castell de Sant Martí Sarroca, que ofereixen unes visuals extraordinàries del paisatge agrícola de la plana i donen una idea molt clara de la magnitud i bellesa del paisatge de la vinya.

Tanmateix, el tercer grup és el que reflecteix més genuïnament la natura del paisatge metropolità, basat en la barreja sovint indestruïble entre el medi rural o natural i l'espai construït o solcat d'infraestructures. Dins d'aquest grup destaca el mirador de Sant Climent de Llobregat a la unitat de Muntanyes d'Ordal, per les fantàstiques panoràmiques sobre Gavà, Viladecans, Sant Boi de Llobregat i, fins i tot, sobre el corredor de la Vall Baixa del Llobregat, on la presència de les infraestructures és el tret paisatgístic preponderant. El castell de Burriac és un important mirador dins el Baix Maresme, que proporciona panoràmiques fantàstiques que permeten visualitzar la diversitat i complexitat de la unitat. Els contrastos entre les terres conreades, amb proliferació d'hivernacles, i el creixement desproporcionat de la urbanització, són algunes característiques d'aquesta part de l'àmbit que des d'aquest mirador es fan molt evidents. Un altre mirador interessant és la Creu de Sant Isidre, a la plana del Garraf, des d'on es pot apreciar clarament la ciutat de

Sitges i el predomini de les noves urbanitzacions al costat nord-est de la ciutat. Pel que fa als miradors que permeten visualitzar la Plana del Vallès, destaca el mirador del Puig de la Creu, a Castellar del Vallès, que obre les panoràmiques sobre la plana vallesana mostrant la complexitat i diversitat de la unitat. I, finalment, caldria fer esment del mirador de Sant Joan, a Collbató, que destaca per l'excel·lent panoràmica que ofereix sobre Montserrat i el corredor entre Esparreguera i Olesa de Montserrat, així com el castell de Palafolls, que presenta unes perspectives molt interessants sobre la plana al·luvial i el delta de la Tordera, on interactuen els usos industrials i agrícoles que generen un mosaic molt interessant.

Punts d'observació i gaudi dels paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona:

- 1 Castell de Mediona
- 2 Mare de Déu de Foix
- 3 Castell de Sant Martí Sarroca
- 4 Sant Vicenç de Morrocurt
- 5 Turó de Sant Pau
- 6 Gelida
- 7 Sant Benet d'Espiells
- 8 Sant Jeroni
- 9 Castell de Subirats
- 10 Sant Miquel d'Olèrdola
- 11 La Talaia
- 12 Creu de Sant Isidre
- 13 Ermita de La Trinitat
- 14 La Pleta
- 15 La Mata
- 16 Can Grau

Panoràmica de la plana al·luvial del delta de la Tordera des del castell de Palafolls. Observatori del Paisatge

Mirador de la Mola amb vistes a la muntanya de Montserrat. Noèlia Vidal

144

17	Castell d'Eramprunyà
18	Montcau
19	Castell de Gelida
20	Les Pedrisses
21	Bosc de Totossaus
22	Sant Ramon
23	Turó del Tabor
24	Penya del Moro
25	Puig Vicenç
26	Puig d'Agulles
27	La Creu de l'Aragall
28	Castell de Miralpeix
29	Castell de Ribes
30	Sant Joan
31	La Salut
32	Santa Margarida del Cairat
33	Castell de Castelldefels
34	Mirador de Cal Tet
35	La Barata
36	La Mola
37	Castell de la Roca
38	Turó de les Roques Blanques

39	Castell de Granera
40	El Pedrós
41	Mirador de la Campana
42	Puig de la Creu
43	El Farell
44	Castell de Gallifa
45	Cim de les Àligues
46	Turó de les Onze Hores
47	Puiggraciós
48	Montmany
49	Parc Usart
50	Castell de Tagamanent
51	Turó de l'Home (Montseny)
52	Les Agudes
53	Matagalls
54	Les Goitadores
55	Els Quatre Vents
56	La Creu dels Tres Batlles
57	Castellnou/Ullastret
58	Turó de Sant Pau
59	Les Tres Creus
60	Castell de Fluvià

61	Castell de Montclús	86	Collsacreu
62	Mare de Déu del Puig de Bellver	87	El Corredor
63	Turó de la Magarola	88	Can Bruguera
64	Forat del Vent	89	Coll de Parpers
65	Tibidabo	90	Céllecs
66	Torre de Collserola	91	Ermita de Sant Onofre
67	Sant Pere Màrtir	92	Ermita de Sant Climent
68	Santa Creu d'Olorda	93	Puig Castellar
69	Mirador d'Horta	94	Turó de la Peira
70	Puig de la Guàrdia	95	El Carmel
71	Mirador de Cerdanyola	96	Turó de la Rovira
72	Turó del Fumet	97	Parc Güell
73	Mirador de Font Groga	98	Castell de Montjuïc
74	Turó Rodó	99	Mirador de Torre Baró
75	Turó de Merlès	100	Castell de Burriac
76	Puig Madrona	101	La Cadira del Bisbe
77	Turó d'en Segarra	102	Turó de l'Home (Serra de Marina)
78	Turó de les Roquetes	103	Turó d'en Baldiri
79	Turó del Puig	104	Mirador de la Cornisa
80	Bellesguard	105	Turó d'en Galzeran o d'en Mates
81	Mirador de Sarrià	106	Turó de les Guilles
82	Hortsavinyà	107	Castell de Palafolls
83	Turó Gros	108	Turó d'en Gall
84	El Rocatell	109	MNAC Museu Nacional d'art de Catalunya
85	Castell de Sant Miquel	110	Monestir de Montserrat

Panoràmica de la ciutat de Barcelona des de Collserola. Observatori del Paisatge

7. Avaluació del paisatge

Carretera N-340 a l'altura de Cantallops. Observatori del Paisatge

L'avaluació del paisatge duta a terme per a aquest Catàleg consisteix en l'elaboració d'una anàlisi DAFO (debilitats, amenaces, fortaleses i oportunitats) del paisatge, en clau paisatgística, considerant quatre dimensions del paisatge estudiades prèviament: el paisatge actual, les seves dinàmiques i la seva possible evolució futura, i els valors en el paisatge (aspectes descrits en els capítols 3 i 5 d'aquest bloc). Aquest capítol tracta només aquells aspectes d'escala més àmplia o els més rellevants, per la seva representativitat o transcendència, a escala metropolitana.

7.1. Debilitats

La disminució de la gestió en els espais forestals (per a l'aprofitament de llenyes, pinyons, arbustos, etc.) i la disminució de la pastura de les zones pradenques i arbustives poc denses determinen una pèrdua d'heterogeneïtat espacial de les comunitats botàniques i un empobriment en la varietat florística i faunística, que comporta la uniformització tipològica, cromàtica i de textures de l'espai forestal.

La manca de rendibilitat econòmica dels aprofitaments de la fusta comporta un descens en la gestió dels boscos de l'àmbit territorial, fet que es tradueix en una densificació excessiva de bosquines i boscos en recuperació i en una manca de relleu generacional dels boscos explotats anteriorment mitjançant parcel·les talades arreu. Aquests factors impliquen una fragilitat afegida als boscos, tant pels incendis forestals com per les plagues, sequeres, etc., que hi puguin tenir lloc, atès que la proliferació de bosquines denses sovint no permet assolir l'estadi de bosc madur, i els troncs més primers dels arbres joves tenen més facilitat tant per cremar i assecar-se com una major dificultat per regenerar-se o recuperar-se davant dels infortunis.

L'ocupació de les rieres i els seus marges per part de les infraestructures, sobretot viàries, i pels creixements urbans, juntament amb l'existència de rescloses, petits embassaments i canalitzacions, han determinat una pèrdua de les formacions de ribera o, en el millor dels casos, la seva substitució per plantacions ornamentals o bé per espècies oportunistes o amb caràcter invasor. Com a conseqüència, l'empobriment florístic i faunístic en aquests ambients és notable, i les funcions de connectivitat ecològica i paisatgística, de primer ordre en el cas de les valls fluvials, han quedat seriosament afectades.

Tot i l'existència d'espais naturals i rurals protegits a través de diferents figures de protecció, hi ha una manca de corredors i espais connectors plenament viables que afavoreixin els fluxos ecològics entre aquests espais, ja que la fragmentació paisatgística i territorial causada pel gran nombre d'infraestructures de transport existents afavoreix l'aïllament dels espais naturals. A més, s'ha de tenir en compte que una gran part de l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona té un paper fonamental en la connectivitat ecològica i paisatgística entre el litoral mediterrani i els diferents àmbits de les serralades Litoral i Prelitoral. Aquesta situació es veu agreujada per l'escassa i limitada gestió actual dels espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural, o d'altres espais de reconeguda importància natural, cosa que pot comportar el deteriorament d'aquells valors naturals i paisatgístics pels quals precisament es va protegir la zona.

La intensa activitat extractiva esdevinguda a la Regió Metropolitana en els darrers decennis, i parcialment activa, ha deixat unes marques ben recognoscibles en diversos indrets puntuals distribuïts per bona part del territori que, en alguns casos, i ateses les seves característiques i dimensions, són molt difícils de cicatritzar. Aquesta situació és especialment punyent a les unitats de Garraf, Muntanyes d'Ordal, Xaragalls del Vallès i en els accessos a Barcelona pel congost de Montcada (límit sud de la plana del Vallès i oriental de la serra de Marina). La manca de pressupost per procurar la restauració de les pedreres abandonades abans de l'entrada en vigor de la normativa que en fixa l'obligatorietat es veu en part compensada per la meteorització espontània dels espais denudats amb el pas del temps. Tot i això, es constata la dificultat en l'assoliment d'una millora ambiental i paisatgística substancial dels espais afectats per aquesta activitat.

Amb relació als paisatges agrícoles, la crisi estructural del sector agrícola, que afecta la major part del territori i dels conreus

La intensa activitat extractiva esdevinguda a la Regió en els darrers decennis ha deixat unes marques ben recognoscibles en diversos indrets del territori com a la unitat del Garraf. Observatori del Paisatge

europaus, és especialment punyent a la Regió Metropolitana de Barcelona, per l'elevada pressió existent en els sòls planers i ben localitzats, generalment els més fèrtils, per ubicar-hi tota mena d'infraestructures, equipaments o creixements residencials o d'àrees d'activitat econòmica. L'activitat ramadera, vinculada a l'activitat agrícola i que aporta una part substancial de la renda del sector primari, té especials dificultats en aquest àmbit, tant per l'absorció dels purins que genera, com per les interaccions negatives amb la població (olors), com és el cas de la ramaderia intensiva, i per la fragmentació del territori i les dificultats del relleu generacional en l'explotació ramadera, com són les pràctiques extensives (sobretot d'oví i cabrum).

La disminució progressiva de les ajudes de la Política Agrícola Comunitària, la mecanització progressiva de les tasques agrícoles, la forta competitivitat existent dins del sector (tant a escala local com internacional), les creixents necessitats d'inversió que no poden ser assumides per bona part del teixit socioeconòmic rural, les dificultats financeres per accedir al crèdit i cobrir aquestes necessitats i l'envelliment de la població són factors que juguen en contra del manteniment de l'estructura agrícola i, en definitiva, del mosaic agroforestal, que a més dels innegables valors estètics que confereix al paisatge, aporta un elevat valor ecològic i una millora en la prevenció d'incendis.

El sector vitivinícola, un dels que manté més superfície activa a l'àmbit territorial, sobretot a la Plana del Penedès, al Garraf i també, en petita quantitat, al Baix Maresme, experimenta problemes derivats de l'elevada competència amb les DO foranes, l'estancament de la demanda i els preus que perceben els productors que participen poc del valor afegit de productes de qualitat. Aquests elements poden provocar l'abandonament del conreu, i, de retruc, de l'activitat primària, especialment en els àmbits menys favorables però rellevants paisatgísticament per la seva proximitat a la matriu forestal.

La mida mitjana actual de la parcel·la de secà a la Regió Metropolitana de Barcelona se situa força sovint per sota de la unitat mínima de conreu (3 ha), fet que podria determinar un risc potencial de

cara al manteniment de l'actual estructura del teixit agrari i els seus valors culturals, naturals i paisatgístics, especialment rellevant pel que fa als marges de pedra seca, les franges de vegetació intercalades entre conreus i la resta d'elements de patrimoni cultural i natural de l'espai agrícola.

En relació amb els paisatges urbanitzats, les nombrosíssimes urbanitzacions residencials de baixa densitat presents a la major part de la Regió Metropolitana de Barcelona han comportat una important ocupació d'espai agrícola i forestal, a banda d'un alt impacte paisatgístic, tant per la seva exposició visual, sovint elevada si es tenen en compte els principals itineraris i recorreguts definits anteriorment, com per la manca d'integració paisatgística de les construccions (pel que fa a tipologia, materials i cromatisme). A banda d'aquest fet, els vials d'accés a les urbanitzacions poden tenir un impacte afegit molt considerable, tant pel fet que són molt abundosos i de nova creació per causa de l'extensa malla de la urbanització, com pel caràcter muntanyenc de la majoria dels assentaments de baixa densitat, fet que causa problemes afegits d'erosió i impacte visual rellevant a causa dels talussos i desmunts. Aquesta problemàtica, molt estesa en el conjunt del àmbit metropolità, és especialment punyent a les unitats de la Plana del Vallès, Xaragalls del Vallès, Pla de Montserrat, Muntanyes d'Ordal, sectors oriental i occidental del Garraf, Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat i Baix i Alt Maresme.

Determinats creixements urbanístics concèntrics amb tipologies netament urbanes (allunyades de l'arquitectura rural tradicional) al voltant dels nuclis amb valor històric i patrimonial, o bé en els intersticis urbans, ocupats per antics horts, finques rústiques, etc., poden arribar a ocultar o desmerèixer els valors històrics, estètics i culturals que contenen els assentaments primigenis i han comportat en molts casos una pèrdua del referent històric de molts petits nuclis urbans, veïnats i viles rurals de la Regió Metropolitana de Barcelona situats en matriu agrícola o forestal. Aquest fet s'agreuja en els supòsits, no escassos, en què es fusionen urbanitzacions o creixements de ciutat jardí, tipològicament molt dissonants, amb nuclis rurals o petits eixamples amb unes pautes compositives ben definides i característiques. Tot plegat comporta una devaluació de l'apreciació del patrimoni construït existent a la Regió Metropolitana de Barcelona i una pèrdua dels valors estètics i referencials associats.

A la Regió Metropolitana de Barcelona es dona la major concentració de polígons industrials de Catalunya, que es concentren especialment a les unitats de la Plana del Vallès, el Delta del Llobregat, la Vall Baixa del Llobregat i el Pla de Montserrat. Atesa la seva situació adjacent als eixos viaris de major capacitat, situats fonamentalment resseguint les valls del Llobregat i del Besòs, que coincideixen en bona mesura amb les principals rutes d'entrada a la conurbació barcelonina, el seu grau d'exposició visual és molt elevat, i condiona en bona manera la percepció que es té de les unitats esmentades i, per extensió, de pràcticament tot el conjunt de l'àmbit territorial.

La generació de continuums urbans formats per infraestructures, polígons industrials i urbanitzacions, uneix sense solució de continuïtat nuclis urbans diferenciats, com en els casos de Badalona-

En els espais periurbans es desenvolupen usos marginals sense criteris d'integració paisatgística que generen paisatges degradats. Observatori del Paisatge

Montgat-Tiana, Sabadell – Barberà del Vallès – Badia del Vallès – Cerdanyola del Vallès – Ripollet – Montcada i Reixac – la Llagosta, Sant Boi de Llobregat – Viladecans – Gavà o Rubí – Sant Cugat del Vallès, formant barreres paisatgístiques infranquejables i desvirtuant la identitat històrica i social de cada població.

L'existència de paisatges periurbans mancats de criteris d'ordenació i d'integració paisatgística provoca l'aparició de fronteres entre el continuïtat urbà i l'espai rural, on es desenvolupen usos marginals que no tenen cabuda dins les àrees centrals, i que desdibueixen els límits recognoscibles entre diferents espais, degradant la transició harmònica entre els paisatges de diferent funcionalitat. Al mateix temps, aquests paisatges periurbans mancats d'una gestió i ordenació paisatgística afecten el nombrós patrimoni cultural que, en forma de masies, torres i castells, cases de poble, indústries, etc., amb o sense reconeixement oficial (BCIN, BCIL), forma part del desenvolupament territorial i paisatgístic de la Regió Metropolitana de Barcelona i la pervivència del qual perilla per la manca de gestió activa, amb inversions o incentius que en permetin el manteniment en unes condicions dignes.

L'increment substancial del trànsit rodat i la densificació de les infraestructures a la major part de la Regió Metropolitana de Barcelona han afavorit l'emergència, en els últims decennis, d'entrades i sortides als nuclis urbans amb paisatges banals i sense coherència estètica, sovint convertides en aparadors comercials i d'oferta de serveis, destinats bàsicament als conductors i ocupants dels vehicles. Al mateix temps, la via pública d'aquestes entrades sol presentar uns acabats de mala qualitat, ja sigui amb relació al mobiliari urbà, les voreres o la caòtica disposició d'elements viaris i publicitaris.

7.2. Amenaces

El sistema hidrològic és alhora un ecosistema ric en si mateix, amb importants funcions de connexió ecològica, un espai amb valors paisatgístics i sovint culturals (per la presència de molins fariners, d'oli o tèxtils i colònies industrials) molt rellevants i, alhora, un sis-

tema de drenatge essencial per evacuar l'aigua en els episodis d'elevades precipitacions. L'ocupació gairebé sistemàtica de les terrasses fluvials per creixements urbans residencials o industrials i/o per encabir-hi infraestructures de comunicació, gairebé sempre impermeables al pas i la filtració de l'aigua, ha reduït la capacitat de laminació de les avingudes de les valls fluvials i ha augmentat notablement el risc associat a les avingudes, tant sobre el bosc de ribera i l'ecosistema fluvial com sobre el patrimoni cultural, històric i urbà en general, posant en perill fins i tot vides humanes. D'altra banda, la solució habitual fins ara i que es continua aplicant majoritàriament passa per les canalitzacions o defenses dels marges amb plaques de formigó, gabions o altres sistemes que no permeten la pervivència del bosc ni de les comunitats riberenques potencials del lloc, alhora que dificulten les funcions de connexió ecològica i paisatgística que desenvolupen les lleres fluvials i la seva àrea d'influència.

Així mateix, el progressiu retrocés i desaparició de moltes zones humides i dels sistemes dunars costaners ha estat una constant durant l'ocupació humana del litoral, de manera que, precisament, la seva escassetat fa especialment rellevant aquest tipus de paisatge.

Un altre risc que cal considerar és el d'erosió, relativament elevat a la major part de Catalunya i també a la Regió Metropolitana de Barcelona. Aquest fenomen està condicionat bàsicament pel pendent i la naturalesa del sòl, sobretot de natura argilosa o saulonenca, i augmenta en bona mesura amb els incendis forestals, que com que comporta la pèrdua de la vegetació que el subjecta, facilita la pèrdua i l'empobriment dels sòls, així com un fre a la successió ecològica i a la reconstitució dels sistemes forestals que potencialment recobririen cada àmbit. Entre les unitats on es pot presentar de manera més accentuada aquesta problemàtica hi ha el Baix i l'Alt Maresme, la Serra de Marina, els Xaragalls del Vallès, Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat, la Plana del Vallès, Montserrat, les Muntanyes d'Ordal, la Plana del Penedès, les Valls de l'Anoia, Collserola i el Garraf.

El risc geomorfològic més greu de la Regió Metropolitana de Barcelona té a veure amb la subsidència de les zones deltaïques (deltetes del Llobregat, del Besòs, de la Tordera i del Foix), fruit de l'ascens eustàtic del nivell del mar, com a conseqüència del canvi climàtic, de l'enfonsament relatiu de les planes sedimentàries, a causa del seu assentament sobre la plataforma continental, i de la disminució de les aportacions sedimentàries, fruit de la regulació dels cabals fluvials i, sobretot, de la canalització de les lleres, que impedeixen les tradicionals avingudes que recobrien les planes deltaïques d'aigua barrejada amb llims i que compensaven els fenòmens esmentats.

Bona part dels municipis compresos dins la Regió Metropolitana de Barcelona estan declarats d'alt risc d'incendi, sobretot els que tenen una superfície forestal de certa rellevància. Cal constatar que l'abandonament progressiu de feixes agrícoles confrontades amb teixits urbans o urbanitzacions i la disminució de la gestió rural i la pastura, així com la reducció de l'activitat forestal, inclosa la netja de sotabosc, comporten un risc progressivament més elevat d'incendi que a la Regió Metropolitana és especialment greu per

Hi ha un elevat risc d'incendi en les zones boscoses que és especialment preocupant per les nombroses urbanitzacions immerses en la matriu forestal, com a Bigues i Riells. Gustau Erill i Pinyot

la presència de nombroses urbanitzacions immerses en la matriu forestal, sobretot al Montmell, Garraf, Serra d'Ancosa, Valls de l'Anoia, Muntanyes d'Ordal, Xaragalls del Vallès, Collserola, Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat, Cingles de Bertí i Gallifa, Moianès, Baix Montseny, Serra de Marina i Ardenya-Cadiretes.

Aquest conjunt de riscos es poden veure condicionats pel canvi climàtic que, més enllà de les conseqüències geomorfològiques esmentades anteriorment, pot tenir una elevada rellevància pel que fa al cicle hidrològic i a la vegetació, inclòs el risc d'incendi. Així, l'augment mitjà de 0,21 °C per decenni, enregistrat pel Servei Meteorològic de Catalunya des de 1950, fa preveure que la temperatura mitjana pujarà encara entre 1 i 2 °C suplementaris en l'horitzó 2100 (1-2 °C d'augment a l'hivern i fins a 3-4 °C a l'estiu). D'altra banda, les previsions de disminució de la pluviositat, especialment a la primavera (entre un -5 i un -20%), juntament amb els episodis extrems previstos (onades de calor, pluges torrencials, sequeres perllongades, etc.) fan necessari ser molt cauts amb l'evolució de la vegetació natural. Actualment ja s'ha constatat un augment important de pèrdua d'individus adults de moltes espècies arbòries per sequera i malalties relacionades, sobretot en el roure, el pi roig i altres espècies que colonitzen amb dificultats els sectors més obacs i/o humits de la Regió Metropolitana de Barcelona. De manera semblant, al Montseny s'ha observat un declivi de la fageda, a les parts baixes, i de l'avetosa, a les parts elevades. Tots aquests fets anuncien una aridificació de les condicions ambientals i la rarificació o possible extinció local o regional de les comunitats i espècies botàniques i faunístiques més exigents amb les condicions d'humitat i temperatura. Aquest fet podria ser greu en el cas de les comunitats de més alta muntanya de la Regió Metropolitana de Barcelona i les associades a rieres, basses i rierols temporals. D'altra banda, amb aquesta tendència, els aiguamolls costaners tenen el risc de salinitzar-se.

Les dinàmiques relacionades amb els paisatges agrícoles esmentades anteriorment poden comportar, segons l'indret, canvis i transformacions concretes sobre el territori que tinguin un impacte substancial sobre el paisatge: des de processos d'abandonament

o transformació dels sòls agrícoles; la intensificació de l'activitat amb perill de rompudes en llocs no adients per qüestions de relleu, pendent, etc.; el plantejament de projectes d'intensificació agrícola, d'instal·lació d'equipaments, etc. que comporten, a vegades, una alteració de les condicions topogràfiques; fins a l'execució de tancaments, cobriments, nous vials, infraestructures de reg, basses impermeabilitzades, etc. Tot plegat pot implicar una disminució significativa dels valors culturals, històrics, ecològics i estètics del paisatge agrícola.

Alhora, el ric patrimoni construït en l'espai rural (masies, barraques de vinya, murs de pedra seca, camins tradicionals, etc.) corre el risc de desaparèixer, a causa de l'abandonament o bé per la transformació inherent als canvis en els usos del sòl o per les pràctiques d'intensificació agrícola.

Igualment, l'abandonament de les activitats agràries i forestals suposa un augment de la massa boscosa i, consegüentment, un augment del risc d'incendi. Aquest fet és especialment rellevant als boscos més propers al litoral, i la manca de manteniment i de gestió que experimenten la major part dels boscos no fa sinó agreujar la situació.

Una altra amenaça, en part ja materialitzada i amb risc d'augmentar en el futur, és la pèrdua de valor econòmic del sòl agrari, que facilita la proliferació de magatzems, naus i altres construccions no sempre vinculades a l'activitat primària, que troben en el camp un emplaçament molt més econòmic en relació amb el sòl urbà o industrial.

150

En el cas concret del paisatge vitivinícola, l'excedent en la producció en relació amb la demanda del mercat pot posar en crisi el sector i podria comportar l'abandonament, el canvi de conreu o bé la transformació de part dels terrenys actualment plantats de vinya vers altres usos que, en qualsevol cas, poden produir un canvi en el paisatge més o menys intens en relació amb l'actual, en indrets on la vinya té una elevada connotació identitària, com és el cas del Penedès, o històrica, en el cas d'Alella i Teià (Baix Maresme).

La concentració demogràfica, d'activitats econòmiques i d'infraestructures associades, sobretot de transport i logístiques, però també de telecomunicacions, elèctriques, etc., determina un impacte elevat sobre el territori de la Regió Metropolitana de Barcelona, especialment sobre fons escènics emblemàtics i elements patrimonials, que no sembla que hagi de disminuir. Així, el territori actualment urbanitzat a l'àmbit, només amb l'execució del planejament municipal vigent, creixerà de manera substancial, amb una repercussió ambiental i paisatgística notable.

Per la seva localització, la progressiva instal·lació d'activitats econòmiques i equipaments al llarg dels principals eixos viaris pot contribuir a incrementar l'aparició de paisatges periurbans banals i especialment del tipus carretera aparador. D'una manera semblant, la construcció de noves infraestructures comporta l'obertura de nous paisatges i defineix façanes amb noves visuals (*back skylines*) que provoquen un canvi en la imatge i la percepció de molts nuclis de població, que no sempre seran positius, en els trams més propers als nuclis, tant pel que fa a la visió des de dins de la via com des de l'exterior.

La construcció d'infraestructures lineals comporta l'obertura de nous paisatges i visuals que provoquen un canvi, no sempre positiu, en la imatge i percepció de molts indrets. Observatori del Paisatge

Tot i que la crisi econòmica no ha permès posar calendari a la seva execució, el Pla d'infraestructures de transport a Catalunya 2006-2026 proposa diverses noves infraestructures, sobretot viàries, així com ferroviàries, que si no s'integren adequadament amenacen de fragmentar i banalitzar el territori, o, en tot cas, disminuir-ne part dels valors paisatgístics que contenen, com l'eix orbital ferroviari, la via al marge esquerra del Besòs (autovia Granollers – Sant Fost de Campsentelles i doble calçada Sant Fost de Campsentelles – Sant Adrià del Besòs), o l'eix Congost – Vallès Oriental (nova autovia entre la Garriga i Parets del Vallès).

7.3. Fortaleses

Una de les fortaleses de la Regió Metropolitana de Barcelona és la gran varietat de paisatges amb caràcter propi que conté, que van des dels cims del Montseny o Montserrat fins a les costes del Maresme o els penya-segats del Garraf, passant per les vinyes del Penedès i per una multitud d'ambients urbans de gran valor patrimonial, que responen a realitats territorials, socials i econòmiques ben diferents i que fan d'aquest àmbit un territori ben ric i divers des del punt de vista paisatgístic.

La interacció de la societat amb el territori al llarg del temps ha generat una quantitat molt important d'elements que poden ser considerats dipositaris de valors històrics, socials, simbòlics o identitàris, més enllà del patrimoni històric i cultural, com les restes arqueològiques o el patrimoni religiós, ja reconegut. Es tracta, sobretot, d'altres elements del patrimoni històric, agrícola, mariner i industrial diferents dels ja esmentats en altres punts. Del patrimoni històric, destaquen per exemple els castells i les torres defensives i de guaita. Del patrimoni agrícola, es podrien destacar les feixes de pedra en sec, els masos, les masies, les barraques de pagès, la xarxa de camins, els pous, els canals o les sínies. Del patrimoni vinculat a l'activitat marítima, especialment pesquera, cal destacar els fars, les llotges, les cases de pescadors, les embarcacions tradicionals o les pràctiques ancestrals com les arts de pesca. Tot aquest patrimoni vincula història, territori i població de la Regió

Metropolitana de Barcelona, i il·lustra diverses etapes de la història de Catalunya. Però també té un elevat valor paisatgístic i simbòlic, amb llocs, monuments i nuclis amb valor cultural capaços d'influir de manera positiva en uns entorns banals i desordenats i en la qualitat de vida de la població. Per tant, són en conjunt un factor més de valorització positiva del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Actualment, la població manifesta una gran implicació i identificació amb el seu paisatge, i cada vegada està més mobilitzada per preservar-ne els valors. En aquest sentit, col·lectius sorgits els últims decennis, com per exemple la Plataforma per la Defensa de Gallecs o Salvem el Vallès, entre molts altres, es poden considerar una escola d'aprenentatge per a la sensibilització de la societat metropolitana en la defensa dels seus paisatges.

D'altra banda, la presència d'una extensa xarxa de camins i de nombrosos miradors que permeten la contemplació d'àmplies panoràmiques sobre els diferents paisatges metropolitans ha permès l'aproximació i el gaudi pel paisatge a una part molt important de la població. En aquest sentit, s'ha de valorar el paper de la Diputació de Barcelona amb la Xarxa de Parcs Naturals, o la tasca de consells comarcals, com el de l'Alt Penedès, per la feina de senyalització i difusió de senders i rutes paisatgístiques.

En relació amb els paisatges naturals, el fet que una part important del territori (aproximadament el 30%) es trobi sota figures de protecció (PEIN, xarxa Natura 2000, etc.) i que el Pla territorial metropolità de Barcelona dupliqui aquest valor, protegint, en bona part, espais agrícoles o de plana que havien estat generalment ignorats en les estratègies prèvies de protecció del territori, dibuixa un escenari esperançador per al futur de bona part del territori rural metropolità i els seus paisatges associats.

D'altra banda, la maduresa de la xarxa d'espais naturals protegits, amb una dilatada experiència, entre altres aspectes, en les tasques de seguiments biòtics, gestió d'hàbitats i foment d'activitats de millora i manteniment d'activitats tradicionals d'interès en relació amb la gestió dels espais protegits, així com l'acció cada vegada més coordinada entre els diferents consorcis i administracions encarregats de la gestió d'aquests espais, determinen majors possibilitats d'èxit futur en el manteniment dels valors ambientals, culturals i paisatgístics d'aquests espais.

També cal destacar l'existència d'iniciatives i entitats vinculades a la custòdia del territori (adquisició de terrenys, convenis amb propietaris, custòdia del territori etc.), sorgides des d'àmbits diversos amb vocació d'ordenar, gestionar i conservar els valors presents en un territori, que són una bona opció per preservar i valorar els paisatges de la Regió Metropolitana més necessitats de protecció.

Al progressiu tancament de les activitats extractives presents a l'àmbit territorial, per la caducitat de les concessions i també per l'elevat impacte ambiental que ocasionen sobre el paisatge, s'hi afegeix en cada vegada més casos l'efectiva tasca de restauració quan acaba l'activitat, malgrat que no es porti a terme sempre amb criteris adients. Així doncs, cal esperar una millora progressiva en relació amb la incidència negativa d'aquesta activitat en el paisatge.

La creació de parcs agraris, com el del Baix Llobregat, afavoreix el manteniment de l'activitat agrària a la Regió Metropolitana de Barcelona.
Josep Cano / Diputació de Barcelona

Amb relació als espais agrícoles, hi ha una consciència cada vegada més generalitzada sobre la importància estratègica, tant per motius socioeconòmics i ambientals com d'equilibri territorial i paisatgístic, de mantenir l'activitat agrícola a la Regió Metropolitana de Barcelona. La Carta de paisatge de l'Alt Penedès o la iniciativa de la carta del paisatge del Garraf i altres de similars, d'escala generalment local, en són una bona mostra, com també ho són les iniciatives de creació de parcs agraris o rurals, com el del Baix Llobregat, el de Gallecs o el de Sabadell, entre els més significatius. Aquestes figures de protecció i gestió de l'espai agrari, que volen garantir el manteniment de la qualificació del sòl i forneixen d'eines i serveis per facilitar i donar més valor afegit a l'activitat agrària, són de gran transcendència per assegurar el futur de l'activitat a moltes de les zones en què la pressió urbanística és especialment intensa. Són destacables els esforços i el suport institucional per millorar la comercialització dels productes i donar assessorament tècnic als pagesos, així com el suport al pas a l'agricultura ecològica que s'està donant en alguns dels espais anteriorment esmentats.

La inclusió, cada vegada més àmplia i estesa en els catàlegs municipals, de masies i construccions aïllades en matriu rural, així com de les barraques de vinya o pastor, de molins, forns de calç, pous de gel i altres construccions tradicionals amb un valor ensems històric, cultural, paisatgístic i fins i tot ambiental, com ara els murs de pedra seca, és un primer pas per garantir-ne la integritat i la preservació futures, malgrat les dificultats pràctiques econòmiques que sovint s'esdevenen en la gestió d'aquest patrimoni.

També són rellevants els espais merament agrícoles, que sovint formen part de zones d'elevat valor productiu i que, més enllà d'aquesta característica i de ser bons connectors paisatgístics, tenen gran interès ja que presenten altres singularitats definides per la tipologia del cultiu, l'estructura de les parcel·les, la forma, l'harmonia o l'extensió. Destaquen les àrees vitivinícoles del Penedès, la diversitat d'espais agrícoles del Maresme i la Tordera, el mosaic agroforestal del Vallès, el corredor i el Parc Agrari del Llobregat o l'àrea al voltant de Santa Maria de Gallecs.

Igualment, la presència de sistemes d'hortes de gran valor productiu, social, cultural, ambiental i urbanístic, normalment a l'àmbit periurbà, tot i que també n'hi ha d'urbanes, contribueix a la formació d'una imatge de qualitat adaptada a la identitat local i aporta beneficis socials de diversa índole.

D'altra banda, a la Regió Metropolitana de Barcelona perviuen diversos productes agroramaders amb distintius diversos de qualitat agroalimentària (DO, DOP, IGP, etc.), així com d'altres amb un reconeixement menor o en tramitació.

En són bons exemples el vi del Penedès, el vi d'Alella, la mongeta del ganxet, les cireres de Sant Climent, el pèsol de Llaveneres, la maduixa del Maresme, el gall i l'ànec mut del Penedès, la malvasia de Sitges, el préssec d'Ordal, l'oli d'Olesa, les carxofes del Prat, els espàrrecs de Gavà i el pollastre i capó del Prat, entre d'altres. Tots

aquests productes de qualitat, en bona mesura coneguts només en un mercat local, tenen un potencial important de valoració a mesura que la promoció institucional i l'augment de conscienciació dels consumidors en relació amb els productes locals de qualitat en van incrementant la demanda.

En alguns espais agraris també són rellevants les trames viàries d'arrel històrica de traça menuda i amb molta capil·laritat. Aquestes relliquen petits nuclis de població en una xarxa de camins bàsicament agrícoles, que presenten una integració harmònica en el paisatge i possibiliten la creació d'itineraris pausats i allunyats del tràfic intensiu. Són els casos de la Plana del Penedès i el Delta del Llobregat.

En relació amb les fortaleses dels espais urbans, a la Regió Metropolitana de Barcelona hi ha un ric patrimoni construït, que inclou

A Barcelona hi ha nombroses mostres d'arquitectura contemporània de qualitat com el mercat de Santa Caterina remodelat completament l'any 2005. Departament de Territori i Sostenibilitat.

des de vestigis romans i medievals ben conservats (Barcelona, Mataró, Vilanova i la Geltrú, Olesa de Bonesvalls, etc.) passant per les construccions barroques, neoclàssiques, noucentistes i eclèctiques, entre d'altres, fins a un ric patrimoni modernista, especialment a les viles mitjanes i grans i a les zones costaneres i d'estiuieg (Barcelona, Mataró, Canet de Mar, Granollers, la Garriga, Sitges, Vilafranca, Sant Sadurní d'Anoia, Gelida, etc.), així com exemples remarcables d'arquitectura actual. Cal dir que l'obligació de catalogar tot el patrimoni municipal amb un valor rellevant i la inclusió dels elements més destacats dins de les figures de protecció d'escala local (bé cultural d'interès local, BCIL) i nacional (bé cultural d'interès nacional, BCIN) existents, en garanteix una conservació que es veu reforçada per la major sensibilitat social que s'ha generat en els darrers decennis en relació amb aquest patrimoni.

Bona part del patrimoni arquitectònic més rellevant s'ha valorat en els darrers anys mitjançant la seva inclusió en catàlegs, opuscles o rutes de divulgació turístiques, com ara les diverses rutes modernistes existents al Maresme, Barcelona, la Garriga, etc., i d'altres que relliguen fins i tot el patrimoni construït amb el seu entorn, com les rutes dels castells, el Garraf romàntic o les rutes del vi i del cava.

És molt destacable el valor cultural de la ciutat de Barcelona, globalment considerada, tant pel seu Eixample i nucli antic com pels nombrosos edificis, palaus i espais públics d'estil neogòtic, modernista, noucentista o d'arquitectura moderna, que són el principal motiu d'atracció turística a la ciutat. En aquest sentit és destacable la concentració que es produeix al nucli antic i, en menor mesura, a l'Eixample, que concentra més del 70% dels béns culturals d'interès nacional de caràcter arquitectònic de la Regió Metropolitana de Barcelona. La ciutat, però, també compta amb arquitectura contemporània de gran qualitat i reconeixement internacional.

També és rellevant el patrimoni industrial del tombant del segle xx, centrat a Barcelona i a les principals ciutats de l'àmbit territorial, amb les xemeneies com a fites identitàries, dotades d'un valor històric, cultural i sovint arquitectònic força rellevant, així com les indústries de caràcter més tradicional o lligades als recursos del territori (molins, adoberies, caves), que inclouen joies arquitectòniques com les Caves Codorniu (Valls de l'Anoia), les colònies industrials com la Colònia Güell (Vall Baixa del Llobregat), o el més modest però molt interessant conjunt industrial que ressegueix la vall del riu de Bitlles (Valls de l'Anoia).

A l'espai litoral és destacable el nombre de nuclis mariners que conserven, si més no parcialment, el port pesquer i alguns barris amb construccions tradicionals lligades a aquesta activitat, així com arquitectures rellevants, camins de ronda, penya-segats, platges i dunes, o valors culturals que els donen un caràcter singular, sobretot al Baix i Alt Maresme, al delta de la Tordera i al Garraf.

7.4. Oportunitats

L'actual escenari de contracció econòmica i la pròxima finalització de les concessions a bona part de les activitats extractives, especialment les situades a la unitat del Garraf, podria aprofitar-se per millorar les condicions en relació amb els terminis i la qualitat del

treballs de restauració de les pedreres, condicionant, entre d'altres, la possibilitat de prorroga o atorgament de noves concessions a la millora de la integració paisatgística.

Les diagnosi elaborades per l'Agència Catalana de l'Aigua sobre el risc d'inundabilitat demostren que una bona part dels cursos fluvials principals de la Regió Metropolitana de Barcelona tenen un risc apreciable, amb criteris geomorfològics, de potencial afectació als nuclis urbans, polígons industrials i infraestructures de comunicació. En vista que la política de canalitzacions ha conduït a una artificialització del medi i una pèrdua de valors ambientals i paisatgístics, sembla una bona oportunitat encarar els futurs dissenys de marges fluvials cap a un model que potencii, sempre que sigui possible, la creació d'àrees de laminació que puguin tenir, si escau, aiguamolls associats.

La pèrdua de valor econòmic del bosc ha d'aprofitar-se en positiu per potenciar la diferenciació entre els boscos protectors (aquells situats en zones de major pendent i en zones de capçaleres de conques i/o zones de recàrrega d'aqüífers i altres zones on existeixi un risc d'erosió important per obertura de pistes o extracció de la massa arbrada), i aquells altres que, per la seva situació o el seu risc menor, poden ser aprofitats. En el cas dels boscos protectors, caldria afavorir les espècies rebrotadores (alzines, roures, garric), capaces de regenerar-se mantenint la fixació del sòl després d'un incendi, respecte de les coníferes.

La tendència actual de la Política Agrícola Comunitària d'atorgament dels ajuts als agricultors condicionats a la realització de certes pràctiques respectuoses amb el medi (dosificació correcta i a la baixa dels productes fitosanitaris i adobs, ajuts suplementaris per a les pràctiques agrícoles i ramaderes ecològiques, etc.) que s'ha iniciat molt recentment, es podrà estendre, com ja està començant a passar, a altres àmbits d'interès ecològic, del patrimoni cultural i també del paisatge, com ara el manteniment de fileres d'arbres, punts d'aigua, murets de pedra, etc., mitjançant els contractes globals d'explotació, de manera que resulti beneficiosa tant per al medi com per al paisatge.

El Pla territorial metropolità de Barcelona estableix que els nuclis urbans de matriu rural han de contenir el creixement. Eduardo Soler, Limonium

La diversitat i els valors dels paisatges són una oportunitat per atraure turisme en entorns rurals i, d'aquesta manera, aconseguir complementar els beneficis de les activitats agrícoles. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

154

La gran diversitat de paisatges existents en un territori de superfície reduïda com és la Regió Metropolitana de Barcelona, així com l'àmplia varietat de valors de tipus natural, històric, estètic, social, productiu, simbòlic i espiritual, són una oportunitat d'importància estratègica per al turisme, en un moment en què la qualitat del paisatge és un dels elements més valorats per un segment cada vegada més ampli del mercat turístic. Es tracta d'activitats especialment importants pel fet que possibiliten, en molts casos, un complement o bé una alternativa sostenible a les activitats agrícoles tradicionals actualment en regressió. El turisme rural i l'oferta d'activitats de lleure relacionades en són el principal exemple.

En el camp de la silvicultura, la potenciació d'espècies nobles o amb elevat valor afegit (noguers, servers, etc.) en feixes agrícoles, que per la seva situació marginal i/o dimensions poc adients han estat o són candidates a abandonar-se properament, poden afavorir el manteniment de la gestió de les zones d'interfase entre el bosc i l'espai agrícola, amb conseqüències positives de cara al manteniment del patrimoni rural vinculat als antics camins, murs de pedra, etc., així com per gaudir d'una major diversitat ambiental i paisatgística. A la vegada, es podrien evitar alguns dels impactes negatius derivats de l'extracció fustera en zones de pendent elevat, com és l'obertura de camins i l'erosió.

Les cartes de paisatge, com la del Penedès o la del Garraf, són una eina amb un gran camp per recórrer, ja que estan destinades a mantenir i millorar els valors paisatgístics dels respectius àmbits d'actuació i, a més, en la fase d'elaboració del programa de gestió

i de definició d'accions, impliquen a les administracions, entitats, empreses i a la societat en general.

Cal esperar que el Pla territorial metropolità de Barcelona (PTMB) –concretament la distribució de les categories del sòl proposades pel Pla– permeti incidir més en les condicions d'establiment dels polígons d'activitat, així com en l'assoliment d'unes condicions d'integració paisatgística adequades.

D'acord amb les normes del PTMB, les estratègies urbanes per als veïnats rurals i altres petits nuclis urbans en la matriu rural passen per contenir-ne el creixement o bé per fer-hi petits retocs que no afectin substancialment el perímetre de l'espai construït, de manera que es mantinguin ben visibles els principals trets històrics, culturals i d'integració paisatgística d'aquesta mena d'assentaments.

Tenint en compte les instruccions tècniques de carreteres i els estudis empírics assajats en els darrers anys sobre les característiques que han de tenir els connectors (amplada, alçària, longitud, textura, etc.) per tal de garantir efectivament les funcions ambientals requerides, és esperable que els projectes de les noves infraestructures de comunicació ajustin el seu traçat i incorporin mesures d'integració paisatgística i ambiental i de connectivitat ecològica suficients d'acord amb els coneixements ambientals disponibles.

Igualment, l'existència de figures de planificació de caràcter territorial i supramunicipal (Pla director territorial de l'Alt Penedès, Pla

d'infraestructures del transport de Catalunya, Pla director urbanístic de l'ACTUR de Santa Maria de Gallecs, Pla director urbanístic del sistema costaner I i II, etc.), poden ser de gran utilitat per a una millor ordenació del paisatge i per superar la dinàmica existent fins ara, on cada municipi planejava el seu propi creixement i definia les seves prioritats sense tenir en compte una visió territorial i paisatgística més àmplia i coordinada.

L'impuls donat per les administracions locals a la rehabilitació de molts centres històrics mitjançant plans de millora, com ara el Pla de barris, ha de permetre recuperar la centralitat i el protagonisme d'aquests espais amb valors històrics i identitaris i frenar les dinàmiques d'abandonament i deteriorament progressiu que havien conegut i que havien provocat la pèrdua d'una part del patrimoni

col·lectiu i la consegüent pèrdua d'identitat del sistema d'assentaments.

Els valors del paisatge que s'han esmentat a l'apartat de fortaleses també constitueixen una gran oportunitat per donar a conèixer el territori i desenvolupar iniciatives relacionades amb l'educació, el turisme o de sensibilització de la població local en relació amb els seus paisatges quotidians. En aquest sentit, projectes com el de Vies Blaves, impulsat per la Diputació de Barcelona i que preveu rehabilitar la llera del riu Llobregat i els seus afluents Anoia i Cardener fent transitables a peu o amb bicicleta més de 300 quilòmetres a la vora del riu, suposen una oportunitat per ajudar a interpretar de manera integrada tots els elements i estructures del paisatge, valorant-los i fent-los accessibles a una bona part de la població.